

(स्वर्गवासी नवलराम लक्ष्मीराम कृ.)

बाल गरबवली.

श्रीदत्त श्रीपति.

(मे. डिरेक्टर ऑफ पब्लिक इन्स्ट्रक्शन सहिवे कन्या,
शाळाओंचा चालता धोरणाने सारु मंजूर करेली.)

कि. ०-२-०

मलवानां ठेकाणां:-

सुरत—सीट ऑफ्ट करशनदास नारयणदास नाथुपट.

मुंबई—जेन. जेन. कंपनी. छायादेवी २३.

अमदावाद—

28963

सुरत.
इजापीड.

१-३-१९०६.

}

धीमत नवलराम पंडित.

સરલ.

વ્યુત્પત્તિપાઠ.

રચનાર

નવલરામ લક્ષ્મીરામ.

(માજી પ્રિન્સિપાલ, કાઠિયાવાડ ટ્રેનિંગ કોલેજ.)

છપાવી પ્રસિદ્ધ કરનાર,

ધીમતરામ નવલરામ પંડિત.

અને

હરિલાલ વલ્લભરામ.

શુ. શા. માજી મેનેજર.

EAST ASIAN

OF

GUJARÁTEE ETYMOLOGY.

BY

NAVALRÁM LUXMIRÁM.

(Late Principal, Kathiavar Training College).

14th EDITION.

આવૃત્તિ ચૌદમી.

સંવત ૧૯૩૨.

૫.

પ્રિંટર ચાર આના,

સને ૧૮૬૭ ના ૨૫ આક્ટ પ્રમાણે સર્વે હક્ક
પ્રસિદ્ધ કરનારે સ્વાધીન રાખ્યા છે.

અમદાવાદમાં.

પથર ફૂલે અમદાવાદ યુનાઇટેડ પ્રિન્ટીંગ અને જનરલ
એજન્સી કંપની "લિમિટેડ" ના પ્રેસમાં,
રણછોડલાલ ગંગારામે છાપ્યા.

૨૪૭૬૩

પ્ર સ્તા વ ના.

વ્યુત્પત્તિગ્નાનથી શબ્દનાં રૂપ દેવાં આપણી નજરમાં હોય છે, તેનો મૂળ (અર્થ) તથા લક્ષણિક અર્થ Secondary meaning) દેવો ચોખ્ખી રીતે સમજાય છે, સમાનાર્થ શબ્દમાં (Synonyms) જે સૂક્ષ્મ ભેદ રહેલો છે તે જાણવાને આપણે દેટલા શક્તિમાન થઈએ છીએ, શબ્દના ઇતિહાસની જોડે જનરિથિતિ અને જનસ્વભાવનો ઇતિહાસ કેવી રીતે આપોઆપ પ્રકાશ થતો જાય છે, અને દૂકામાં કહીએ તો એ વિષયનો અભ્યાસ મનને ઊંચી કેળવણી આપવામાં તથા જાપાની રસિક પંડિતાર્થ મેળવવામાં દેટલો અવશ્યનો છે, એ આપણામાં થોડાજ લોકો સમજે છે. વાસ્તવિક જોઈએ તો આપણામાં હજી ગૂંજરાતી વ્યુત્પત્તિ નિશાળોમાં શીખવાઈ નથી.

આ પ્રમાણે *વ્યુત્પત્તિપાઠની પ્રથમ પ્રસ્તાવનામાં મારે લખવું પડ્યું હતું, અને એમ લખ્યાને પંદર વર્ષ થવા આવ્યાં તોપણ હજી એ કલંક કંઈ છેક દૂર થયું નથી. એનું વિશેષ કારણ એ છે કે વ્યુત્પત્તિગ્નાનમાં શું જોઈએ તે ત્રિપે ધણે ઠેકાણે મોટી ગેરસમજુતી ચાલે છે. એમાં જરૂરની વાત પ્રથમ તો એ છે કે શબ્દોનાં અંગ (ધાતુ

* આ પુસ્તક મેં પ્રથમ ૧૮૭૩ માં પ્રગટ કર્યું હતું આજ સુધીમાં ૭ આવૃત્તિ થઈ છે. એનો કોપીરાઇટ ખરીદી લેવા ખાખત મારે ક્યુરેટર સાથે ન જનવાથી સરકારી કેળવણી ખાતાએ પોતાના ટ્રાન્સલેટર પાસે “વ્યુત્પત્તિ પ્રકાશ” રચાવ્યો અને બુક હમીટીએ ઠરાવ્યું કે મારો અંધ વધારે રાષ્ટ્રીય પણ હકિન હોવાથી તે ટ્રેનિંગ કોલેજમાંજ અને નિશાળોમાં “વ્યુત્પત્તિ પ્રકાશ” ચલાવવો. આ ઉપરથી છેલ્લા ચાર વર્ષથી તે છપાવવો મેં બંધ રાખ્યો હતો. પણ ગયે વર્ષે ગાયકવાડ સરકારના વર્નાક્યુલર કેળવણી ખાતાના ડિરેક્ટર રા. બા. હરગોવિંદદાસે “વ્યુત્પત્તિ પ્રકાશ” ને ઠેકાણે એ પાછો ચલાવવાની ઈચ્છા જણાવ્યાથી આ આવૃત્તિ તેમને માટે તૈયાર કરી છે.

પ્રત્યાદિ) પ્રથમ જૂદા પાડતાં આવડવાં જોઈએ, કે તે ઉપરથી તેના મૂળાથે, લક્ષ્યાર્થ વગેરેનો વિચાર કરવાનું સાધન મળે; આ પહેલું પગથીઉં છે અને ત્યાર પછીજ ઉત્સર્ગ પ્રકરણ કાંઈ પણ ફાયદા બરેલી રીતે શીખવી શકાય. પણ ઉંઘી પ્રથા એવી ચાલી છે કે શરૂઆતમાં તો આ શબ્દ કંઈ ભાષાનો છે અથવા ઘણું તો એનો મૂળ શબ્દ કયો છે એમ પૂછ્યું એટલે બસ. એમ કરવું સહેલું તો પડતું હશે, પણ એવા ગોખણથી ફાયદો શો ? જુદાં ન જોઈએ કે વિદ્યાગિરિપર ચઢવાનો માર્ગ તેને જોઈ નાંખ્યા વિના રાજીને માટે પણ સપાટ કરી શકાતો નથી.

તે છતાં બાળનારની મુશ્કેલીઓ દૂર કરવા આ આવૃત્તિમાં ખાસ કાળજી રાખી છે, અને તે અર્થે મૂળ ગ્રંથ-માંથી કાંઈ પણ મુખ્ય બાબતો કાઢી ન નાંખતાં તે લગભગ નવેસરથીજ લખવો પડ્યો છે. ધાતુઓનાં ઉદાહરણોની સમ્પૂર્ણ ટીપમાં દરેકના અર્થ પ્રસયો પણ દર્શાવ્યા છે. એ વગેરે બધા રચના ફેર છેવટે શુચિપત્ર આપ્યું છે તે ઉપરથી માલમ પડશે.

શીખવવા બાબત કહેવાનું કે જે જે ઠેકાણે ગ્રંથમાં સૂચના આપી છે તે તે ઠેકાણે જો તે પ્રમાણે શીખવવામાં આવશે, અને ૧ લો ભાગ જે માત્ર સત્તરેક પૃષ્ઠનો છે તે જો પાંચમા ધોરણમાંથીજ તૈયાર કરાવ્યો હશે, તો પછી બાળનારને કાંઈ પણ મુશ્કેલી લાગશે નહિ.

ગ્રીક, લાટિન, તથા ઇંગ્રેજ ભાષાના મળતા ધાતુ કૌષમાં જણાવ્યા છે. એ તથા સંસ્કૃત પ્રાકૃતાદિ શબ્દો પણ દાકતર બુલ્હરે પસંદ કરેલા તેજ અહીંયાં દાખલ કર્યા છે, અને તે પરિશ્રમને માટે હું તે સાહેબનો મૂળથી અત્યંત આભારી છું.

રૂ. ૦ રાજકોટ.

તાં ૧-૨-૧૮૮૭.

}

નં ૬૦

આ વખતની આવૃત્તિ પણ તપાસી સુધારવાનું કામ રાજકોટ ટ્રે. કો. વાળા રા. મંગળજી હરજીવન ઝોઝાએ ખુશીથી સ્વીકાર્યું છે તેથી તેમનો આ સ્થળે ઉપકાર માત્ર છે.

ધીમત. નં ૬૦

વ્યુત્પત્તિપાઠ.

ભાગ. ૧

સમાસના શબ્દો જૂદા પાડવા વિષે,

૧. એક શબ્દના ભાગ પાડતાં માંહેથી ખીજા પણ શબ્દો હાથ લાગે, ત્યારે તે શબ્દનો સમાસ થયેલો છે એમ કહેવાય છે.

૨. સમાસના શબ્દ જૂદા પાડી તેનો અર્થ કહી બતાવવો એને સમાસનો વિગ્રહ કરવો કહેછે;—જેમકે.

દૂધ, દૂધ+માત, ભાત=દૂધ અને ભાત તે, દૂધમાત.

દશ, દશ+ચાર, બાર=દશ કે બાર તે, દશચાર.

ગંગા, ગંગા+જલ, પાણી=ગંગાનું પાણી તે, ગંગાજલ.

પરમ, મોટા+ઈશ્વર, ઈશ્વર=મોટા ઈશ્વર તે, પરમેશ્વર.

તપઃ, તપ+ધન, ધન=તપ જેનું ધન છે તે, તપોધન.

ક્રિયા, ક્રિયા+પદ, શબ્દ=ક્રિયા બતાવનારો શબ્દ તે, ક્રિયાપદ.

એમાં સંક્ષેપને સાર ગણિત ચિહ્નો લખ્યાં છે; પણ બોલવામાં “વત્તા” ને ઠેકાણે ને તથા “બરાબર” ને ઠેકાણે છુટ્કે એમજ બોલવું. દૂધ વગેરે સાધારણ શબ્દના અર્થ કરતી વેળા તેનો તેજ શબ્દ બોલવામાં કાંઈ હરકત નથી. પરમેશ્વર શબ્દમાં અને હ મળીને ઈ તથા તપોધનમાં વિસર્જનો ઓ થયો છે. આ પ્રમાણે હવે પછી ન્યાં ન્યાં સંધિવિહાર થયેલો માલમ પડે ત્યાં ત્યાં તેને લગતો સંધિનિયમ શીખવવો.

૩. ઉપલાં ઉદાહરણો ઉપરથી માલમ પડશે કે સામટો અર્થ કરતી વેળા કોઈ વખત અને કે કે, કોઈ વખત વિભક્તિનો પ્રત્યય, કોઈ વખત કાંઈજ નહિ, કોઈ વખત “જેને હે જે” અને કોઈ વખત ખીજા શબ્દો ઉમેરવા પડે છે. આ પાંચ ભેદ બરાબર લક્ષમાં રાખવાથી સામટો અર્થ કરતાં આગળ સુશકેલી નહિ પડે.

અને કે કે ઉમેરવો પડે ત્યારે તે સમાસ દ્વંદ્વ, વિભક્તિનો પ્રત્યય

ઉમેરવો પડે ત્યારે તસ્પુરુષ, કાંઈજ ન ઉમેરવું પડે ત્યારે કર્મધારય, “જે છે તે” એ ઉમેરવું પડે ત્યારે તે વહુવીહિ અને બીજા શબ્દો ઉમેરાય ત્યારે તે મધ્યમપદલોપી સમાસ કહેવાય છે, એમ સામાન્યપણે સમજી રાખવું.

૪. આ નિયમમાં વિભક્તિના પ્રત્યય કહ્યા છે તે છઠ્ઠીનાજ નહિ, પણ કોઈ પણ વિભક્તિના હોય, કેમકે બીજી વિભક્તિઓના પ્રત્યયોનો પણ કોઈ વખત જૂજરાતીમાં લોપ થએલો મળે છે:—જેમકે,

(દ્વિ.) મનઃ, મન+હર, હરનાર=મનને હરનાર તે, મનોહર.

(તૃ) હસ્ત, હાથ+કૃત, કીધેલું=હાથવડે કરેલું તે, હસ્તકૃત.

(ચ.) યજ્ઞ, યજ્ઞ+સ્તંભ, થાંભલો=યજ્ઞને સાડ જે થાંભલો તે,

યજ્ઞસ્તંભ.

(પં.) ધર્મ, ધર્મ+ભ્રષ્ટ, પડેલો=ધર્મમાંથી પડેલો તે, ધર્મભ્રષ્ટ.

(ષ.) રાજ, રાજ+ભય, બીક=રાજની બીક તે, રાજભય.

(સ.) સ્વર્ગ, સ્વર્ગ+વાસ, વસવું=સ્વર્ગમાં વસવું તે, સ્વર્ગવાસ.

૫. આભ્યાસને સાડ ભણનારે નીચે લખેલા શબ્દોનો વિચાર પોતાની મેજેજ કરવા પ્રયત્ન કરવો.

માઈવહેન   ૧પાળીવાળી   દરિયાકાંઠો

મહાસાગર   ભૂગોળ   ભૂગોળવિદ્યા

ગાદીતકીઓ   દૃઢભાજક   મરતલું

દોરીલોટી   મધમાણી   અહમદનગર

જૂનાગઢ   વર્તમાનકાળ   વર્તમાનપત્ર

ગુણવિશેષણ   પૂર્ણાંક   દશાંશ

ષષ્ટરાશિ   પોતાંબર   ત્રિભુવન

૧. બાણી છૂટા શબ્દ નથી, અને એનો અર્થ “પાણી જેવું કાંઈ બીજું” એમ થાય છે. એ બખ્ખાની બલિહારી કહેવાય છે, અને તે જ્યાં જ્યાં આવે ત્યાં પાછલા શબ્દને લઈ “અથવા તેના જેવું કાંઈ બીજું” એમજ અર્થ કરવો.

૨. એ કર્મધારય સમાસ હોય, ત્યારે ‘પીણું વસ્ર’, એટલેજ અને બહુગ્રીહિ હોય, ત્યારે ‘પીણું વસ્ર જેને છે તે વિષય’, એવો એનો અર્થ થાય છે.

૩. ત્રણ લોક. સ્વર્ગ, મૃત્યુ ને પાતાળ.

૬. નીચે લખેલા શબ્દો ગૂજરાતીમાં ઘણીવાર ખીજની પછી આવીને સમાન નામ કરે છે. તે કઈ ભાષાનાં છે તે કૌપમાં સૂચવ્યું છે.

શબ્દ	અર્થ	ઉદાહરણ	અર્થ.
(સં.) સ્થાન	ઠેકાણું	દેવસ્થાન	દેવનું ઠેકાણું.
(કા.) સ્થાન	ઠેકાણું	અર્જુનસ્થાન	આર્યોને રહેવાનું ઠેકાણું.
(સં.) નગર	શહેર	જમનનગર	જમને વસાવેલું શહેર.
(પ્રા.) નેર	શહેર	આંપાનેર	આંપાએ વસાવેલું શહેર.
(પ્રા.) વાડ	રહેઠાણ	ઝાલાવાડ	ઝાલાઓનું રહેઠાણ.
(પ્રા.) વાહો	રહેઠાણ	નાગરવાહો	નાગરોનું રહેઠાણ.
(કા.) બોવાદ	વસેલું	અંબદાવાદ	અહમદથી વસેલું.
(સં.) પુર	ગામ	જયપુર	જયસિંહે વસાવેલું ગામ.
(સં.) શાળા	ઠેકાણું	પુસ્તકશાળા	પુસ્તકનું ઠેકાણું.
(સં.) કારક	કરનાર	દુઃખકારક	દુઃખ કરનાર.
(સં.) હાથક	આપનાર	સુખદાયક	સુખ આપનાર.
(પ્રા.) વાઈ	આપનાર	આનંદદાયક	આનંદ આપનાર.
(સં.) કર	કરનાર	ભયંકર	ભય કરનાર.
(સં.) કાર	બનાવનાર	લોહકાર	લોહ બનાવનાર, લુહાર.
(સં.) કાતુર	પીડતો	શોકાતુર	શોકથી પીડતો.
(સં.) બાલ્ય	ઠેકાણું	વિદ્યાલય	વિદ્યાનું ઠેકાણું.
(સં.) અપિ	પણ	તદપિ	તોપણ.
(સં.) આદિ*	વગેરે	ધણાદિ	એ વગેરે.

*આદિનો અર્થ તો અગાડી છે, અને પાંડવાદિ શબ્દોનો અર્થ એમ થાય કે પાંડવ જેની અગાડી છે એવા રાજાઓ, એટલે, પાંડવ વગેરે રાજાઓ.

આ શબ્દોના અર્થ જોખવાને ઠીક પડે માટે આમ લખ્યા છે, તો-પણ વિગ્રહ તો બધા લાલુનાર પાસે ખીજ કલમમાં બતાવ્યું છે તે પ્રમાણે જ લેવો;—જેમકે દેવ, દેવનું સ્થાન, ઠેકાણું=દેવનું ઠેકાણું તે દેવસ્થાન.

સ્થાન આદિક શબ્દોનાં ખીજ ઉદાહરણ લાલુનાર પાસેથી કઠાવવાં, અને તેનો પણ વિગ્રહ એમજ કરાવવો.

૭. નીચે લખેલા શબ્દો ખીજની પહેલાં આવી ઘણીવાર સમાન કરે છે.

(ફારસી.)

વે. વિના+માન, બાન=માન વિનાનો તે, વેમાન.

„ ઉલટું+કાવદે, કાવદો=કાવદથી ઉલટું તે વેકાવદે.

„ નકાશં+હાલ, સ્થિતિ=જેની નકારી સ્થિતિ છે તે, વેહાલ.

ગેર, નહિ+હાજર, હાજર=હાજર નહિ તે, ગેરહાજર.

„ ઉલટું+વાજવી, વાજળી=વાજળીથી ઉલટું તે, ગેરવાજવી.

„ નકાશં+વક્તે, ઠેકાણું=નકારે ઠેકાણું પડેલું તે, ગેરવક્તે.

ના, નહિ+દાનહ, હાલો=પાલો નહિ તે, નાદાન.

કમ, ઓછું+વસ્ત, નસીગ=જેનું ઓછું નસીગ છે તે,
કમવસ્ત.

વદ, ખરાગ+વો, વાસ=ખરાગ વાસ તે, વદવો.

(સંસ્કૃત તથા પ્રાકૃત.)

ન, નહિ+અન્યતર, બેમાંથી એક=બે જાતિમાંથી એક નહિ
તે, નાન્યતર.

પર, પારકું+અધીન, તાબે=પારકાને તાબે તે, પરાધીન.

સ્વ, પોતાનું+ધામ, ઠેકાણું=પોતાનું ઠેકાણું, સ્વર્ગ તે, સ્વધામ.

સ્વયં, પોતાની મેજે+મૂ, હોનાર=પોતાની મેજે હોનાર,
ધૃત્યર તે, સ્વયંમૂ.

સત્, સારી+આચાર, આલ=સારી આલ તે, સદાચાર.

પુનર્, ફરીથી+અર્થ, બોલવું=ફરીથી બોલવું તે, પુનર્અર્થ.

મહા, મોટું+મારત, ભારત=મોટું ભારત તે, મહામારત.

ચતુર્, ચાર+આનન, મોટું=ચાર મોટાં જેને છે તે, અહા
તે, ચતુરાનન.

ચો, ચાર+પાઈ, ચરણ=ચાર ચરણનો એક છંદ તે, ચોપાઈ.

વિન, વિના+ગુનાહ, ગુનાહ=ગુનાહ વિના તે, વિન ગુનાહ.

એ દરેક શબ્દનાં તથા હવે પછી આદ્ય પ્રત્યય વગેરે જે
જે આવે તેનાં કેટલાંક પોતાની તર્ફનાં ઉદાહરણ છાંદસ પાસે
લેતાજ રહેવું, કેમકે પોતાની મેજે શોધવાની મહેનત લીધા
વિના કોઈ પણ જ્ઞાન મનમાં પૂરેપૂરું ઠસવું નથી.

આદ્ય પ્રત્યયની સાધારણ સમજ.

૧. અપણુ ઘણી વખત તો શબ્દના ભાગ પાડતાં તેમાંથી એક શબ્દ અને બીજા તો અક્ષરોજ હાથ લાગે છે. તે અક્ષરો એવા હોય છે કે છૂટા વાપરી શકાય નહિ, પણ બીજા શબ્દની જોડે આવી તેનો અર્થ ફેરવી નાંખે છે. એવા અક્ષરને આદ્ય કે પ્રત્ય કહે છે.

૨. શબ્દની પહેલાં જે અક્ષર આવીને તેના અર્થમાં ફેરફાર કરે છે, તેને આદ્ય(આદિ, પહેલાં+અવ, આવનાર=શબ્દની પહેલાં આવનાર) કહીએ;—જેમકે,

અ, નહિ+વાર, પાર=જેનો પાર નહિ તે, અપાર.

વે, વિના+વક્રૂક, સગજ=જેને સગજ નહિ તે, વેવક્રૂક.

એમાં અ એ સંસ્કૃત અને વે એ ફારસી લાપાનો આદ્ય છે.

બધા સંસ્કૃત આદ્યો હવે પછી આપવામાં આવશે, અને વે વગેરે થોડાક ફારસી છે તેનો સાતમી ક્લમમાં આપા દીધા છે, કેમકે એમાંના ઘણાખરા શબ્દો જ છે.

૩. શબ્દની પછી જે અક્ષર આવી તેના અર્થમાં ફેરફાર કરે છે તે પ્રત્ય (પ્રતિ, સામા+ભવ, આવનાર=શબ્દની સામા-પછીથી આવનાર.) કહેવાય છે;—જેમકે,

ગરીબ, ગરીબ+આઈ, પણું=ગરીબપણું તે, ગરીબાઈ.

સ્વતંત્ર, છૂટું+તા, પણું=છૂટાપણું તે, સ્વતંત્રતા.

ગલામ, ગુલામ+ગીરી, પણું=ગુલામપણું તે, ગુલામગીરી.

એમાં ગીરી એ ફારસી અને તા સંસ્કૃતલાપાનો પ્રત્યય છે. આઈ મૂળે તો સંસ્કૃતમાંથી ઉત્પન્ન થયેલો, પણ હાલ ગૂજરાતી પ્રત્યય કહેવાય. ફારસી તથા સંસ્કૃત પ્રત્યયોની વિગતવાર દીધે અર્થ સાથે આગળ આપવામાં આવશે. ગૂજરાતી પ્રત્યયો તો સ્વલાપાના હોવાથી લણનાર પોતાની મેજેજ ઓળખી શકશે. તેનો અર્થ ખોલવાની જરૂર નથી.

૪. લણનાર પાસે નીચે લખેલાં ઉદાહરણોમાંથી શબ્દ

* આ ક્લમનો સંબંધ ‘સમાસના શબ્દો બદલા પાડવા વિશે’ ની પહેલી ક્લમ સાથે લેવો.

૬ આદ્ય પ્રત્યયની સાધારણ સમજ. [ભા. ૧]

અને પ્રત્યય જૂદા પડાવી સાંમટો અર્થ કરાવે, અને એ પ્રમાણે વાંચન પાઠમાં હમેશા કયો કરવું;—જેમકે લોહી શબ્દ+આળ પ્રત્યય=લોહીઆળ, એટલે લોહીનાળો.

લોહીઆળ	ઉગઉ	મોટલો	જંગલ.
શેઠાણી	ભોળાપણું	શાણપણ	દગામણ.
ચીનાઈ	લખેલું	ચળકાટ	કઠીઆરો.
ગોલનાર	મોટાઈ	લખવું	ઢોળાવ.
ગડગડાટ	લવારો	હઠીતો	દગેલ.
કંપારી	નાનમ	મોટમ	કૂદકો.

પહેરામણી ગગપણ ગળીઆરો ગુણવાળી.

પ. સંસ્કૃત પ્રત્યયો જે જાતના છે;—કૃદંત અને તદ્વિત.

૬. ધાતુ ઉપર જે આવે છે, તેને કૃદંત પ્રત્યય કહે છે;—જેમકે વહ વહેવું+મન, ક્રિયા=વહન, વહેવાની ક્રિયા, વહેવું.

કૃદંત પ્રત્યયોવડે ધાતુ ઉપરથી ધણાં નામ વિશેષણાદિક ઉત્પન્ન થાય છે.

૭. નામ વિશેષણાદિક ઉપર જે પ્રત્યયો આવવાથી ણીજાં નામ વિશેષણાદિક ઉત્પન્ન થાય છે, તેને તદ્વિત પ્રત્યય કહે છે; જેમકે.

ધર્મ+ઈક, વાળો=ધાર્મિક, ધર્મવાળો.

ઉપલા દાખલા ઉપરથી વિત્તક્ષણ વિદ્યાર્થી જોશે, કે સંસ્કૃત પ્રત્યયો લાગતાં મૂળ શબ્દમાં પણ કોઈ વખત ફેરફાર થઈ જાય છે. અહિંયાં ‘વ’ નો ધા થયો તથા ‘મ’ માંનો સ્વર ઊડી જઈ તેમાં ઇ લખી ગઇ. કોઈ અક્ષર હડી જાય, ત્યારે તેનો લોપ થયો એમ કહેવાય છે. અક્ષરોને જોડાઈ જવાના નિયમોને સંચિનિવમો કહે છે, મોટા મોટા સંચિનિવમો તો આ પ્રસંગે જ શીખવવા, કેમકે નહિ તો સંસ્કૃત શબ્દના લાગ પાડતાં વિદ્યાર્થીને ફરી પણ બરાબર આવડશે નહિ.

ફારસી પ્રત્યયો.

પ્રત્યય	અર્થ	ઉદાહરણ.
દાર	વાળો	આળસદાર, મામલતદાર, કામદાર, વગેરે.
વાન, વાન	,,	મહેરવાન, દરવાન, ખહેલવાન, ,,
મંદ	,,	અકલમંદ, દાનેશમંદ, દોલતમંદ, ,,
વાર	ભરેલો	ઉમેદવાર, વિગતવાર, તપસીલવાર, ,,
ગર	કરનાર	ચૂડગર, જાદુગર, કારીગર, ,,
ગરો, રી, હં	,,	વાતગરો, કલાગરી, કાજગરે. ,,
ગાર, ગારો	,,	જુલમગાર, મદદગાર, કામણુગારો, ,,
વાજ	,,	દગાખાજ, કેસરતખાજ, નજરખાજ, ,,
ઘોર	,,	ખાનાર દગાખોર, હરામખોર, દાડખોર, ,,
દાન	ઠેકાણું	કલમદાન, પાનદાન, કદરદાન, ,,
દાની	,,	આહેદાની, *શુલાખદાની, મચ્છરદાની, ,,
દાનું	,,	હાથીખાનું, તોપખાનું, કારખાનું, ,,
ચી	રાખનાર	ખજાનચી, મસાલચી, તળાચી, ,,
ગીર	છતનાર	જહાંગીર, આલમગીર, ,,
ગીરી	પણું, ધંધો	શુલાખગીરી, મહેતાગીરી, ,,
ફે	,,	ખહાદુરી, કારકુની, શુલાખી, ,,

* શુલાખ એ સામાસિક શબ્દ છે, અને તેનો અર્થ ફારસીમાં શુલાખનળ (ગુલ, શુલાખનું ફલમ્ભાવ, પાણી.) થાય છે તેજ અને કરવો. શુલાખનળ એ શબ્દ ફારસી પ્રમાણે અશુદ્ધ છે, અને એમાં આવ, અને જલ એ બે શબ્દો હોવાથી પાણીનો અર્થ નકામો બેવાર આવે છે.

સંસ્કૃત તદ્ધિત પ્રત્યયો.

૧ ભાવવાચક, ઓટલે, “વળું” એવો અર્થ દેખાડનારા પ્રસય ચાર છે.

તા દુષ્ટતા, કૂરતા, મગતા (મમ, માઈ) વગેરે.

ત્વ દાસત્વ, કવિત્વ, તત્ત્વ (તે પળું), ”

ય ધૈર્ય (ધીર, ધીરો), આતિથ્ય (આતિથિ, પડણો) ”

ઞ યૌવન (યુવન, જુવાન), ગૌરવ (ગુરૂ મોટું), ”

૨. એજ પ્રમાણે નીચેના શબ્દોના ભાગ પાડવા.

અપૂર્ણતા શૌર્ય ગુરૂત્વ શૌચ દેવતા.

ચૈતન્ય બ્રહ્મત્વ કાવ્ય કવિત્વ આયુષ્ય.

૩. સંજ્ઞા દર્શક ઓટલે “વાજો” એ અર્થના પ્રસયો.

વત્ ભગવત્ (ભગ, શક્તિ), જ્ઞાનવતી (જ્ઞાનવં-
ત્+ઈ નારીજાતિનો પ્રસય), સરસ્વતી, વગેરે.

વંત ગુણવંત, બળવંત, ધનવંત, દયાવંત, ”

વાન્ ગુણવાન્, કુળવાન્, ભગવાન્, ભાગ્યવાન્, ”

મન્ શ્રીમદ્ (શોભાવાળું) ભાગવત, ધીમત્, ”

મંત શ્રીમંત, ધીમંત, યુદ્ધિમંત, ”

માન્ યુદ્ધિમાન્, ભક્તિમાન્, શક્તિમાન્, મતિમાન્, ”

જનનો ઈ રોગી, ભે.ગી, પક્ષી, શાસ્ત્રી, ધની (ધણી), ”

વિન્નો વી તેજસ્વી, તપસ્વી. મનસ્વી, યશસ્વી, ”

આલ, આલુ રસાલ, વાચાલ, દયાલુ, માયાલુ, કૃપાલુ, ”

ફલ ભાવિક, નૈયાયિક, દૈનિક (દહાડાની), ”

અ તાપસ (તપસ્, તપ+અ=તપ કરવાવાજો), વૈ-

ષ્ણુવ (વિષ્ણુ+અ=વિષ્ણુવાળા, વિષ્ણુને માનનારા),

જૈન (જિન+અ=જિનને માનનારા), શક્ત

(શક્તિ+અ), ચૈત્ર (ચિત્રા+અ), ચિત્રા ન-

ક્ષત્રવાજો ગહિનો, આશ્વિન, વગેરે.

૪. “તે ઉપરથી ઉત્પન્ન થએલું” એવો વિશેષ સંબંધ દેખાડનારા પ્રત્યય:—

- અ કૌરવ (કૃર+અ)=કૃર રાજથી ઉત્પન્ન થએલા.
- ,, સૈંધવ (સિંધુ+અ)=સમુદ્રથી ઉત્પન્ન થએલો, સિંધવ.
- ,, પ્રાકૃત (પ્રકૃતિ+અ)=મૂળ ઉપરથી ઉત્પન્ન થએલો.
- ય દૈત્ય (દિતિ+ય)=દિતિના દીકરા.
- ,, ગાર્ગ્ય (ગર્ગ+ય)=ગર્ગ સંપિનો પુત્ર.

ઈવ દેશીય (દેશ+ઈય)=દેશમાં ઉત્પન્ન થએલું.

,, સન્મતીય=સગાન-સરખી જાતિમાં ઉત્પન્ન થએલો.

૫. ઈ, આ, ને બાની એ નારી જાતિ દર્શક પ્રત્યયો છે, અને તે ખીજ કોઈ પણ પ્રત્યયની સાથે જોડે છે ત્યારે તેના અર્થમાં નારીજાતિનો અર્થ વધારે છે:—જેમકે, દેવી, દેવની સ્ત્રી અથવા દેવરૂપ સ્ત્રી; ચતુરા, ચતુર સ્ત્રી; ગુણવતી (ગુણ+વત, વાળો+ઈ) ગુણવાળી; ભવાની (ભવ=શિવ), શિવની સ્ત્રી; બ્રહ્મણી; કુકુરાણી; વગેરે.

૬. ઈન્ સાથે ઈ મળીને ઈની પ્રત્યય નારી જાતિનો એક સાધારણ થઈ પડ્યો છે, અને તે ઉપરથી આપદ્મંશ થઈ મૂળરાતીમાં ણ અથવા અણ પ્રત્યય ચાલે છે:—જેમકે, મા-સિની=માળા, હાર+ઈવ+ઈ=હાર ચુંથનારી=માળેણુ, માળણુ. તેમજ ચોગિની, જોગેણુ, જોગણુ; પદ્મિની:કામિની કુંભકારિણી, કુંભારણુ; સોનારણુ, પરલણુ, ધોખણુ, દરજણુ, વગેરે.

૭. મય, બનેલું, બરેલું:—જેમકે ગોમય (ગો=ગાય) ગાયમાંથી બનેલું (છાણુ): જળમય; ચિન્મય; તન્મય.

૮. વન્, પેકે:—માતૃવત (માની પેકે), શાસ્ત્રવત, પૂર્વવત.

૯. ત્ર, ઠેકણિ:—સર્વત્ર (સર્વજે ઠેકણે), તત્ર, યત્ર.

૧૦. તા, વળતે:—સર્વદા (સર્વજે વળતે, હમેશા), યદા, કદા.

૧૧. યા, રીતે:—યથા (જે રીતે), તથા, સર્વથા.

૧૨. ધા, રીતે:—સહસ્રધા (હજારરીતે), નવધા, બહુધા,

૧૩. ક, સમુદાયવાચક:—પાંચક (પાંચ દિવસનો સમુદાય),
શતક (સોનો સમુદાય સેકડો, સૈકો), અતુષક (ચોટ), ષટ્ક
(છક), અષ્ટક, કુલક.

૧૪. ક, લઘુતાવાચક:—બાળક (છોકરું, છોકરું);
બાળિકા (છોકરી, છોકરી), દીપક (દીવડો), ગોપિકા.

ટીપ:—અકળી પેઠે આ બંને અર્થના ક પ્રત્યયના રૂપમાં પણ
નારીનતિએ ફક્ત યઈ છે.

સંસ્કૃત કૃદંત પ્રત્યયો.

૧. અહાર શુદ્ધી શબ્દના ભાગ પાડતાં તેમાંથી એક પણ ઓળખાય એવો શબ્દ હાય લાગતો હતો, પણ અહીંઆંતો ધાતુ ને પ્રસયજ્ઞ ઓળખી કાઢવાના છે. અમે પ્રત્યેક ઉદાહરણની સાથે ધાતુ તે દેખાડીશું અને ખીજાં ઉદાહરણ વિધાર્થીએ ધાતુ પ્રકરણમાંથી શોધીને તૈયાર કરવાં.

૨. અ, અન્, તથા ય એ ક્રિયાવાચક તથા કર્તૃવાચક બંને થાય છે, એટલે તેનો અર્થ ગૂંજવાની પ્રસય વું તથા નાનની સમાન છે:—જેમકે,

ધાતુ	પ્રત્યય	શબ્દ	શબ્દાર્થ.
ભંજ, ભાગવું	અ,	ભંગ	ભાગવાની ક્રિયા.
દિવ, પ્રકાશવું	,,	દેવ	પ્રકાશનાર.
હિદ્, કાપવું	અન્,	હેદન	કાપવાની ક્રિયા.
વદ્, બોલવું	,,	વદન	બોલનાર, મહોદ્.
કૃ, કરવું	ય,	કાર્ય	કરવું તે, કામ.
આ+અર્ મર્યા- દામાં ચલાવવું.	},, આચાર્ય		મર્યાદામાં ચલાવનાર.

દીપ:—પ્રસયના અનેક અર્થ હોય ત્યાં તેનો જે અર્થ આશુક શબ્દમાં લાગુ પડતો હોય તેજ વિચારીને કહેવો.

૩. તિ, ન, ને અસ્ એ કેવળ ક્રિયાવાચક પ્રત્યય છે:—

ગમ્, જવું	તિ,	ગતિ	જવાની ક્રિયા.
યત્, મહેનત કરવી	ન,	યત્ન	મહેનત કરવાની ક્રિયા.
તપ્, તપવું	અસ્,	તપસ,	તપ કરવું.

૪. ષક, જ્ઞતો તા, ર, અને હ એ કેવળ કર્તૃવાચક પ્રત્યયો છે. નારી જાતિમાં ષક નો ફક્ત યર્ષ અર્થ છે. ર લલુપ્તાવાચક પણ છે.

ધાતુ	પ્રત્યય	શબ્દ	શબ્દાર્થ.
વચ્, બોલવું	અક,	વાચક	બોલનાર, દેખાડનાર.

ભૂ, ભરવું - તુ નો તા, ભર્તા ભરણપોષણ કરનાર, ધણી.
 સાધુ, સાધવું ઉ, સાધુ સાધનાર, પ્રમાણિક માણસ
 છવ્, છવવું ઈકા, છવિકા છવવાનું સાધન.
 નમ્, નમવું ર, નમ્ર નમનાર.

* તુ નો સંસ્કૃતમાં પ્રથમા વિભક્તિમાં તા યવાથી આપણી
 ભાષામાં તો બહુધા તે તા રૂપેજ દેખાય છે, પણ ભાવવાચક
 તા થી ઓળખવા માટે એને તુ નો તા કહેવો.

દીપ:-ક્રિયા ને કર્તૃવાચક પ્રલયોના અર્થ કોઈ વેળા સાધન,
 ફળ, રચળ, કર્મ વગેરે પણ થઈ જાય છે, તેથી અમુક શબ્દના
 અર્થ ઉપર લક્ષ રાખી લ્યાં તેવો અર્થ કરવો.

૫. ત્ર, ત્રણ કરણુ એટલે ક્રિયાનું સાધન:—જેમકે,

વસ્ત્ર, (વસ્=ઢાંકવું) શરીર ઢાંકવાનું સાધન.

વાદિત્ર, (વદ=અવાજ કરવો), અવાજ કરવાનું સાધન.

પ્રત્યયતયા અર્થ જ ને હવેથી પોતાની મેળે ઓળખીને બોલવા,
 માત્ર હવે ધાતુ તયા તેનો અર્થજ અમે તો કૌંઘમાં દર્શાવીશું.

૬. ત, ત્ર, ને ન એ ભૂત કૃદંતના પ્રલયો છે:—જેમકે,

જિત (જિ=જિતવું) જિતેલો ; જાંઘિત, ભાગી ગયેલું,

હતત્ર (હત+પદ=પેદા થવું) પેદા થયેલું, વગેરે.

૭. ય, યનીય, ત્ય, તવ્ય એનો અર્થ યોગ્ય, થઈ શકે એવું
 અથવા કરવાનું યોગ થાય છે:—જેમકે.

દૃશ્ય (દૃશ=જોવું) જોઈ શકાય એવું.

ઔજ્ય (ભુજ્=ખાવું) ખાના યોગ્ય.

માજ્ય (ભજ્=ભાગવું) જે ભાગવાનો છે તે.

રમણીય (રમ્=રમવું) રમવા યોગ્ય, સુંદર.

રક્ષણીય (રક્ષ્=રક્ષણ કરવું) રક્ષણ કરવા યોગ્ય.

કૃત્ય (કૃ=કરવું) કરવાનું જે હોય તે.

ભોક્તવ્ય (ભુજ્=ભોગવું) ભોગવવાનું જે છે તે.

૮. માન અને જાત અથવા તુ એ વર્તમાન કૃદંતના
 પ્રલય છે:—જેમકે,

વર્તમાન (વૃધ્=વધવું), વધતું, વૃદ્ધિ પામતું.

વર્તમાન (વૃત્=વળવું, આલવું), આલતો (કાળ, ખનાવ).

યજમાન (યજ્=યજ કરવો) યજ કરતો, યજ કરનાર.

જગન્ (ગમ્=જવું, ધાતુ યેવડાયો છે,) નાશવંત (દુનિયા).

વિશ્વજિન્ (વિશ્વ, જિ=જિતવું) વિશ્વને જિતનારો.

૯. તુ, મ, અને મન્ કે તેનો મ એ ક્રિયા, ક્રિયાનું ક્ષણ, કર્મ, રચણ, વગેરે અતેક અર્થ દેખાડે છે:—જેમકે,

તંતુ, (તન્=તોણવું), તાણવાથી જે થાય છે તે. (ક્ષણ).

ધર્મ (ધૃ=ધારણ કરવું), જે ધારણ કરેલું છે તે. (કર્મ).

ધામ (ધા=ધારણ કરવું), ધારણ કરવાનું ઠેકાણું. (રચણ).

મર્મન્-મર્મ (મૃ=મરવું), મરવાનું ઠેકાણું, તેવું અંગ.

કેટલાક વિવિધાર્થ પ્રત્યયોનાં પુનરાવર્તન.

પ્રત્યયોના અર્થ વિવિધ તો થાય છે જ, પણ જેના અર્થ બહુજ વિધવિધના થાય છે તેની સામટી પુનરાવર્તનને માટે અહીંનાં એક નોંધ આપી છે.

મ=ક્રિયા; જેમકે, તોડ, લાલ, સંતોષ, ખેદ.

,=કરનાર; જેમકે, દીપ, કર (કરનાર, હાથ), ચર.

,=પણું; જેમકે, શૌચ (પવિત્રપણું), મૌન.

,=ત્રાણો; જેમકે, સાર્વભૌમ (સધળી ભૂમિ-દેશ વાળો).

,=તે ઉપરથી ઉત્પન્ન થયેલું; પાર્થિવ (પૃથિવી-માટીનું બનેલું)

વ=ક્રિયા; જેમકે બ્રહ્મચર્ય (બ્રહ્મ=વિદ્યા. વિદ્યા તરફ જવું).

,=કરનાર; જેમકે છાદ-છાજ (હંકારનાર).

,=પણું; જેમકે, સામાન્ય (સમાન પણું).

,=સાધન; જેમકે, શય્યા (શી=સૂવું, સૂતાનું સાધન).

,=વ્યવસ્થા; જેમકે ભાર્યા (બરણ પોષણ કરવા યોગ્ય).

,=મજા; જેમકે, અંત્ય (છેડાવાળો, છેડા ઉપરનો).

ચ=તે ઉપરથી ઉત્પન્ન થએલું; જોગદે, આદિત્ય (અ-
દિતિ ઉપરથી ઉત્પન્ન થએલા, દેવો સૂર્ય).

સંસ્કૃત આધ્ય.

અ, (ગ્રી A) નહિ:—અઅળ/દાસે નહિ તે), અચોડ્ય
અન્યાય, અખાંડ, અકાળ, અપદ્મપાત, અપૂર્ણાક
અકસ્માત, વગેરે.

*અન્, (પા) અળ, (ગ્રી. An. લા. In. ઇ. Uu)
નહિ:—અનંત, (જેનો અંત નહિ તે), અનાદિ અ-
નેક, અનાન્દાર, અનુપમ, અનાદર, અનાવૃષ્ટિ, વગેરે.

*સ્વરથી શરૂ થતાં શબ્દની પહેલાં અ આવે ત્યારે તે અને
અન્ થાય છે, અને અનંતથી શરૂ થતાં શબ્દની પહેલાં અ આવે
તો અ, અ રૂપેજ રહે છે, એ હં પલાં ઉદાહરણો ઉપરથી સમજશે.
અન્ ઉપરથી પ્રાકૃતમાં અળ પ્રત્યય થયો છે તેમાં કાંઈ આવો ભેદ
નથી;—જેમકે અણુભણ્ડુ, અણુદીકું, અણુહ્રદ, અણુઘડ, વગેરે.

વિ, (દ્વા. બે) ૧. વધારે. ૨ વિના:—૧—વિભાગ
(વધારે ભાગ, ભાગના ભાગ). વિજ્ઞાન, વ્યુત્પત્તિ, વગેરે.
૨—વિધવા (વિ=વિના+ધવ=ધણી+આ, નારીજાતિનો
પ્રત્યય=ધણી વિનાની), વિદેહી, વ્યર્થ, વગેરે.

અંતર્, (લા. Inter. દ્વા. અંદર) માંહે. વચમાં:—
અંતઃકરણ (માંહેથી કરવાનું સાધન). અંતઃપટ (અંતર=વ-
ચમાં+પટ=લૂગડું=વચમાં ધરેલું લૂગડું, અંતર્પટ.), અંત-
ર્ગાળ, અંતઃપુર (જનાનો) વગેરે.

સુ, (પ્રા.) સ, (ગ્રી. Su.); સારૂં, ધણું:—સુવાસ (સા-
રીવાસ), સ્વદેષ (સુ+અદેષ=ધણુંજ થોડું), સપૂત (સારો
છોકરો). સકોમળ (ધણું કોમળ) વગેરે.

કુ, (પ્રા.) ક; નકાર:—કુકર્મ (નકાર કામ), કુપૂત (નકારો
છોકરો), કુતર્ક, કુમાર્ગ, કુપાત્ર, કવેળા, કંઠંગુ, વગેરે.

દુસ્ (ગ્રી. Dys Dus.) ૧.—મુશ્કેલાઈથી. ૨.

નકાર:—૧.—દુઃસહ (મુશ્કેલાઈથી ખળી શકાય તે); દુર્ગ (દુસ્+ગમ્+અ=સ્થળ) મુશ્કેલાઈથી જઈ શકાય તેવું સ્થળ, પહાડી કિલ્લો; દુસ્તર, (દુસ્+તૃ, તરવું+અ. મુશ્કેલાઈથી તરી શકાય તે; વગેરે—૨.—દુરાચરણ (નકારે આચરણ); દુષ્કાળ (નકારે કાળ); વગેરે

નિષ્. ૧ નહિ. ૨. બહાર:—૧.—નિઃસંશય (જેમાં સંશય નહિ તે); નિરંકુશ (જેની ઉપર અંકુશ નથી તે); નિષ્કપટી. ૨.—નિઃશ્રેણી—નીસરણી (બહાર જવાનું સાધન). નિરીક્ષા, નિર્ધાર, નિર્ણય, વગેરે.

સ, સહ. સાથે; સરખું:—સવિસ્તર (વિસ્તાર સાથે), સવણી (સરખી જાતના અક્ષર), સરસ, સજાતીય, પ્રાટીક, સાર્થક, વગેરે:—સહ, સહવાસ (સાથે વસવું), સહધર્મી (સરખા ધર્મવાળા), સહકૃદંબ, સહગમન, સહવર્તમાન, વગેરે.

સમ્, (ગ્રી. Sam. લા. Con. Cum. Co.) ૧. સાથે. ૨. સુંદર રીતે. ૩ બિલકુલ:—૧. સંગમ (સાથે જવું, મળવું), સંવાદ, સંસાર, વગેરે.—૨—સંસ્કાર (સુંદર રીતે કરવું, સુધારવું, કેળવવું), સંસ્કૃત (સુધારેલી ભાષા), સંખ્યા, સમર્પણ, વગેરે.—૩—સંરક્ષણ (બિલકુલ રક્ષણ) સંહાર, સંન્યાસ, સમસ્ત, વગેરે.

સમ્ ની સાથે કોઈ પણ વ્યંજન આવ્યાથી એ ગૂજરાતીમાં સં લખાય છે, સમ્ ની સાથે કૃ ધાતુનું કોઈ રૂપ આવનાથી વચમાં મ્ વધે છે:—જેમકે સમ્+કાર=સમ્+મ્+કાર=સંસ્કાર.

ઉપ, (ઇ. Up. ગ્રી. Hypo. Hupo.) ૧. પાસે, ૨. ઉત્તરતા દરજ્જાનું:—૧—ઉપસર્ગ (ધાતુની પાસે આવનાર), ઉપયોગ, ઉપમા, ઉપકાર, વગેરે. ૨—ઉપગ્રહ (હલકા દરજ્જાનો ગ્રહ), ઉપશિક્ષક, ઉપવન, ઉપાખ્યાન, વગેરે.

અતિ. પેલી તરફ.—અતીન્દ્રિય (ઇન્દ્રિયોની પેલી તરફ, ઇન્દ્રિયોથી જેનું જ્ઞાન મળી શકે નહિ એવો વિષય), અત્યંત, અતિશય, અતિસાર, અતીત, વગેરે.

દીપઃ—વહુજ એવો અગ્નિ નો અર્થ થાયછે તે માત્ર લાક્ષણિક અને મૂળરાતીમાંજ ચાલી શકેઃ—જેમકે, અતિનિદ્રા, અતિલોભ, અતિસ્નેહ, અતિદુઃખ વગેરે.

અધિ, (લા. Ad.) ઉપરઃ—અધિરાજ (ઉપર પ્રકાશનાર, રાજા), અધિકાર, અધિપતિ, અધ્યક્ષ (ઉપર નજર રાખનાર).

અનુ. (ગ્રી. Ana.) પાછળ, તે પ્રમાણે, સાથેઃ—અનુચર (પાછળ ચાલનાર, ચાકર), અનુસરતું (કાંઈની પાછળ પાછળ ચાલતું, તે કરે તે પ્રમાણે કરતું), અનુપાન (વૈધ ઔપધની સાથે ક્વાથ વગેરે કાંઈ પીવાતું કહે છે તે), અનુમાન, અનુક્રમ, અનુપ્રાસ, વગેરે.

અપ. (લા. Ab. ગ્રી. Apo. ઇ. Off.) ખોડું, ઉલટુંઃ—અપકાર (ખોડું કરવું), અપરાધ (રાજી કરવાથી ઉલટું, મુનોહ), અપકીર્તિ, અપહ્રંશ, અપમાન, વગેરે.

અમિ. (ગ્રી. Amphi. લા. Am. ઇ. b.) પાસે, તરફ, બધુંઃ—અભ્યાગત (પાસે આવેલો, પહોંચો), અભિષેક (તરફ છોટવ), અભ્યંતર (બધું અંદરનું), અભિલાષા, અભિમાન, વગેરે.

અવ ૧. નીચે ૨. નઠારૂંઃ અવતાર (નીચે ઉતરવું), અવદશા (નઠારી અવસ્થા), અવલોકન, અવગુણ, વગેરે.

આ. અર્થાદાઃ—આકાર (ગર્વાદ કરનાર, હદ યતાવનાર), આકરણ (આપાની વખારે ગર્વાદ કરનાર), આશ્રહ, આચરણ, આવાસ, આરંભ, આલય, વગેરે.

અપિ. (ગ્રી. Epi. લા. Oj. ઇ. U. Be.) ઉપરઃ—અપિધાન (શરીર ઉપર ધારણ કરવાનું લૂગડું) અપિનદ્ર (પહેરેલું) અ ઊડી જઈ પિધાન અને પિનદ્ર શબ્દો પણ થાય છે

ઉત્. (ઈ. Orit.) ૧. ઉચ્ચે, બહાર, ૨. ઉલટું:—૧—
જેમકે. ઉલટું (ડેડી જાંચી થયા, આતુરતા), ઉત્પત્તિ
(બહાર પડવું, પેદા થવું), વ્યુત્પત્તિ, ઉત્સવ, ઉત્સાહ,
ઉત્સુક, ઉદ્દાહરણ, ઉન્મત્ત, ઉલટું, ઉદય, વગેરે.
૨. ઉત્થાપન, (સ્થાપવાથી ઉલટું, ઉઠાડવું.)

નિ. ૧. માંડ, પાછળ ૨. વિના:—નિવાસ (જેમાં
વસે તે, રહેઠાણ) નિદાન (પાછળથી—છેવટથી આપવું,
રોગની બધી પરીક્ષા કર્યા પછી તે વિષે જે અભિપ્રાય
આપવો તે), નિયાન—નવાણુ, નિગમ, નિગ્રહ, નિજ,
નિબંધ, નિમજ્જન, નિમેષ, નિયમ, નિમિત્ત. ૨
નિકંઠન (મૂળ વિનાનું કરવું)

પરા. ૧ પાછું, ૨ મોટું, ૩-ઉલટું:—પરાવર્તન
(પાછું વળવું); પરાક્રમ (મોટાં ડગલાં બરવાં, બહાદુરી
ક વી), પરાજય (જયથી ઉલટું), પરાભવ, પરાક્રષ્ટા,
વગેરે.

પરિ (ગ્રી. Peri. લા. Per.) ૧. ચોતર્થ, ૨. ઘણું:—
પરીક્ષા (ચોતર્થથી જોવું), પરિશ્રમ (ઘણી મહેનત),
પરિમિતિ, પરિમાણ, પરિપૂર્ણ, પરિપક્વ, વગેરે.

પ્ર, (ગ્રી. Pro. લા. Pro.) આગળ, શ્રેષ્ઠ:—પ્રચાર
(આગળ ચાલવું, ચાલ), પ્રભુ (શ્રેષ્ઠ રીતે હોનાર, ધણી,
પરમેશ્વર), પ્રદેશ, પ્રભાત, પ્રખ્યાતિ, પ્રગળ, વગેરે.

પ્રતિ. (ગ્રી. Pros. લા. Re.) ૧. સામું, પાછું.
૨. દરેક:—જેમકે, ૧. પ્રતિપક્ષી (સામા પક્ષતણો),
પ્રત્યાઘાત (પાછો આઘાત થાય તે), પ્રતિરૂપદર્શી, પ્રતિ-
વાદી, પ્રત્યુત્તર, પ્રતિજ્ઞા, ૨. પ્રતિદિન (દરરોજ)
પ્રતિવર્ષ, પ્રત્યેક, વગેરે.

ભાગ ૨ જો.

બહુ વપરાતા સંસ્કૃત ધાતુ.

ગૂજરાતી શબ્દોનો મોટો ભાગ આટલાજ ધાતુ ઉપરથી ઉત્પન્ન થયેલો છે. માટે, પ્રત્યેક ધાતુના શાખાગણી શબ્દો અત્રે તમામ આપ્યા છે. તેની વ્યુત્પત્તિ વિશેષ કાળજીથી તો યાંર કરવી. વિદ્યાર્થીને એમ કરવું સુગમ પડે તે માટે એ શબ્દો પ્રત્યયવાર ગોઠવ્યા છે, એટલે પ્રથમ બાળબોધ અક્ષરે પ્રત્યયા લખ્યો છે. પછી માત્ર ધાતુ સાથે તે મળીને જે શબ્દ થયો તે મોટે અક્ષરે દેખાડ્યો છે. અને જે તે ગૂજરાતીમાં નહિ વપરાતો હોય તો તેની આસપાસ આવો કોંપ [ ] મૂક્યો છે. પછી આલંબિકતા સંયોગે યનારા શાખાગણી શબ્દો તો તમામ લખ્યા છે. એ આલંબિક પછી જરૂર જણાઈ લાં શબ્દની પૂર્વે લખી બતાવ્યા છે. અપભ્રંશ શબ્દો, જે ઉપરથી તે ઉત્પન્ન થયા હોય તેની જોડે, નાના કોંપમાં આપ્યા છે.

૧. ઇ (અય).—(લા. 110.)—જતું:—

અ.—[અય]; અનુ, ૧અન્વય; અપ, ૨અપાય; ઉપ, ઉપાય; ઉત, ૩ઉદય; અભિ+ઉત, ૪અભ્યુદય; પ્રતિ, પ્રતાય; વિ, ૫વ્યય; ૬અચય; સમ્, સમય; રાહ, રાહાય—[આય] અંતર, અંતરાય; નિં, ન્યાય; પરિ, પર્યાય; સમ્+ઉત, સમુદાય—અન.—અયન; ઉત્તર, ૭ઉત્તરાયણ; દક્ષિણ, ૮દક્ષિણાયન; પાર, પારાયણ; રસ, રસાયન (રસાયણ, રસાણ); રાગ, ૯રામાયણ; પરા, પગયણ—પગાયન—ન—[ઈત]; ગુણ+અનિ, ૧૦ગુણાતીત, ઉત્ ઉદિત; વિ+પરિ, ૧૧વિપરીત. અધિ+ઇ (મૂળ ધ તુ તો હમેશા કહેવેજન. કોંપનું રૂપ અમુક દાળામાં લાગતું હોય. તો તે પણ લાં બોલવું)=લણવું:—અ—અધ્યાય (અધ્યો), ૧૨અનધ્યાય, સ્વાધ્યાય; ૧૩ઉપાધ્યાય (ઉપાધ્યો).—અન.—અધ્યયન, અધ્યાપન,—અક.—અધ્યાપક, ઉપાધ્યાપક—ત્ત—અધીત.

૧. એકની પછાડી એક આવે તે, અનુક્રમ, પદવતા શબ્દો બધને અનુક્રમે ગોઠરવા—૨. અડચણ, દુઃખ.—૩. બહાર આવવું, ઉગવું.—૪. ધણે ઉદય, આળાલી.—૫. ખર્ચ.—૬. જેને

ખર્ચ એટલે ફેરફાર થતો નથી તે સમ્બંધ.—૭ સૂર્યેતું ઉત્તર તર્ક આવવા માંડવું તે ઉત્તરાયણ, અને દક્ષિણ તર્ક જવા માંડવું તે દક્ષિણાયન.—૮ રામનું વનવાસ જવું, તે ત્રિવેનું સંસ્કૃતમાં કાવ્ય છે તે.—૯ શુભની પેલીપાર ગએલો, નિર્મુલ.—૧૦ ચોતરફથી હલકું ગએલું, પ્રતિકૂલ.—૧૧ ન બહાવવાનો દિવસ.—૧૨ હલકા દરજ્જાનો બહાવનાર; ઉપશિક્ષક, અને તેથી કેટલાક બ્રાહ્મણોના કુળનું નામ.

૨. ફક્ત — જોવું: —

અ+આ.—[પ્રેક્ષા.]; અપ, ^૧અપેક્ષા; ઉત+પ્ર, ઉત્પ્રેક્ષા. ઉપ, ^૨ઉપેક્ષા; નિ; ^૩નિરીક્ષા (પરીરખ); પરિ, પરીક્ષા.—અક—^૪પરીક્ષક (પરીખ, પારેખ).

ગૂ. ધા.—૧ પરખવું (પરીખ) ૨ પેખવું (પેલ),
૧. પોતામાં જોવું—ખાતી હોય—તે જાણવું; ખાતી, ઇચ્છા, કંઈકે પોતાની ખાતી જાણવાથી તે ટાળવાનું મન થાય છે.—૨. જે પરવાહી—૩. દુરખીનમાંથી તારા વગેરે જોવા, તપાસવું.—૪. તપાસ કરી સરકારે જે ભાવ ફેરવેલો હોય તે—૫. ચોતરફ જોનાર, તપાસનાર.

૩. કમ — આહાવું; ઇચ્છવું.

અ—કામ; કામી; કામિની; ^૧કામધેનુ; નિ; ^૨નિષ્કામ; સ, સકામ.—અન—[કામન] (કામજ); કામના (આ);—મન:કાના.—ત—^૩કાંત (કંત કંથ); કાંતા (આ);—નિ—^૪કાંતિ.

૧. આપણે આલીએ તે આપનારી કહિયત ગાય.—૨. ભક્તિ જે પ્રદારની ગણાય છે:—જેમાં કળની દૃષ્ટિ તે સકામ; અને નહિ તે નિષ્કામ—૩, આહોલો, વહાલો, ધણી.—૪. આહાવાપણું; ખૂબસુરતી.

૪. કૃ—(લા. Creo.)—કરવું:—

અ—^૧કર; કિ (કું, કાંઈપણ), કર્કર; સ (કલ્યાણ) + અમ્ (દ્વિતીયા-વિવક્તિનો પ્રસય), શકર; સુખકર; સમ, સંકર,—[કાર]; કાર=કોટું, લોકકાર (લુટાગ); આહ=હું, આહાર; અધિકાર; સત્કાર; અધિકાર; આકાર; પ્રકાર.—અક.—કારક; આશ્ચર્યકારક—તૃતીયા—કર્તા (કરનાર, કરતાર); જગત્કર્તા—અન.—કરણ; સુખકરણ.^૨અધિકરણ; અનુકરણ; પ્રકરણ (પગરણ); નિ+આ, વ્યાકરણ; સમ=ગરાગર+ઈ (જે શબ્દ સાંધનારો પ્રસય,) સમીકરણ,

કરણી; કારણ —મન્—કર્મ (કરમ); કર્મક; અકર્મક; સક-
ર્મક; અકર્મી (અકર્મી), કર્મણિ (હ સમગ્રી વિભક્તિનો
પ્રત્યય)—વ.—કાર્ય (કારજ, કાજ): અકાર્ય (આકારજ);
ક્રિયા; ક્રિયાપદ; પ્રક્રિયા:—તિ—કૃતિ, આકૃતિ; પ્રકૃતિ:
પ્રકૃતિ+અ=પ્રાકૃત; અહંકૃતિ.—ત,—કૃત; કૃતાર્થ; ૧૦કૃતમ્;
૧૧કૃતમ્; સુકૃત —ત્વ—કૃત્ય; કૃત્ય. —નળ. —કર્તૃત્વ.
—માન.—ક્રિયામાણ.

અવ+કૃ=ખોલું કરવું:—અપકાર; અપકારક, અપકૃત.

ઉવ+કૃ=ભલું કરવું:—ઉપકાર, ઉપકારક, પરોપકાર.

વિ+કૃ=ફેંકાર કરવો, ળગડવું:—નિકાર, વિકૃતિ, નિક્રિયા.

સમ્+કૃ=સુંદર કરવું:—સંસ્કાર (સ્ વચ્ચે વધે છે),
સંસ્કારી, સંસ્કૃત.

અલં+કૃ=શણગારવું:—અલંકાર, અલંકૃતિ, સાલંકૃત.

સ+કૃ=પોતાનું કરવું, કમૂલ ગળવું:—સ્વીકાર; સ્વીકૃત.

ગૂ. ધા.—સ્વીકારવું, સિકારવું, સકારવું.

૧. કરનાર, હાથ.—૨. કાંઈ પણ કહું હોય તે કરનાર.

ચાકર.—૩. લેગા થવું; મિત્રણ, એક જાતની સ્ત્રી અને ખીજ
જાતના પુત્રપથી ઉત્પન્ન થએલો, વર્ણસંકર (હાડકાસર)—૪. હું હું
કરવું, અભિમાન —૫. ઉપર રહીને કરવું, ઉપરીપણું; અમલ.
—૬. મર્યાદા કરનાર—દેખાડનાર, કેમકે આકારથી કોઈ પણ પ-
દાર્થની મર્યાદા જણાય છે.—૭. જે ઉપર—જે સ્થળે—કાંઈ ક્રિયા
થાય છે તે સ્થળ.—૮. કોઈની પ્રમાણે કરવું, નકલ, અવાજની
નકલ.—૯. ગણિતનાં જે પદને બરાબર કરવાં.—૧૦ (હનુ+અ=
ધ=નાશ કરનાર), ખીજના કરેલા (ઉપકાર) નો નાશ કર-
નારો,—મૂડી જનારો, હેલટો અવગણ કરનારો.—૧૧.
(ક્ષા+અ=ક્ષ=જાળનાર) ખીજના ઉપકાર જાળનારો.

પ. ક્રમ—પગલું ભરવું:—

ભ.—ક્રમ; અક્રમ: ૧પ્રક્રમ, ૨પરાક્રમ; પરિક્રમા (પરક-
મા, પડક્રમા,); વિક્રમ; વિ+ઉત, વ્યુત્ક્રમ: (ધાતુ એવ-
હાયાથી) અક્ર (આક્ર);—અન.—ક્રમણ; પરિક્રમણ.—તિ
—ક્રાંતિ: ક્રાંતિવ્રત: ૪સંક્રાંતિ.

૧. પાસે પગલાં ભરવાં, આરંભ કરવો.—૨. કોઈની સામાં

પગલાં ભર્યાં, બહાદુરીનાં કામ.—૩. વિશેષ પગલાં ભરવાં, બહાદુરી, બહાદુરી કરનારા એક બહાદુર રાજાનું નામ.—૪. સાથે બહુ, સૂર્યનું કેઈ રાશિમાં આવવું; મકરરાશિમાં આવવું.

૬. સ્વહ (સ્વહ)—ભાગવું, નાશ કરવો.

મ.—ખંડ (ખાંડ, ખાંડું)—અન.—ખંડન; [ખંડનક] (ક=લઘુ. પ્ર.) (ખાંડણિયો); [ખંડની] (ખાંડણી—ખાણણી-ખાંચણી)—ઈવ.—ખંડનીય—ઈત. ખંડિત (ખંડિયો); અખંડિત.—ગ.—ખંડગ (ખડગ.)

ગૂ. ધા.—ખંડવું, ખાંડવું.—ગૂ. શ.—ખંડણી (જેકનીય કે સ્વંકની?) ખંડેર—ખંડિયેર; ખડી (?).

૧. નાશ કરનાર હથીઆર, એક જતની તરવાર.

૭. સ્થા.—કહેવું, વખાણવું, પ્રસિદ્ધ કરવું:—

અ+આ.—[ખ્યા]: વિ+અત; ૨વ્યાખ્યા.—અન. અપ્રખ્યાન; ૩પ્રખ્યાન; ૪પ્રખ્યાપન; વ્યાખ્યાન (વિખ્યાણ, વખાણ).—ત.—[ખ્યાત]; પ્રખ્યાત, અપ્રખ્યાત; વિખ્યાત. નિ—ખ્યાતિ (ખ્યાત); પ્રખ્યાતિ; વિખ્યાતિ.—इका—अस्मां+ख्यात्रिडा.

તમ્+સ્થા=ગણવું, ગણાવે એટલે બરાબર વિચારીને કહેવું:—(અ+આ) સં+ખ્યા; ૧અસંખ્ય; ૨સાંખ્ય.—ત.—અસંખ્યાત.

ગૂ. ધા.—વિખાણવું—વખાણવું.

૧. વિશેષ મર્યાદા બનાવીને કહેવું—૨. શબ્દનાં ૩પ કહેવાં—૩. શબ્દનાં ૩પ કહેવડાવવાં.—૪. નાની વાર્તા, ઉપકથા.—૫. જેની સંખ્યા નથી તે, અગણિત—૬. ગણીને—સંપૂર્ણ વિચાર કરીને કહેનાર સિદ્ધાંત બનાવનાર, દર્શન અથવા શાસ્ત્ર, એક અમુક દર્શન; આખણામાં ધર્મોત્કલ છ દર્શનો ગણાય છે.—જે મીમાંસા (જેમિનિકૃત પૂર્વગીમાંસા અને બાદરાયણ વ્યાસ-કૃત ઉત્તર મીમાંસા અથવા વેદાંત); જે ન્યાય (ગૌતમકૃત અને હાણકકૃત); તથા જે સાંખ્ય (કપિલકૃત અને પતંજલિકૃત, છેલ્લું યોગશાસ્ત્ર જે નાગથી પણ આજખાય છે).—૭. નહિ ગણેલું

૮. ગણ્—ગણુલુ:—

અ.—ગણ, ^૧ગણેશ (ઈચ્છ), ગણિકા (ગુણિકા).—અન—ગણના, અવગણના.—ઇત.—ગણિત, અંગગણિત, અક્ષરગણિત, મિત્રગણિત, અગણિત.

ગૂ. ધા. ગણુલુ:

૧. શિવના જે ગણ—ટાળાં—કહેવાય છે તેનો ઉપરી—સેનાપતિ, મનુષ્યનાં ટાળાંનો એટલે તમામ જગતનો ઉપરી, પરમેશ્વર.

૯.—ગમ્—જલુ:

અ.—[ગમ], પ્લવ=ફૂદકારો, ^૧લવંગમ; વિહ=આકાશ, ^૨વિહંગમ; અનિગમ; સંગમ; (ધાતુ જેવડાંયો) ^૩જંગમ — [ગ], ખ=આકાશ; ^૪ખગ; ન=નહિ, ^૫નગ; ^૬નાગ(નગ+અ). નગર (નગ+ર); નગર+અ=નાગર; પદ્મ=પગ, +ન=નહિ; ^૭પદ્મગ; જુજ=વાંકું વળવું, ^૮જુજંગ; ^૯દુર્ગ; ^{૧૦}દુર્ગા (અ); સંગ સંગી (સંગાં); (ધાતુ જેવડાંયો) ગંગા (અ).—અન.—ગમન, નિર્ગમન.—ઈન્—[ગમી], ^{૧૧}ગમરુગમી; ^{૧૨}ગમગમિની (ઈની);—ય—ગમ્ય; અગમ્ય; યુગમ્ય (યુગમ); યુગમતા (તા);—ત.—^{૧૩}ગમત;—ત.—ગત (ગયો); ગત+આગત=ગતાગત; અવગત (અવગતિયું);—તિ—ગતિ; દુર્ગતિ; નિર્ગતિ (નિર્ગત); સંગતિ (સંગત);—ત્—(ધાતુ જેવડાંયો) ^{૧૪}જગત; જગદીશ (ઈશ); જગન્નાથ.

જા+ગમ્=આવવું:—અ—^{૧૫}આગમ;—અન.—અગમન;—ત.—[આગત]; અભિ, ^{૧૬}અભ્યાગત; ^{૧૭}આગતાસ્વાગતા (આગતા+સુ+આગતા).

ગૂ. ધા.—ગમલુ, ગમ પડવી, નિર્ગમલુ.

૧. ફૂદકારો મારીને ચાલનાર, વાંદરો, એક જાતનો છંદ, કેમકે તેની ચાલ એ રીતે ફૂદકારો મારતી છે—૨. આકાશમાં ચાલનાર, પક્ષી.—૩. માંહેનું જ્ઞાન, આત્મામાંથી ઉપજેલું જ્ઞાન, વેદ.—૪. ચાલ ચાલ કરનાર, જે પદાર્થ એકેકેકાણેથી બીજે કેકાણે જાય છે અથવા લઈ જઈ શકાય છે તે—૫. આકાશમાં ચાલનાર, પક્ષી.—૬ ન ચાલનાર, ચાલી ન શકે તે. પર્વત, ઝાડ.—૭. પર્વતમાં ઉત્પન્ન થએલા, સર્પ, હાથી.—૮. નગરમાં રહેનાર, શહેરી, એક જાતના કાલાણ, કેમકે તેમનું મૂળ વતન

વડનગર (વૃદ્ધનગર) શૂનરાતમાં પહેલવહેલું નગર હોય એમ સંભવે છે.—૯. પગે નહિ (પેટ ધસડીને) ચાલનાર, સર્પ.—૧૦. પાંકા પાંકા ચાલનાર, સર્પ.—૧૧. જ્યાં જવું અથડે છે તે સ્થળ, પહાડી કિલ્લો.—૧૨. પહાડી કિલ્લા અથવા પહાડમાં રહેનારી (દેવી), પાર્વતી.—૧૩. ગરૂડપર બેસીને જનાર, વિપ્લુ.—૧૪. હાથીની પેટે (મલપતી ચાલે) ચાલનાર જી.—૧૫ ચાલવાનું સાધન, ચરીરના સાધા, ચરીર.—૧૬. ચાલી જવું, નારાવંત, આ દુનિયા.—૧૭. આવનાર, (ઈશ્વર—ચિત્ત તરફથી) આવેલું જ્ઞાન, તંત્રના ગ્રંથો મંત્રના ગ્રંથો નિગમ કહેવાય છે.—૧૮. આપણી તરફ (આપણે ત્યાં) આવેલો, પડણો, અતિથિ.—૧૯. “આવ્યા તે ભલે આવ્યા” એમ કહી અતિથિનો આદર સત્કાર કરવો તે.

૧૦. ગૃહ, ગ્રહ. (લા. grex) લેવું, ઝાલવું:—

અ.—ગૃહ (ધ:), ^૧ગૃહસ્થ (સ્થ=રહેનાર); ગૃહિણી (ધરણી); ગૃહ, ઉપગ્રહ; અનુગ્રહ; આગ્રહ; પ્રતિગ્રહ; વિગ્રહ; (વિધરો, વધરો); સંગ્રહ; સંગ્રહિણી (ફૂન+ઈ) (સંધરણી);—(એના વૈદિકરૂપ ગૃમ ઉપરથી (ગર્ભ ગામ, ગાલો); ગર્ભિત (ફૂત), સગર્ભા.—ગ્રાહ-ફૂન-[ગ્રાહી]; ગુણગ્રાહી, પક્ષવ-ગ્રાહી.—અન.—ગ્રહણ (ધરણ); પાણિ=હાથ, ષ્પાણિગ્રહણ; વક્ર.—ગ્રહક (ધરાક):—ય.—ગ્રાહ્ય;—ફૂત—ગ્રહિત. શૂંધા.—ગ્રહેવું, ઘેરવું(?), ગ્રહણ કરવું. ગૂંશા. ઘેર, ઘેરેયો.

૧. (બ્રહ્મચર્ય-વિદ્યાભ્યાસ-પૂરો કરી) ધરમાં રહેનાર, પરણેલો, ધરખારી, સંસારી, બધાં ખરચ કરી શકે એવો, પૈસાવાળો, આગરદાર, દક્ષિણાન લેનારો બ્રાહ્મણ—૨ (કાંઈથી) હલકું પકડી રાખવું, લડવું.—૩. હાથ પકડવો, પરણવું.—૪. લેવા યોગ્ય, સર્થ (સમભર્થ) શકે એવું.

૧૧. ચર.—૧ જવું, ચાલવું, ફરવું. ૨ ચરવું:—

અ—ચર; ^૧ખેચર; ^૨ગોચર; ^૩અગોચર; જલચર; ભૂચર; અવનચર; ^૪અનુચર; ^૫સચર+^૬અચર=૭સચરાચર; ^૮સહચરી; (ફૂ).—[ચાર] આચાર; સત્, સદાચાર; અન, અનાચાર; ઉત્, ઉચ્ચચાર; ઉપચાર; દુરાચાર; પ્રચાર; વિચાર; વિ+અભિ, વ્યભિચાર; સંચાર; સમ+આ, સમાચાર—અન.—^{૧૦}ચરણ, ચરણાન્વિદ (અન્વિદ=કમળ); ચરણમૃત; આચરણ; સત્, સદાચરણ; મંગળ, મંગળા-

ચરણ—ચારણ—અક, —પ્રચારક, —કન્—[ચારી]; બ્રહ્મ-ચારી; બ્રહ્મચારિણી; દુરાચારી; વ્યભિચારી, વ્યભિચારિણી; આવિચારી.—ચ.—[ચર્ચ]; ૧૨અહાયર્થ; મુખચર્ચા (ઓ); આ, આશ્ચર્ય.—[ચર્ચ]: આચાર્ય (આચારજી, આચારી) ધર્માચાર્ય.—કન્—ચરિત્ર—કન્—ચરિત.—મન—ચર્મ, (ચામ, ચામડું); ચર્મકાર, (ગમાર).

ગૂ. ધા.—ચરવું; ઉચ્ચરવું; ઉચરવું, ચોચરવું; વિચરવું; વિચારવું; સંચરવું, સાંચરવું.

૧. આકાશમાં ચાલનાર, પક્ષી, ગાંધર્વ.—૨. ગાયો વગેરેને ચરવાની જમીન; ગો એટલે ઇંદ્રિયો જેમાં જઈ શકે—જે નાણી શકે—તે; જેમકે દૃષ્ટિગોચર નહિ નાણી શકાય—છપું—તે અગોચર.—૩. વનમાં ફરનાર, જંગલી, પશુ.—૪. પછાડી પછાડી ચાલનાર, હાજીરી, ચાકર.—૫. ચાલવાપણા સહિત, જીવવાળા.—૬. જેનામાં ચાલવાપણું નથી તે, જીવ વગરના—૭. જીવવાળા અને જીવ વગરના તમામ પદાર્થોમાં જે વ્યાપી રહેલો છે તે, પરમેશ્વર.—૮. સાથે ફરનારી, બહેનબણી.—૯. (માંમાંથી) બહાર કાઢવું.—૧૦. ચાલનાર, પગ. છદનો એક ચતુર્થાંશ. વેદ ભણનારાઓની શાળા (School).—૧૧. બ્રહ્મ એટલે વેદ—વિદ્યા તરફ જવું; વિદ્યાભ્યાસ; કુવારાપણું; કેમકે વિદ્યાર્થીએ કુવારાજી રહેવું જોઈએ એવો હાપણુ ભરેલો વિચાર વેદ કાળમાં હતો.

૧૨. ચલ્—હાલવું; ચાલવું:—

અ.—[ચલ]: ૧ચાયલ; હિમ, હિમાચલ; નિશ્ચલ; અવિચલ; (ધાતુ બેવડાયા) ૨ચંચલ, ૩ચંચલા, ચંચળતા, ચંચલ્ય—ચાલ—અન.—ચલન (ચલણ): [ચાલન] (ચાળણ); ઉત્, ઉચ્ચાલન; [ચાલની] ચાળણી—ઈવ.—ચલનીય (ચલણી)—કન્.—ચલિત, પ્રચલિત, વિચલિત.

ગૂ. ધા.—ચાલવું, ચળવું, ચાળવું:—

૧. હાલી ચાલી શકે નહિ તે, સ્થિર, દઢ, પર્વત, કેમકે તે હાલતો ચાલતો નથી.—૨. હાલ હાલ કર્યા કરનાર; બુદ્ધિની ગતિવાળો, હોશીઆર; જેનું મન જલદીથી ખસી જાય તે.—૩. લક્ષ્મી, કેમકે તે જેની પાસે હોય ત્યાંથી જલદી ખસી જાય છે.

૧૩. ચિ.—એકઠું કરવું; ઢગલો કરવો:—

અ.—[ચય]; નિ, નિશ્ચય (નિશ્ચે); ૧પરિચય; સંચય

(સંચે) (સંચો ?); સમ્પત્તિ, સમુચ્ચય.—ત.—[ચિત] ચિતા (આ.); નિશ્ચિત; સંચિત.

ગૂ. ધા.—સંચવું; સાંચવું; સંચય કરવો; નિશ્ચય કરવો.

૧. ધણું એકઠા થવું—મળવું, ઝાળખાણ, મહાવરો.—૨. ઢગલો કરવો, મુઠદાને ઝાળવા સાંચ લાકડાનો ઢગલો કર્યો હોય તે.

૧૪ ચિત્.—ઝણવું; વિચારવું:—

કિષ્ક.—(આ પ્રસય નામનોજ છે. ધાતુ હોય તેવોતે તેવોજ રહે, પણ કર્તા ક્રિયા વગેરેના અર્થો તેમાં વધે.)

ચિત્ : ચિદાનંદ, ચિદ્ધન; ચિન્મય; સત્=દમૈશા જે છે તે, સચ્ચિદાનંદ.—અ.—[ચેત]; અચેત; સચેત.—અન—ચેતન; ચેતના; ચૈતન્ય (ય); સચેતન.—ત—ચિત્ત.—૨.—ચિત્ર; ચિત્રકાર (ચીતારો); ચિત્રા; ચૈત (અ) વિચિત્ર; વૈચિત્ર્ય.

ગ. ધા.—ચેતવું; ચીતવવું? ચીતરવું.

૧૫ ચિત્.—વિચારવું; ફિકર કરવી:—

અ.—ચિ તા—અન.—ચિંતન —ત.—[ચિંત્તા]; નિચિંત. (નચિત, નચીત).—ઇત.—ચિંતિત, (અચિંતિઓ, અચિંત્યો, આચિંતો).

૧૬ છદ્.—ઢાંકવું; સંતાડવું:—

અન—આપ+છાદન= ૧આપ્+છાદન.—ઇત.—આપ+છાદિત=આપ્છાદિત.—ત.—[છન્ન] (છાતું)—ય.—છાદ્ય(છાત).
જ.—૨છન્ન (છતર); છાતી. (કે)—લી.—૩છદ્વી (છાલ).

ગૂ. ધા.—છાદવું, છાંદવું—ગૂ. શ.—છન્નું, છત, છાતલી.

૧. ઢાંકણ.—૨ વર્ષાદ અથવા તાર્પણી શરીર ઢાંકવાનુ. સાધન—૩. ઝાડ અથવા ફળ ઉપરનું ઢાંકણ.

૧૭ છિદ્.—(લા. scindo.)—કાપવું; ભાગ કરવા:—

અ.—છેદ; સમન્વિત, સમન્વેદ; ઉત્, ઉત્વેદ;

પરિચ્છેદ.—જન.—ઉચ્છેદિત. (ઉછેદિયો).—જ.—છિન્ન,
 ૧અવિછિન્ન ધારા;—અન.—છેદન, છેદનગિંદુ; છેદન
 લીટી.—અક.—છેદક, ઉચ્છેદક.—ર.—છિદ્ર (છીંદું)

ગૂ. ધા.—છેદવું, છીનવું.—ગૂ. શ.—છીની.—છીણી.

૧.—જેમાં કંઈ ભંગ પડતો નથી એવી વર્ધાદ કે ભાષણની ધારા.

૧૮. જન્.—(લા. Gigno, Geno.) પેદા કરવું, પેદા થવું:—

અ.—જન, દૂર+ઈ=દૂરના, દૂરીજન; મહાજન; સજનન;
 સર્વજન, સાર્વજનિક; દુર્જન; નિર્જન; પરિજન; સુજન; સુજન-
 નતા; સૌજન્ય.—[જ]: અંડ=ઈંદું, ૧અંડજ;—તતુ=શરીર,
 તતુજ (તતુ, તા); દ્વિ=એવાર, ૨દ્વિજ; પંક=કાદવ, ૩પંક-
 જ; પૂર્વજ; મના; ૪મનોજ; વંશજ; ૫અજ; ઉર+ભિદ્; ૬
 ઉદ્ભિજ; નિજ; ૭સાહજ (સહેજ); ૮અતુજ, રામાતુજ;
 પ્રજા.—અક.—જનક; દુઃખજનક—અન.—જનન; જન-
 ની (જનુની)—તૂ.—જનિતા, જનિત્રી (જનિતા, જનેતા).

જન.—જનિત —ત.—જાત (જાયો), અજાત શત્રુ.—નિ.
 જાતિ(જાત),૧૧૫,વિજાતીય,સજાતીય,સુજાતિ(સજાત)—વ.
 જન્ય; ૧જાયા (આ).—મન્—જન્મ; જન્માંતર—તુ.—જંતુ.

ગૂ. ધા.—જણવું, જન્ગવું, જન્મ આપવો.

૧. છડાંમાંથી જન્મનાર પ્રાણીઓ.—૨. જે વાર જન્મનાર,
 જે વર્ણ (બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રી ને વૈશ્ય) ને જનોઈ દેવાય છે તે, કેમકે
 યજ્ઞોપવીત એટલે વિદ્યા સંસ્કારથી માણસનો બીજાવાર જન્મ
 થયો એમ કહેવાય છે. ૩. કાદવમાં ઉત્પન્ન થનાર, કમળ.—૪.
 મનમાં ઉત્પન્ન થનાર, કામદેવ.—૫. જેને જન્મ નથી તે. બ્રહ્મા,
 ઈશ્વર. રામના પિતામહ.—૬. સાથે જન્મનાર, જન્મશુણુ,
 દેવાભાવિક થોડી મહેનતે થઈ શકે એવું, ભૂજ.—૭. પછીથી
 જન્મનાર, નાનો ભાઈ.—૮. જણનારી, સ્ત્રી, રાણી.

૧૯. જિ.—જીતવું:—

જ.—જય (જે); ૧ધનજય; ૨પરાજય; વિજય.
 દિક્=દિશા, ૩દિગ્વિજય; ૪વિજયાદશમી.—ન.—૫જિન્દ;

જ્ઞૈન (અ).—જ.—જિત; જિતોદ્રિય; અજિત; વિક્રમા-
જિત.—જ્ઞ.—જિત, ^૭ઈદ્રિજિત.

ગૂ. ધા.—જીતવું.

૧. ધનને જીતનાર, ઇદ્ર.—૨ જયથી ઉલટું હારવું.—૩ દિશા-
ઓને એટલે એતરફના દેશોને જીતવા.—૪. વિજય કરવાની દશેમ,
દશેરા, ચોમાસામાં બંધ પડેલી લડાઈઓ પાછી ચલાવવા આ
દિવસે, અસલ રાજાઓ કુચ કરતા હતા.—૫. ઇદ્રિજીને જીત-
નાર, જૈનમાર્ગ પ્રથમ ચલાવનારા સાધુઓ.—૬. જિત સાધુએ
ચલાવેલો માર્ગ, તે માર્ગને માનનારા શ્રાવક.—૭. ઇદ્રને જી-
તનાર, રાવણનો પાટવી કુંવર.

૨૦. જીવ્—(લા. Viro.—જીવવું):—

અ.—જીવ; નિર્જીવ; સજીવ.—ઇન્.—[જીવી]; ^૧અનુ-
જીવી; ^૨ચિરંજીવી.—અન.—જીવન (જીવણ); સજીવન;
સંજીવન; મૃત=મુએલું, ^૩મૃત સંજીવનની (ઇન્)-જ્ઞ.—[જી-
વત્]; જીવત્રિયા. —ઈકા.—જીવિકા; આજીવિકા; ઉપ-
જીવિકા.—ઈન્.—જીવિત.

ગૂ. ધા.—જીવવું—ગૂ. શ.—જીવડું, જીવાત.

૧.—એકની પછાડી જે બીજા લોકોનું જીવન ચાલે છે તે ચા-
કરો વિગેરે, આશ્રિત વર્ગ —૨. લાંબું જીવનાર; (આશીર્વાચને)
પુત્ર, કદી મરતાજ નથી એમ માનેલા જે સાત જાણ છે તે:—
બહિરાજ, પરશુરામ, વિલીયણ, હનુમાન, વ્યાસ, અશ્વત્થામા
અને કૃપાચાર્ય.—૩. મુએલાંને જીવતાં કરે એવી કલ્પિત ઔ-
ષધિ કે વિદ્યા.

૨૧. તપ્.—(લા. Tepeo.)—તપેવું.

અ.—તાપ (તાપ); તાપી (કૃં); પશ્ચાત્=પછાડીથી, ^૧પ-
શ્ચાત્તાપ (પસ્તાપ) પરિતાપ; પ્રતાપ; સંતાપ.—અન્.—[ત-
પસ્] (તપ); તપે. ^૨ન (તપેદન; તપશ્ચર્યા; ^૩તાપસ (અ);
તપસ્વી (વિન્); તપસ્વિની (વિન્+ઈ).—ત.—તપ (તાપ);
સંતપ.

ગૂ. ધા.—તપવું, તાપવું, તાવવું, પસ્તાવું.—ગૂ. શ.
તાપેલું—તપેલું—પાતેલું; તાવેતો; તપેતો; તાપી—તપી;
તાવડી; તાવણી, તપત.

૧. નકારે દામ કર્યા પછી જીવમાં જે બળાપો થાય છે તે.—

૨. તપ કરનારો, તપસ્વી.

૨૨. તુલ્લ—(લા. Tollo)—તોળવું, ખરાબરી કરવી.

અ.—તોલ (તોલો, તોલું); ^૧અતુલ: (અતોલ); ^૨તુલા (તોળા) [સંતોલ] (સંતોલો);—અન.—તોલન, તુલના (તોલના);

ચ.—તુલ્ય; અતુલ્ય.

ગૂ. ધા.—તોળવું.—ગૂ. શ.—તોળાટ.

૧.—જેનો મુકાબલો નથી તે. ૨.—કાંટો, એ આકારની એક રાશિ, તોળવું, મુકાબલો કરવો, માનસની સામા અન્ન, સુવર્ણ, વગેરે પદાર્થોને તોળી દાનમાં આપી દે છે તે.

૨૩. તુષ્ —સંતોષ પામવું:—

અ.—તોષ; સંતોષ (સંતોષ, સંતોષક); અસંતોષ; અસંતોષી (અન્);—ત.—તુષ્ટ (તૂકો, તૂક્યો, તૂક્યો); સંતુષ્ટ.—તિ.—તુષ્ટિ, તુષ્ટિદાન.—માન.—તુષ્ટ્યમાણ (તુષ્ટમાન).

ગૂ. ધા.—તૂકવું—તૂકવું; સંતોષવું; સંતોષ પામવું:—

૨૪. ત્વ.—(લા. Terminus).—તરવું, આળંગવું, ઉછળવું, ફૂલી નિકળવું:

અ.—[તરં]: ^૧તરંગ (તરંગ); ^૨તરંગિણી; દુતર; ^૩તરી;—

તીર.—તાર; ^૪અવતાર (^૫આવારો, આરો); નિસ્તાર;—

અન.—તરણ; અવતરણચિહ્ન;—તારણ—તૃણ (તરણું)

અક.—તરક (^૬તારો): તૃ—ત્રાતા—તૃ—^૭તરૂ.—ચ.

[ઉત્તાર્ય] (ઉતાર) —ચ.—તીર્થ (તીરથ); તીર્થકર;—અનિ—

તરણ; ^૮તરણિન.

ગૂ. ધા. તરવું; તારવું; અવતરવું; ઉતરવું.

૧. ઉછળીને આલનાર, પાણીનાં મોજાં, પવનની લહેરો, મનના યુદ્ધ-કલપના —૨. મોજાંવાળી, નદી —૩. હોડી, હોડીનો રસ્તો; જળચાર્ય. —૪. નીચે આવવું, ઉતરવું. સ્વર્ગમાંથી ઉતરીને આ લોકમાં દેવતા જે જન્મ ધરે તે, આત્મા એક દેહ છોડી બીજા દેહમાં જાય છે. —૫. નદીમાં ઉતરવાનું ઠેકાણું —૬. તારનારો; તરવામાં ધણો હોશિયાર, આકાશમાં જે તારો દેખાય છે તેની આ વ્યુત્પત્તિ સમજવી નહિ, અગર જે સંસ્કૃત-

માં એને પણ “ તારક ” જ કહે છે. ઇંગ્લેજ star વગેરે અન્ય ભાષાના એ અર્થનાજ શબ્દો સાથે મુકાબલો કરતાં એમ સાબિત થયું છે કે એની વ્યુત્પત્તિ સ્ત્ર બાતુમાંથી છે—૭ ક્ષુ-ગો યૂટીને નિકળનાર, ક્ષુગો, છોડ, ઝાડ.—૮. દૃષ્ટિમર્યાદા ઓળંગી જનાર, સૂર્ય.—૯. સૂર્યથી કૃત્પત્ર થયેલી, ચમુના નદી, કેમકે તે સૂર્યની પુત્રી છે.

૨૫. દા, દદ્.—(લા Do.) આપવું:—

અ.—[દ]; દુઃખદ; સુખદ; નર્મ=આનંદ, નર્મદા.—અન.—દાન (દાયુ. દેયુ.); અપ+આ, અપાદાન; નિદાન; સંપ્રદાન, [દાપન] દાપું);—અક.—દાયક; સુખદાયક.—ત.—દત્ત, દત્તક (દ=લક્ષુ. પ્ર.) ઉત્+આ+દત્તમાંથી દનો લોપ, ^૧ઉદાત્; અનુ; અનુદાત્;—ય.—^૨દાય;—વિદાય; સંપ્રદાય.—ઇન્.—દાયી (દાધી)

ગૂ. ધા.—દેવું; દાન કરવું.

૧.—જિયેથી આપેલો, જે સ્વર ઉપર બહુ ભાર મૂકવામાં આવે છે તે. ભારને હિસાબે માણસના ઉચ્ચારણમાં ત્રણ સ્વર (Accents) આવે છે:—ઉદાત્, અનુદાત્, અને સ્વરિત. જિયેથી ખોલાય તે ઉદાત્, નીચે ખોલાય તે અનુદાત્, અને મધ્યમ રીતે ખોલાય તે સ્વરિત; એ ભેદ હજી વેદ ભણવામાં કાયમ રહેલો છે.—૨. આપવાનું, વારસો.

૨૬. દિવ્.—પ્રકાશવું. ૨ રમવું:—

અ.—દેવ; દેવાલય (દેવલ); દેવગૃહ (દેહેરું); દેવી; દેવતા; દેવત્વ; દૈવ (અ); દૈવત્વ (દૈવત); દૈવી (દન્)—ય.—દિવ્ય.—ન.—દિન; ^૧દિનકર; ^૨દિનમાન; દૈનિક—અસ્. [દિવસ્]; ^૧દિવાકરદિવસ (અ).—ત.—ધૂત (જૂડ). ધૂતકારી (કૃ+જૂન્) (જૂગારી).

૧. દહાડો કરનાર. સૂર્ય—૨. દહાડાનું માપ, કેટલી ધ-ક્રિયા અમુક દહાડો છે તે.

૨૭ દિશ્.—(લા.Dico.)જેવું, દેખાડવું, હુકમ કરવો:—
કિવ્.—દિશ્ (દિશ્નું પ્રથમાંત રપ), ^૧દિગંત (ગંત); દિ-

ગંધર (અંબર); દ્વિપાગ (દ્વિગપાગ), દ્વિગિવજ્ય, દ્વિગ-મૂઠ; દિશા (દિશ); અકપદિસા. - ય. - દેશ; દેશાતર (અંતર=થી-ને); ઈ-ગાદેશ; ઉત્, ઉદેશ; ઉપદેશ; ઉપદેશક (અર્ક); નિદેશાલંકાર; વિદેશ; પ્રદેશ; સંદેશ (સદેશો) - વ. - દેશ્ય, -ઈય, -દેશીય (દેશાઈ).

ગૂ. ધા. દીસવું.

૧. આરે દિશાનો અંત જે ગાળવૃત્તમાં થતો દેખાય છે તે, દૃષ્ટિ મર્યાદા—૨. દિશાજ જેનાં વસ્ત્રો છે તે; નાગો બાવો; જેન માર્ગના એક અમુક પંથના સાધુઓ.—૩. ઉત્તર દરમજની દિશાઓ:—વાયવ્ય. ઈશાન, અગ્નિ અને નૈવત્ય કોણ.—૪. રાત્ર કે યોગીની આજ્ઞા.—૫. દેશથી ઉલટું, પરદેશ.—૬. સારી રીતે કહી દેખાડવું, કહેણ.

૨૮. દોષ.—ખળવું, પ્રકાશવું:—

અ.—દીપ (દીવો); દીપાલી (આલી=હાર) (દીપાળી); દીપતૈલ (દીવેલ); દીપમાળા (દીપમાળ); દીપવર્તિ (દીવટ, દીવેટ);—અન—દીપન, ^૧દીપન.—અર્ક—દીપક (દીવડો), દીપિકા (દીપી).—તિ.—^૨દીપ્તિ.—ત.—[દીપ્ત]; અપ્રદીપ;—માન.—(ધાતુ બેવડાથો) ^૩દેદીપ્યમાન.

ગૂ. ધા.—દીપવું.

૧. વધારે પ્રકાશિત કરનાર, રસમાં વધારો કરનાર.—૨. પ્રકાશવાપણું, દીપવું, શોભા.—૩. વધારે પ્રકાશેલું, જ્વલત.—૪. અતિશય પ્રકાશવું; અજાંજળાં થઈ રહેલું.

૨૯. દર્શ.—જોવું:—

કિવપ્.—[દર્શ]. -તત=તે, ^૧તાદર્શ; ^૨સદર્શ; અસાદર્શ્ય—અ.—આદર્શ (આરસો, આરસી).—અન.—દર્શન, પ્રદર્શન, સુદર્શન—અર્ક.—દર્શક; દૂરદર્શક; સુદગદર્શક—ય.—દર્શ્ય, આદર્શ્ય—અનીપ્ર—દર્શનીય (દરશણીકા)—ત.—દષ્ટ (દીડો); અદષ્ટ (અદીડો); દષ્ટાંત.—તિ.—દૃષ્ટિ; કુદૃષ્ટિ, દૃષ્ટિમર્યાદા.—ત્—દૃષ્ટા.

ગૂ. ધા: દેખવું.

૧. તેવું.—૨. સરખું.—૩. સરખાપણું.—૪. નહિ દીડેલું, નરેણ,

૩૦. ધા, ધ્રિ. ધ્રાણુ હરણુ:—

ક્રિપ્.—[ધિ]. અવધિ (અવધ):—^૧આધિ, ^૨ઉપાધિ, ^૩વ્યાધિ, સમાધિ (સમાધ).—^૪નિધિ; ^૫પ્રતિનિધિ; સનિધિ; સાન્નિધ્ય (વ);—સધિ, ^૬સંધ્યા (યં+ઝા); અપૂ=પાણી, ^૭અગ્નિધ; ઉદ=પાણી, ^૮કુઠિધિ (દધિ); ^૯જલધિ; પયસ્=પાણી, વ્યયોધિ; ઓપ=કુપણુતા, ^{૧૦}ઓપધિ; ઓપધ (ઝ)—ઝ.—[ધિ], સંધ (સાધો); સ+અવ, સાવધ; ^{૧૧}વસુધા (ઝા); વસુ=^{૧૨}વ્ય, ^{૧૩}વસુધા —ઝન.—[ધ્રાન્]; અધિધાન, અંતર્ધાન; —અવધાન (ઝાધાન); અપ્રાવધાની (દૈન્); શતાવધાની (દૈન્); વ્યવધાન; સ, સાધાન, —આધાન; રત્નાધાન; સમ, સમાધાન; પ્રધાન; પ્રાધાન્ય (ય).—નિધાન; સનિધાન; પરિધાન (પહેરણુ); વિધાન; સંધાન (સંધણુ); ^{૧૪}અતુસંધાન; —ઉર્ધ્વ=કપર, ઉર્ધ્વધાની (ઉદાણી); રાજધાની.—સ-ધાગ.—તુ. ધાતા; ધાત્રી; વિધાતા; વિધાત્રી —ત.—હિત; પુરસ્=આગમ, ^{૧૫}પુરોહિત (પરોત, વિહિત; ^{૧૬}સહિતા(ઝા).

૩૧. ધા.—પહે=ણુ; સંશ્રણુ:—

હહેવાય છે, કેમકે તેના મંત્રો છૂટા છૂટા ચાલતા હતા, તેને વેદવ્યાસે અંતુકમે ગોઠવી હાલના આકારમાં સંગ્રહ કર્યો છે.

૩૧. ધૃ, ધૌર્, ધુર્.—ઝાલી રાખવું:—

અ.—[ધૌર્]; ધૌર્ગાધર; જલધર (જળાધર); પયસ, ધૌ-
ધોધર; ધૌધર; વસુ, વસુધરા.—[ધાર]; સૂત્ર=દોરી, ધૌ-
ત્રધાર (સૂતાર); નિધૌર્, ધારા(ઓ)—[ધાર]; આધાર; જગત્.
જગદાધાર; વિધાધાર; દુધ=દૂધ, દુધાધારી (દૂધાધારી)
(કેન્); નિ; નિરાધાર.—ધીર, (ધીરો); ધીરા; ધૌર્થ (વ)
(ધીરજ); અધીર (અધીરો).—ધુર; ધુરંધર; ધૌરેય (દૈવ)
(ધોરી); ધુરી (ધરી).—અન.—ધારણ; સ+આ, સાધા-
રણ, સુધારણ; ધારણા;—ધરણ; ધરણી, ધરણીધર.—
ત.—ધર્તા; ધરિત્રી (ધરતી)—અક.—ધારક, સુધારક.—
મન.—ધર્મ, ધર્મી; ધાર્મિક.—કેન્.—[ધારી]; વેપધારી,
નામધારી; [ધારિણી], વિશ્વધારિણી.—ત.—[ધૃત]; ધૃત-
રાષ્ટ્ર; ધિ; વૈધૃત (અ).

ગૂ. ધા.—ધરણું; ધારણું; નિધારણું; સુધારણું.

૧. ઝાંગાને ધારણ કરનાર; મહાદેવ, કેમકે લગીરથ, રાત્ર
જ્યારે સ્વર્ગમાંથી ગંગા લાવે, ત્યારે ઉપરથી પડતાં મહાદેવ
પોતાના માથા ઉપર તેને ઝાલી લીધી હતી.—૨. પાણીને ધાર-
ણ કરનાર, વાદળ. દૂધને ધારણ કરનાર, સ્તન.—૩. પૃથ્વીને ધા-
રણ કરનાર, પરમેશ્વર. પૃથ્વીએ જેને ધારણ કરેલા છે તે, પર્વત
(આ), જીલ્લે અર્થ ગૂજરાતીમાં ચાલતો નથી.—૪. દ્રવ્યને ધારણ
કરનારી, પૃથ્વી—પાંદોરીને ઝાલી રાખનારો; પૂતળાં નચાવ-
નારો, નાટક મંડળીનો ઊપરી; સૂતાર, કેમકે તે માંપવા સાર
હોમેશા દોરી હાથમાં લઈને ફેરવે છે—૬. રાષ્ટ્ર એટલે દેશ જેણે
(વૃક્ષમયી) ઝાલી રાખ્યો છે તે, રાજ્ય પચાવી પડનાર,
દોરવોનો ખાપ.

૩૨. નમ્.—નમવું:—

અ.—[નામ]; ધૌરિણાગ; પ્રણામ—અસ.—નમઃ
નમોનમઃ (નમઃ+નમઃ); નમસ્કાર; શ્રીગણેશાયનમઃ—
અન.—નમન (નમણું).—ત.—[નત]; અનતાંશ; ઉત, ઉત-
ન્નત; ઉન્નતાંશ; પ્રણત.—ર.—નમ્ (નમ); નમ્રતા.—
તિ.—[નતિ]; ઉત, ઉન્નતિ; વિનતિ (વિનતી).

ગૂ. ધા.—નમસ્તુ; નામસ્તુ; પ્રણમસ્તુ; ગૂ. શા.—
નમનતાઈ.

૧.—ચોતરથી નમીને જ્યાં જાય તે, હવટ, ફળ, અંસર.—૨.
શ્રી ગણેશને નમસ્કાર. “ગણેશાય” ચતુર્થી એક વચનનું રૂપ
છે.—૩. કોઈ આકાશી પદાર્થ વિધુવવૃત્તથી જેટલા અંશ ન-
મેલો—દૂર—હોય તે.—૪. નમેલાથી હલકું, અક્કડ, મગડર.—
૫. કોઈ આકાશી પદાર્થ ક્ષિતિજથી જેટલા અંશ જાંચો હોય
તે.—૬. જાંચે આવવું, ચરતી.

૩૩. નશ (લા. noceo.)=જતારહેવું; નાશપામવો:—

અ.—નાશ; વિનાશ; વિનાશી (ફન); અવિનાશ; અ-
વિનાશી.—અક.—નાશક; વિનાશક.—ત.—નષ્ટ (નાશો,
નશરો ?)

ગૂ. ધા.—નાસવું; નાશ પામવો; વણસવું:—

૩૪. ની—દારી જવું, પમાડવું:—

અ.—નય; વિનય; નિર્ણય; પરિણય.—અન.—

નયન (નયણ, નેણ, નેન); કમળનયની; ઉપનયન.—

અક.—નાયક; વિનાયક; નાયિકા (આ)—ત.—નેત્ર;

હૃપતેત્ર—ત. નવ=નવું, નવનીત.—તિ.—નીતિ; રા-

જનીતિ; અનીતિ.

ગૂ. ધા.—આણવું (આનવ); પરણવું (પરિણવ.)

૧. સુખને પહોંચાડનાર, નીતિ, રહાપણ.—૨. વિશેષે ક-

રીને સુખને પહોંચાડનાર, નત્રતા; સભ્યતા.—૩. બહાર દોરી

જવું, વિચારને બહાર એક નિશ્ચય રૂપે કાઢવા.—૪. પરણવું,

લગ્ન.—૫. હરવા કરવામાં દોરી લઈ જનાર, આંખ.—૬.

હલકા દેરજની આંખ. વિદ્યા ગુરુ પાસે બાળકને દોરી લઈ

જવો; શાળામાં મોકલવો; વિદ્યાર્થી અવસ્થાનાં ચિહ્ન દાખલ જેમ

હાલ ઇંગ્લેન્ડ પાઠશાળાઓમાં અમુક પોશાક પહેરાવે છે તેમ

તે સમે તે બાળકને ધાલતા હતા તે, જનોઈ, જનોઈ દેવાની

ક્રિયા. એમ કહેવાય છે કે અસલ આર્ય વિદ્યાર્થીઓ પ્રતિ વર્ષે

છટ્ટીને વખતે પાછા ઘેર આવતા સારે જમોઈ ત્યાં મૂકીને આ-

વતા અને પાછા જતા ત્યારે તે પાછું ત્યાં ધારણ કરતા હતા,

અને એ બંને પ્રસંગે અમુક ક્રિયા કરતા. એ બંને ક્રિયા હાલ

બાંકણો આવણી (બળેવ) ને દિવસે એકીજ કરે છે. પરંતુ પહેલાં

ઉપાકર્મ (જનોઈ પાછું પહેરવાનું કર્મ) કેટલાક વખતને આત-

રેજ કરવામાં આવતું.—૭. દોરી લઈ જનાર, આગેવાન; લ-

વાયાની ટાળીનો ઉપરી; સિપાઇઓનો ઉપરી; કાવ્યાદિમાં જે પુરૂષનું મુખ્યત્વે વર્ણન કર્યું હોય તે; રસ શાસ્ત્રમાં રસને મૂલ્તિ-માન કરનારાં જે જે પાત્ર વિવિધ પ્રકારનાં થઈ શકે છે તે.—
૮. વિશેષ કરીને—મોટો—ઉપરી; ગણપતિ.—૯. ચક્ષુ.—
૧૦. નવું જેવી કાઢેલું, માળલું.

૩૫. પચ્—(લા. coquo. ગ્રી. Puso.) રાંધવું; પકવવું:—

અ.—પાક; પાકશાળા; પાકશાસ્ત્ર;—અન.—પાચન.—

વ (ભૂત કૃદંતના અર્થમાં)—પકવ (પકકું, પાકું); પકવાન (અન્ન); પરિપકવ; પરિપકવતા.

ગૂ. ધા.—પાકવું; પકવવું; પચવું—ગૂ. શ. અપચો.

૩૬. પત્—પડવું:—

અ. [૧પત; ૨પતંગ (પતંગીઓ)].—૧પાત; અશ્રુપાત; પક્ષપાત; ઉપાત; નિપાત; વિ+અતિ, વ્યતિપાત, (વતિપાત) સંનિપાત (સનેપાત). અન.—પતન; પતન કોણ (કોણ=ખૂણો); પ્ર+નિ, પ્રણિપતન.—અક.—ઉપાતક, ઉત્પાતક (ઉત્પાતીઓ)—ર.—પત્ર; પત્રાલી; પત્રાવલિ; પત્રી, પત્રિકા.—ઈત.—૨પતિત.

ગૂ. ધા.—પડવું; પાડવું; ઉત્પતવું.—

૧.—પડવું.—૨. પડતો પડતો ચાલનાર; પતંગીઓ; એક જાતનો કનકવો.—૩. પાડનાર, પાપ.—૪. પડનાર, પાતિર; પુસ્તકનું પાતું; લખવાના કાગળ; લખેલો કાગળ.—૫. ચીઠી.—૬. ધર્મમાંથી પડેલો, બ્રહ્મ, પાપી.

૩૭. પદ—(લા. Pedis. ગ્રી. Pates.)—૧ ડગલું

ભરવું. ૨. મેળવવું.

ક્રિપ્—[૧પદ ૨પત્]; પતંગ; અપદ્ધતિ (હતિ=હણવા-પાણું); આપત્ (ક્ષ. આશ્વત); આપદા (અપ); વિપત્; સં-પત્.—તિ.—[પત્તિ]; આપત્તિ; ઉપત્તિ (ઉપત્ત); વિ, વ્યુત્પત્તિ; વિપત્તિ (વિપત્ત); સંપત્તિ (સંપત્ત).—અ.—૨પદ પદ્યપદી, પદ્યપદી (છપઈ, છપય. છપ્યો); પદ+અતિ =ચાલનાર, પદાતિ (પયાદું); પદાર્થ; ૩પદવી, (વ+ઈ); પાદ. (પાયો, પા); ૭સપાદ (સવા); પાદુકા (ઉ+ક+આ); પાદુકી

(પાવડી).—અન.—ઉત્પાદન; પ્રતિપાદન; સંપાદન.—અક્ર—ઉત્પાદક;—પ્રતિપાદક; સંપાદક—ય.—પ્રદ, પાદ, પ્રતિપ્રાદ.—ન (બૂ. કૃ.)—[પત્ર]; ઉત્પન્ન, વ્યુત્પન્ન; સંપન્ન.—મ.—પ્રપન્ન; પ્રપન્નાભ; પ્રપન્ના; પદ્મિની (પદમણી).

ગૂ. ધા.—ઉપજવું(ઉત્પદ્યતે), સંપજવું(સંપદ્યતે?); સાંપડવું, સંપાદવું.

૧. પગ.—૨. પદાંત “દ્” નો “ત્” થઇ ભય છે. પગ.—૩. પગવડે હાળનાર; પગ પડ્યાથી પડેલો. માર્ગ, પગથી—શેરડો; માર્ગ; ચાલુ રીત.—૪. પગ; શબ્દ; ગાવાની કવિતા.—૫. જ્યદેવે કૃત ગીત ગોવિંદનાં ગાયન.—૬. ડગલાં ભરવાનું ઠે-કાણું, રસ્તો, પગથીઆં; દરજ્જો. ૭. પાદ એટલે પા (ચતુર્ધાશ) સહિત.—૮. કમળ. ૯. જેના નાભિ કમળમાંથી બ્રહ્મા ઉત્પન્ન થયા તે, વિશ્ણુ.—૧૦. લક્ષ્મી.

૩૮ પા — પાળવું:—

અ.—[પ]; પ્રોપ; ગોપી; ગોપિકા; નૃ=માણસ, નૃપ; નૃપ; મંડ=શોભા, મંડપ. (માંડવો); મહી=પૃથ્વી, મમહીપ. નૃ—પિતૃ; પિતા; પ્રપિતા; પિતામહ; પૈત્રિક (પિત્રાધ).—વિ.—પતિ; મત્ની, પ્રસપત્ની; નૃપતિ.

૧.—ગાયોને પાળનાર, ગોવાળિયો.—૨. માણસને પાળનાર, રક્ષણ કરનાર, રાજા.—૩. પૃથ્વીને પાળનાર, રાજા.—૪. પાળનાર (અહીંઆં તિ નો અર્થ કરનાર થાય છે), ધણી. ૫. પોતા જેવી બીજી પક્ષ જે ધણીચાણી હોય તે, શોક્ય.

૩૯. પા, પી.—પીવું:—

અ.—[પ]; પ્રપિ; પ્રપિક (પીપડો), મધુ=મધ, પ્રમધુપ. અસ્.—[અપયસ્] (પય); પ્રપોદ; પયોધર—અન.—પાન; પ્રપાન; નિપાન (નવાણુ).—ઈવ.—પ્રપાનીય (પાણી).—ય—પ્રપેય.—વ.—પ્રપાત્ર.—ક્ષિપ્,—મધપી, સુરપી.

ગૂ. ધા. પાવું; પીવું:—

૧.—જે રીતે (ચૂંક ને મોંથી) પીનાર, હાથી.—૨. મધ પીનાર, મધમાખી, બ્રમર, ભમરો.—૩. પીવાનું, પાણી, દૂધ.—૪. પાણી આપનાર; વાદળ.—૫. વૈદ્યની માત્રા સાથે

બીજું કાંઈ પીવાનું કે ખાવાનું આસડ કહ્યું હોય તે.—૬. પીવા યોગ્ય, પીવાનો પદાય.—૭. પીવાનું સાધન, આખ-
ખોરા (ફારશીમાં એનો અર્થ પાણી પીવાનું વાસણ એમજ
યાગ્ય છે); ગમે તે વાસણ (એ ઠેકાણે પા નો પાળવું એ અર્થ
લેવો વધારે હથિત છે.)

૪૦ પાલ-પાળવું:—

અ.—[પાલ] (પાળો, વાળો પ્રણય); ક્ષેત્રપાલ (ખેતર-
પાળ); ગોપાલ (ગોવાળ, ગોવાળીઓ); ગોપાલિની (ગો-
વાળણી, ગોવાળણ); દિક્ષપાલ (દિગપાળ); રક્ષપાલ (ર-
ખવાળ), (રખેવાળ), ભૂપાલ; સુખપાત્ર; પ્રતિપાલ; [પાલી]
(પાળી, પાળ, પાર-પાર્ય).—અક.—પાલક (પાલખ, પા-
ળીઓ); પાલકી (પાલખી?) પ્રતિપાલક.—અન.—પાલન (પા-
લણ, પારણ—પાણણ—પાયણ); પતિપાલન.

ગૂ. ધા.—પાળવું, પળવું:—

૪૧. પૂ—યોજ્યું કરવું; પવિત્ર કરવું:—

અન.—પવન; પાવન; પતિતપાવન.—અક.—અપાન
વક—ત્ર.—પુત્ર (પુત); રાજપુત (રાજપૂત); પૌત્ર (અ); પ્ર-
પૌત્ર; પુત્રી; પૌત્રી; પ્રપૌત્રી.—૩ત્ર.—પવિત્ર (પવિત્રું);
પવિત્રી.—૩ત, પુનિત.

ગૂ. ધા.—ઉપણવું (ઉત્પવન).

૧. યોજ્યું કરનાર, પવન—૨. પાપીને પવિત્ર કરનાર,
પરમેશ્વર.—૩. યોજ્યું કરનાર; આત્મિ, કેમકે તેમાં નાંખીને
તપાવ્યાથી ધાતુઓ યોજ્યું થાય છે.—૪. પવિત્ર કરવાનું
સાધન, જનોઈ.—૫. એક જાતનું જનોઈ.—૬. પવિત્ર.

૪૨. પૂ, પૂર્, પર્વ. ભરવું:—

અ.—પુર (પર્ક); પુરી, પૂર.—અસૂ—પુર; પુર:સર,
અપુરશ્ચરણ; પુરા, પુરાણ.—અન્.—પર્વ; સુપર્વ (સપ-
રવો, સપરમો); અપર્વણી (ઈ); પર્વત.—અન.—પૂરણ,
પૂરણી—ન. (ભૂ. કૃ.) પૂર્ણ (પૂરણ); પૂર્ણાંક; અપૂર્ણ;
અપૂર્ણાંક; [અપૂર્ણમા]—પૂર્ણિમા (પૂનમ, પૂનેમ) પરિ-
પૂર્ણ; સપૂર્ણ.

ગૂ. ધા. પૂરવું, પૂર્ણ કરવું.

૧. આગળ.—૨. આગળ જનાર. વિધિપુરઃસર એટલે વિધિ જેમાં આગળ જનાર છે તે, વિધિ પ્રમાણે, યથાવિધિ.—૩.—આગળ ચાલવું, તૈયારી કરવી.—૪. પહેલાં, પૂર્વે.—૫. પહેલાંનું, જૂનું.—૬. અમાસ, પૂનમે, કેમકે એ દિવસે દરિયામાં પાણી બહુ ભરાય છે.—ભરતી આવે છે.—૭. દાકતર બેનકાઈ ધારે છે કે “ પૂર્ણ માસ ” નું આ બગડેલું રૂપ હશે. પૂર્ણ=પૂરો. માસ=ચન્દ્ર, પૂરો ચન્દ્ર વાળી તિથિ. માસ=મહિનો. અસલ પૂનમે મહિનો પૂરો થતો હતો.

૪૩. વધ, વંધ—(ઈ. Bind)—બાંધવું:—

અ.—બંધ (બાંધો); [બંધક] (બાંધ્યો); અનુબંધ નિબંધ; પ્રતિબંધ; પ્રગંધ; સંગંધ (સખંધ, સમંધ);—અન.—બંધન (બાંધણ); [બંધની] (બાંધણી)—૩—બંધુ; બાંધવ. (અ)—ત. બંદ્ધ (બાંધો, બાંધો); બંદ્ધકોષ્ટ (બંધકોષ).—૪. ર.—બંધિર (બહેરો).

ગૂ. ધા.—બાંધવું—ગૂ. શ. બંધી, પગડબંધ—ફા. શ. બંદ, બંદીવાન.

૧.—સગાઈથી બાંધાએલાં પરગોત્રી; મામાફેઈનાં કે માસી-માસીનાં છોકરાં, ગમે તે રીતનાં સગાં; ભાઈ.

૪૪. બુધ. (ઈ. Bode)—બાંધવું:—

અ.—બુધ; કુબુધ; વિબુધ, સુબુધ.—બોધ, પ્રતિ-બોધ; પ્રબોધ; સુબોધ; સુબોધિની (ફની)—અન.—બોધન; પ્રબોધન; સંબોધન—ત.—૩બુદ્ધ. બોદ્ધ, (અ.)—તિ—બુદ્ધિ, સુબુદ્ધિ (સુબુધ)—અ—બોધક; પ્રબોધક.

ગૂ. ધા.—બુધવું (બુધતે), બોધવું, સંબોધવું, પ્રબોધવું.

૧. બાંધનાર. વિદ્વાન; એ નામનો ગ્રહ; એ ગ્રહના નામનો વાર.—૨. વિરોધ બાંધનાર, દેવ. ૩.—પૂર્ણ જ્ઞાન પામેલાં, શાક્ય મુનિ.

૪૫. ભગ, ભજવું:—

અ.—ભગ; ભગવત; ભગવદ્ગીતા; ભગવત (અ) ભગવતી;—ભગવંત, ભગવાન; ભગિની (બહેન); સુભગ—[ભાગ] ભાગ્ય; સુભાગ, સુભાગિની (સુહાગણી. સુહાગણી); દુભાગિણી (દુહાગણી); સુભગ+ય=સૌભાગ્ય

(સૌભાગ, સૌહાર્ગ); સૌભાગ્યવતી (સૌભાગ્યવંતી), અભાગી (ઇન્); અભાગિની (અભાગણી, અભાગણ, અભાગી-ગ્રોણ).—અન.—ભજન; ભજનિક (ભજનિયો)—ઈય.—ભજનીય.—ત.—ભક્ત (ભગત)—તિ—ભક્તિ (ભગતી).

ગૂ. ધા.—ભજવું, ભજન કરવું. ગૂ. શ. અભાગિયો.

૧. ઈશ્વરી શક્તિ; સૌંદર્ય; ધર્મ.—૨. ભગવત્ સંબંધી, એ નામનું પુરાણ.—૩. સારા ભાગ્યવાળી, રાજની માનીતી સ્ત્રી.—૪. નકારા ભાગ્યવાળી, રાજની અણમાનીતી સ્ત્રી.—૫. સારું ભાગ્ય, ધણીની હયાતી, હેવાતણ.

૪૬. મજ્ઞ, મંજ્ઞ. ભાગવું:—

અ.—ભાગ; ભાગી (ભાગિયો); ભાગાકાર; વિભાગ; વિભાગી; સમભાગી;—ભંગ; ભંગા (ભાંગ); ¹અભંગ.—અન.—ભંગન; મંજની (ભાંગણી).—અક.—ભાજક; દૃઢભાજક.—ઉર.—ભંગુર. ક્ષણભંગુર.—ત.—²ભક્ત (ભાત); ³વિભક્તિ; અવિભક્ત.—તિ—⁴વિભક્તિ—ન.—ભગ્ન; આશાભગ્ન—ય.—ભાગ્ય; અવિભાગ્ય.

ગૂ. ધા.—ભાંગવું, ભાગવું, દુભાગવું—ગૂ. શ. ભગંદર, ભંગાણ, ભંગાર, ભાગિયો.

૧. જેમાં ભંગ પડતો નથી તે; એક જાતનો છંદ.—૨. ભાગેલી (ડાંગર). ચોખા.—૩. ભાઈઓ વગેરે ભેગા રહેતા હોય તે અવિભક્ત, અને છૂટા પડ્યા હોય તે વિભક્ત કહેવાય છે.—૪. વિશેષે કરીને ભાગ પાડવાપણું, નામ વગેરેનાં અંગ ને પ્રત્યય છૂટા કરી દેખાડવા, એવા પ્રત્યય અથવા તેથી જે અંગમાં અર્થનો વધારો થાય છે તે.

૪૭. ભાષ. બોલવું:—

અ.—ભાષા; ¹બાલભાષા; ²પરિભાષા;—અન.—ભાષણ; ભાષણકર્તા; મૃદુભાષિણી; સંભાષણ.—ઈત.—³સુભાષિત.—ય.—⁴ભાષ્ય.

ગૂ. ધા.—ભાષવું:—ગૂ. શ. દુભાષિયો (દ્વિભાષિક)

૧.—માગધી ભાષા, કેમકે જેમ બાળક બોલતાં ભાષાને અપભ્રંશ કરીને બોલે છે તેમ એ સંસ્કૃતમાંથી થએલી છે.—૨. અમુક શાસ્ત્રના સાંકેતિક બોલ.—૩. રસાલંકૃત છટક કવિતા.—૪. એક પુસ્તક વિષે બોલવાનું જે બધું હોય તે, સંપૂર્ણ ટીકા.

૪૮. મિદ્. (લા. Findo. ઈ. Bite) પેસવું, ભાગ.

પાડવા.—ભીંજવું:—

અ.—ભેદ; માતિભેદ; અભેદ; ભેદભેદ; ^૧ઉપભેદ—
અન.—ભેદન.—અક.—ભેદક.—ઉ.—^૨ભેદુ. ય.—ભેદ(ભેજ)
અભેદતા; નિભેદતા.—ન.—^૩ભિન્ન (ભીતું); અભિન્ન;
ભિન્નાભિન્ન; ભિન્નતા—નિ.—[ભિન્નિ] (ભીત, ભીત.)

ગૂ. ધા.—ભેદવું; ભીંજવું—ભીંજવું.

૧. ભેદનો ભેદ, પેટાવર્ગ.—૨. પેસી જઇને ખબર લાવનાર
છાની વાત જણનારો, તે કહી દેનારો.—૩. ભાગ પડેલું, ભેદ
ભીંજેલું.

૪૯. મુજ—વાંક વળવું:—

અ.—ભુજ; ચતુર્ભુજ (ચત્રભુજ); ચતુર્ભુજ; ^૧ભુજંગ,
ભુજંગમ, ભુજંગ (ભુયંગ, ભોરંગ), ^૨ભુજંગપ્રયાત, ^૩ભુજંગી.—
કન્.—^૪ભોગી.

૧. વાંકું વાંકું ચાલનાર, સર્પ.—૨. સર્પની પેઠે ચાલનાર,
એ નામનો એક છંદ, કેમકે તેની ચાલ એ રીતની છે.—૩.—વાંકું
વાંકું ચાલવા વાળો; સર્પ (જુઓ એજ શબ્દનો ખીજો અર્થ
નીચલા ધાતુની નોટમાં).

૫૦. મુજ—ખાવું; ભોગવવું:—

અ.—ભોજ—ભોગ; ^૧ભોગી; ઉપભોગ; વિભોગ; વૈભોગ;
સંભોગ.—ય.—^૨ભોજ્ય; અભોજ્ય; ભોજ્યાભોજ્ય; ^૩ભોજ્ય;
અભોજ્ય.—અન.—ભોજન.—અક.—^૪ભોજક.—ત્.—ભોક્તા
તિ—^૫ભુક્તિ. પૂ+આ—(ધાતુ બેવડાઇને) બુભુક્ષા (ભૂખ).

ગૂ. ધા.—ભોગવવું, (?) ભુજવું.

૧. ખાનાર, ભોગવનાર, વૈભવી —૨. ખાવા યોગ્ય.—૩.
“જ”નો “ગ” થઇને ભોગવવા યોગ્ય, ભોગવવાનું.—૪. ખાનાર,
એ નામનો જૈન માર્ગના આશ્રિતો, કેમકે એમ કહેવાય છે કે
તેઓ મૂળે બ્રાહ્મણ હતા, પણ એક વખત છ મહિના સુધી
પ્રાટણમાં શ્રાવકોની નોકારશી (જમણવાર) ચાલી ત્યારે તેઓ
સહચારીને વટલી ગયા, અને “શીરા સાર શ્રાવક થાય” એ
કહેવત તે વખતથી નિકળી.

૫૧. ભૂ (ઇ. Be. લા. Flo.)—હોવું:—

ક્રિવર્—[ભૂ]; પ્રભુ (પરભુ); વિભુ; શભુ; સ્વયંભુ; સ્વ-

બંધૂ.—ભૂ; ભૂધર; ભૂપ; ભૂમિતિ. અ.—^૧ભવ; ભવાની (આની); ^૨અનુભવ; પરાભવ; વિભવ; ^૩વૈભવ; ^૪સંભવ; સંભવિત.—ભાવ; ભાવિક; ^૫પ્રાદુર્ભાવ; અભાવ (અભાવો); અનુભાવ; મહાનુભાવ (માનુભાવ); પ્રભાવ; વિભાવ;—સ્વભાવ; સ્વાભાવિક.—અન્.—ભવન; ^૬આપ્ય ભવન; ^૭વક્રી-ભવન.—ભુવન (ભોવન); ત્રિભુવન (ત્રિભોવન).—ભાવન; ભાવના, સંભાવના.—ત.—ભૂત (હુઓ, હવો); પંચ મહાભૂત, ય.—ભૂચ્ય; ભવિષ્ય; સંભાવ્ય—મ્+ઇ.—ભૂમિ (ભોમી—ભોમ, ભોંઈ, ભૂંઈ, ભોંય—ભોં, ભાંય); ભૂમિકા (ક્ર+આ), ભૌમ (ભોમ); [ભૌમિક] (ભોમિયો, ભૂમિયો)—તિ.—વિભૂતિ (ભભૂતિ—ભભૂત)—ઇન્.—ભાવી.

ગૂ. ધા.—હોવું; ભાવવું; અનુભવવું; નિભવવું; સંભવવું.

૧.—હોવું, જાંદગી;—હોનાર, હમેશા રહેનાર, મહાદેવ.—૨. કોઈ વસ્તુની પ્રજાડી પછાડી હોવું—જવું, મંડી રહેવું, મહાવરો.—૩. વિશેષ કરીને માત્ર પેટ ભરવા કરતાં—વધારે હોવું; મોજશોખ.—૪. સાથે હોવું, એક બિનાની સાથે બીજી બનવીજ નોંધએ એમ ને આપણે ધારી શકીએ બીએ તે.—૫. પ્રકટ હોવું, હદય થવો.—૬. વરાળ થવાની ક્રિયા.—૭. કિરણોનું વાંકું થવું—જવું.—૮. હોવા ચોગ્ય, મોટું.

પર. મૂ.—(ગ્રી. Phero. લા. Fero. ઇ. Bear)—ભરવું:—

અ.—[ભર]; વિશ્વંભર; અભર; સભર (સભ્ભર)—ભાર (ભારો); ભારી (ઈન્) (ભારે); સંભાર—અન્.—ભરણ; ભરણી, આભરણ (આબ્રણ);—ભારણ—ત્.—^૧ભર્તૃ—ભર્તા (ભર્તાર, ભરથાર); ભ્રાતૃ (ભાત, ભાઈ); ભ્રાત્રીય (ઈવ); ભત્રીજો.—ય.—^૨ભાર્યા (ભાર્જ); કુભાર્યા (કુભાર્જ) લ.—ભૃત્ય.—ત.—ભરત; ભરતખંડ; ભારત; ભારતવર્ષ, ^૩ભારતી.

ગૂ. ધા.—ભરવું, ભારવું:—ગૂ. શ. ભરતી; ભરતર; ભરતીઈ; આભરાભરણ.

૧. ભરનાર, ભરણ પોષણ કરનાર, ધણી.—૨. ભરણ પોષણ કરવા

યોગ્ય.—ત્રી—૩. ભરતખંડમાં ઉત્પન્ન થએલી, તેનું રક્ષણ કરનારી દેવી, સરસ્વતી.

પ૩. અમ—ભમવું:—

અ.—^૧ભ્રમ (ભરમ) ^૨અંગ—અન.—ભ્રમણ; ભ્રમણા.—ફર, —ભ્રમિત ભમિયો—ભમીયો—ભમ્યો).—તિ. ભ્રાંતિ (ભ્રાંત)—અર.—ભ્રમર (ભમર, ભમરો); ^૩ભમરી (ભમરી); [ભ્રમરદ્વારી] (ભમરખારી).

ગૂ. ધા. ભમવું:—

૧. ભમવું, હોય તે કરતાં બહુ સમજવું—૨. ભમતો ભમતો ચાલનાર, ભમરો.—૩. ભમ ભમ કરનારી, ભમરી, પાણીનાં વમળ.

પ૪. મદ—ગાંડા થવું, મસ્ત થવું:—

મ.—મદ, ઉત્; ઉન્મદ વાયુ; પ્રમદપન; પ્રમદા; [માદ]; ^૧ઉન્માદ (ઉદ્માદ—ઉધ્માત); ^૨પ્રમાદ.—ત.—મત્ત (માતો); ઉન્મત્ત, મદોન્મત્ત.—મજ.—^૩મદન.—મક.—^૪માદક.—ફર+મા—^૫મદિરા; મદિરાક્ષી (અક્ષી=આંખવાળી); મદિરેક્ષણી (ઈક્ષણી=આંખવાળી).—વ.—^૬મદ્ય, મદ્યપી.
 ૧—ગાંડાઈ. તોફાન.—૨. બેપરવાંહી, ગદ્ગદ.—૩. ગાંડા કરનાર, કામદેવ, ૪. કેટલી પદાર્થ.—૫. ગાંડા કરનાર, દારૂ.

પ૫. મન—ઈચ્છવું; વિચારવું:—

મન—[મનસ્] (મન); મનોપત્ન; મનોહર (મનહર); મનોજ; માનસિક (ઈક); મનસ્વી (ચિન્); મનસા.—મન.—મનન.—૩.—^૧મનુ; ^૨માનવ; (અ); ^૩મનુષ્ય.—૪.—^૪મુનિ; માન (અ);—માન્ય (ય)—ત.—મત; ^૫મતંગ (માતંગ); અનુમત; સંમત;—તિ.—મતિ (મત); અનુમતિ; કુમતિ; દુર્મતિ; મુમતિ; સંગતિ.—વ.—^૬મંત્ર (એ ઉપરથી મંત્ર ધાતુ ઉત્પન્ન થાય છે, અને મંત્રણ, મંત્રણા, મંત્રી આમંત્રિત વગેરે બીજાં ઉદાહરણ તે ધાતુનાં છે.)

ગૂ. ધા.—મનન કરવું; મંત્રવું; મંત્રવું:—

૧. ઈચ્છાવાળો, સ્વચ્છંદી;—વિચાર શક્તિવાળો—૨

વિચાર કરી શકનાર, એ નામનો માણસ જાતનો મૂળ પુરુષ; કેમકે સઘળાં પ્રાણીઓમાં માણસજ વિચાર કરનાર છે—
૩. મનુષી ઉત્પન્ન થયેલું.—૪. વિચાર કરનાર, ચૂપ રહેનાર, ધ્યાન ધરનાર, જોશી—૫. ઈચ્છા પ્રમાણે ચાલનાર, હાથી.—
૬. વિચાર કરવાનું—ધ્યાન ધરવાનું સાધન;—છાનો વિચાર અથવા મસલત.

૫૬. માન.—માન આપવું:—

મ.—માન; સન્માન, માની (કુ); માનિની, (માનની, માનુની); અભિમાન; સ્વાભિમાન.—દેશાભિમાન.—ઇત.—
માનિત (માનીતો)—ય. માન્ય.

ગુ. ધા. માનવું:—

૧. માન (એટલે રીસ વાળી અથવા રીસાએલી સ્ત્રી; સ્ત્રી.

૫૭. મા.—(ગ્રી. Metron. ઈ. Mote:)—માવું; માપવું:—

મ.—[મ]; સમ; સમાંતર; સમીકરણ; સમતા; સામ્ય; સ્વિષમ (વસમું). ઇતિપમા (મા); અનુપમ(મ)—મન.—
અનુપ, અનોપ.—પ્રતિમા; અપ્રતિમ (અ)—મન.—
માન (માણ—મણ, માણું, માણી); દિનમાન; અનુમાન; ઇતિપમાન; નિર્માણ; પરિમાણ—પ્રમાણ; પ્રમાણિક—
પ્રમાણિક; અપ્રમાણ; સપ્રમાણ;—વિમાન; સમાન; સામાન્ય; માપન (માપણી)—ય.—ઇતિપમેય. તૃ—મા-
તૃ—માતા (માઈ—માય—મા, માત); માતામહ; માતામહી; પ્રમાતામહ; માતૃ (મ વધી અનિયમિત રૂપ); માતૃલી; માતૃલિ.—ત્ર.—માત્ર; માત્રા; માત્રિક—ત.—મિત (કેટલાક પ્રલયની પૂર્વે મા ને ઠેકાણે મિ આદેશ થાય છે); મિ-
તાક્ષર; મિતાહાર; અમિત; નિમિત્ત (નિમિત્ત—નિમિત); નિર્મિત (નિર્મ્યુ—તીર્મ્યુ); પ્રમિતાક્ષર (પ્રમિત=ઉત્કૃષ્ટ રીતે માપેલા+અક્ષર=અક્ષરવાળી કવિતા).—તિ.—મિતિ; ભૂમિતિ; અનુમિતિ; પરિમિતિ,

ગુ. ધા. માવું, સમાવું, માપવું, નિર્મવું—નીમવું.

૧. સરખું માપ લેવું છે તે. સપાટ, બરાબર—૨. સમથી

હલદં, વાંકું ચુંકું, હલદં.—૩. પાસે મૂકીને માપવું, મુકાબલો કરવો:—એ નામનો અર્થ કાર. “એ રાજનું મન સમુદ્રના જેવું ગંભીર હતું” એમાં મન અને સમુદ્રનો જે મુકાબલો છે તે હપ-માર્થ કાર. મન હપમેય (મુકાબલો કરવાનું) અને સમુદ્ર એ હપમાન (મુકાબલો કરનાર—જેની સાથે મુકાબલો થાય છે તે) કહેવાય છે.—૪. હપમા—મુકાબલો વિનાનું, ખેતમુન.—૫ માપ, તોલ.—૬. હૃદય માપ, જ્ઞાન મેળવવાનાં સાધન, ન્યાય શાસ્ત્રમાં તે ચાર ગણ્યાં છે:—પ્રત્યક્ષ, અનુમાન, હપમાન ને શાબ્દ. અનુમાન એક ખિનાની પછાડી હમેશા આવનારી ખીજ ખિના જણાવી તે, એમ કરવાની ક્રિયા તે અનુમિતિ.—૭. તોલ—ભાર વિનાનું, હવામાં હડી શકે તે.—૮. સરખા માપવાળું, ખરોખર, સરખું.—૯. સરખાપણું; સાધારણ.—૧૦ (પેઠમાં) મવાડનારી, મા.—૧૧. માનો-ખાપ—૧૨ મામો.—૧૩ માપવાનું સાધન, પિંગળમાં જે વડે છંદ મપાય છે તે;—ઓસડનું લેવા યોગ્ય માપ; માપીનેજ લેવા જોગ ઓસડો, રસ યન—૧૪. માપેલા અક્ષરવાળી, એ નામની યાજ્ઞવલ્ક્ય સ્મૃતિ ઉપર જ્ઞાનેશ્વરે મહા પ્રસિદ્ધ ટીકા કરી છે તે—૧૫. માપેલો આહાર, તનુદુરસ્તીના નિયમ પ્રમાણે ખાવું પીવું તે.—૧૬. જમીનનું માપ, એ નામની વિદ્યા, કેમકે પ્રથમ તે મિસર દેશમાં નિકળી ત્યારેજ જમીન માપવાને અર્થેજ હતી; આકારશાસ્ત્ર.

૫૮ મુક્.—છોડવું; છોડવવું; છૂટવું:—

અન.—^૧મોચન, વિમોચન—ત.—^૨મુક્ત; ^૩મુક્તા (?મોતી, નારી જાતિનોઈ પ્રલય ધારતાં); મુક્તા+આવલિ=હાર અને ક્ષવા માળા, મુક્તાવલિ: (?મુક્તાફળ) મૌકિતક (?મોતીઓ)—અ.—^૪મોક્ષ—ઉ.—^૫મુમુક્ષુ (મુમુક્ષ).—તિ.—મુક્તિ (મુગતિ).

ગૂ. ધા.—મૂકવું; મોચાવું? મોકલવું.

૧. છોડવનાર દુ:ખ ભાગનાર—૨. છૂટેલો.—૩. છૂટેલી છાળું માહલીની છૂટી પારેલી સીપો, તેમાંથી નિકળેલાં—મોતી.—૪ છૂટવાની ઈચ્છા, છૂટવું.—૫. (લવણ ધનગાંથી) છૂટવાની ઈચ્છા રાખનાર.

૫૯. મુહ.—ખેલાન થવું; ખેલાન કરવું:—

અ.—^૧મોહ; મેહિત.—અન.—^૨મોહન, મોહના; મોહની.—ત.—મૂઠ (મૂંઠ)—મુઝ્ઘ; મુઝ્ઘ ખેલિતી; મુઝ્ઘા.

ગૂ. ધા.—મોહવું, મોહ પામવું, મૂઝાવું (મુહતિ) ગૂ. શા.—મૂઝલુ, મૂઝારો (?મુહ્યકાર).

૧. ખેલાન થવાપણું; ભૂલાવો; અત્યંત પ્રેમ. ૨. ખેલાન

કરનાર, અત્યંત પ્રેમ ઉપજાવનાર.—૩. બેભાન થએલો, અજ્ઞાન, બાળક.

૬૦. મૃ (લા. Mors.) મરવું:—

અ.—૧મર; અનરાગર (અજર ધરડો ન થાય એવો); અમરલોક; અમરાપુરી; અમરાવતી.—૨માર: મહામારી; (મૃતો મૂળ અર્થે “નખળા હોવું” છે તે ઉપરથી) કુમાર (કુંવર, કુંવારો); કુમારી (કુંવારી—કુચરી—કુંવરી—કૂરી—કૂર—કોર); કુમારિકા; (કુંવારિકા—કુંવારકા).—અન.—મરણ (મરણ); મારણ;;—અક.—મારક (મારો) ઉ.—૧મુમુષુ (મમરસુ)—ત.—મૃત (મૃગો—મુવો, મડું); મૃતક (મડદું, મુડદું);—ત.—(અહીં આં કર્તાના અર્થમાં લેવો) ૧અમૃત; ચરણામૃત; પંચામૃત—મર્ન.—મર્મ (ગરમ)—ત.—૧મરત. ૧મારતિ (રૂ)—ત્યુ.—મૃત્યુ (મોત).

ગૂ. ધા.—મરવું, મારવું, મરણ—મૃત્યુ પાંગવું. ગૂ. શ. મરકી, —મારકણો, મરણિયો.

૧. ન મરનાર, દેવતા.—૨. મારી નાંખનાર, કામદેવ.—૩. મોટી મારી નાંખનારી, મરદી.—૪. મરવાની ઇચ્છા રાખનારો, મરવા જેવો, દેખીતોજ બળ કે ઉત્સાહ વિનાનો.—૫. નહિ, મરનાર, જે પીધાથી માણસ મરેજ નહિ, એવી કલિપત ઔષધિ.—૬. મરતવાયુ, મરતથી ઉત્પન્ન થયેલો તે, હનુમાન.

૬૧. મૃગ—બાળવું; શિકાર કરવો:—

અ.—૧મૃગ; ૧મૃગાન્ત ૧મૃગાંક (મયંક); ૧મૃગજલ; મૃગતૃણા; ૧મૃગશિર; ૧માર્ગશિર્ષ (માગસર—માધસર); મૃગલોચના; મૃગાક્ષી; મૃગી;—મૃગયા (યજ્ઞાગમ+અ+આ); માર્ગ (મારગ, માગ—મગ); માર્ગી (રૂન્); વામમાર્ગી; ૧મકમાર્ગી.

ગૂ. ધા.—(?) માગવું.

૧. શિકાર કરવાનું પશુ, કોઈ પણ પશુ;—હરણ. ૨. પશુઓનો શાન, સિંહ. ૩. પશુના (સસલાના) ચિહ્નવાળો, ચંદ્ર.—૪. બંધારે રણોમાં દૂરથી પાણી હોય એમ મિથ્યા દેખાય છે તેને મૃગજળ કહે છે, કેમકે પશુઓ પાણી સમજી તે પીવાં હોડે છે, ક્રીડવાં—૫. એ આંકારનું એક નક્ષત્ર.—૬ જે માસમાં પૂનમે મૃગશિર નક્ષત્ર આવે છે તે (દરેક માસનું નામ પૂનમે આવતા નક્ષત્ર ઉપરથી પડ્યું છે).

૬૨. યજ્ઞ-પૂજાપુ; બળીદાન આપણું:—

અ.—યાગ(જાગ); પ્રયાગ.—અન.—યજન.—ન.—યજ્ઞ
(જ્ય. જગન); યજ્ઞોપવીત (વર્ણવૈત=જનોષ્ઠ, વજ્રોપવીત=યજુવડે
સંરક્ષારી કરેલું જનોષ્ઠ.) (જનોષ્ઠ); યાજ્ઞિક (જાની)—માન.—
યજમાન (જજમાન)—ઋષિ—યજુર્વેદ(જજુરવેદ)—તિ—
(યજ્ઞો નો ઇષ્ યર્ધ જધને) ધૃષ્ટિ, ક્ષિપ્—^૧ઋક્તિવન્ (ઋક્તુ=
યોગ્ય વખત+યજગાં ય ની ઇ યર્ધ ગર્ધ.)

ગૂ. ધા.યજ્ઞ-જગન કરવો, (કોઈ કવિતામાં)યજણું.

૧. હમેશા ધરમાં યજ્ઞાદિક કર્મ બરાબર વખતે કરવાને સારૂ
રાખેલો બ્રાહ્મણ, જોર.

૬૩. યમ્—અટકાવણું:—

અ.—^૧યમ (જમ); યમક (ઝમક); ઉધમ (ઉજમ);
નિયમ (નીમ-તેમ); નિયમિત;—ચામ (જામ); યામિની
(જાગિની-જામની).—ત્—નિયંતા; ત્ર.—યંત્ર (જંત્ર-
જંતર); યંત્રી (ઈન્) (જંત્રી); યાંત્રિક—તિ—વ્યતિ (જતિ).—
ય.—^૨[યાચ્ય]; પામ્યોત્તર વૃત્ત.—ઈન્.—^૩અંતર્યામી (અ-
તરજમી). (આ આગમ યવાથી) ^૪યાગાત્ (જામાત, જમાઈ).

ગૂ. ધા.—નીમણું.

૧. અટકાવનાર, સુઆ પછી સભા કરનાર.—ધર્મરાજ, કેમકે
તેની સભાને ભયે માણસો પાપ કરતાં અટકે છે.—૨. પહોર-
૩. અટકણું, છંદમાં અટકવાનાં સ્થળ;—(પોતાની ઇદ્રિયોને)
અટકાવનાર, યોગી;—જૈન સાધુ—૪. અટકાવનાર, દક્ષિણ દિ-
શા—૫. માંહેથી અટકાવનાર, પાપ પુણ્ય સુધારનાર, પ-
રમાત્મા, પરમેશ્વર.—૬. (યામિ=દીકરીનત્)=જમાઈ.

૬૪. યા.—જણું:—

અન.—[^૧યાન] (જાન); પ્રયાણ; ^૨ઉધાન; [ઉધાની]
(ઉભાણી); ઉધાપન—ત્ર.+આ.—^૩યાત્રા (જાત્રા).—ઈન્.
—^૪અનુયાયી.

ગૂ. ધા.—જાણું—જણું.

૧. જણું, કથા કરવી;—વરની સાથે પરગામ જનાર માણસોનું
ટાળું.—૨. (ગામની બહાર) મજાને સારૂ જવાનું ઠેકાણું;
વાડી.—૩. જણું, ગમન, દેવ નિમિત્ત અમુક હત્સવ જેમકે ર-
થયાત્રા વગેરે.—૪. સાથે—પાછળ જનાર, અનુચર, દાસ.

કૃપ, યુજ્—(લા, Jungo ઇ. yoke)—જોડણી:—

અ.—યુગ (જુગ); યુગલ (ઝ) (જુગલ)—યોગ (જોગ); યોગી (જોગી); યોગિની (જોગણી, જોગણ);—ઉદ્યોગ; ઉપયોગ; નિયોગ; પ્રયોગ; વિયોગ (વિજોગ); સંયોગ.—અન. યોજન (જોજન); પ્રયોજન; યોજના.—અક.—યોજક, પ્રયોજક, સંયોજક.—ત.—યુક્ત (જુક્ત, જુગતું); ઉપયુક્ત; સંયુક્ત.—તિ.—યુક્ત (જુગતી—જુગત), પ્રયુક્તિ.—ય.—યોગ્ય (જોગ); યોગ્યતા; પ્રયોજ્ય; સ, યસ્યુજ્ય, મ.—યુગ્મ (જુગ્મ).

ગૂ. ધા.—યોજણુ.

૧. જોડનાર, જોડકું,—સત્ય અથવા કૃત, ત્રેતા, દ્વાપર અને કળિ એવા જો ચાર યુગ ગણાય છે તે.—૨. જોડાઈ જણું;—બ્રહ્મ સાથે જોડાઈ જણું, તેમ કરવાની વિદ્યા;—કોઈ બે કારણનું એકકું થણું, તેમ થવાનો સમય—સંભવ.—૩. (મનનું) બહાર—પદાર્થો સાથે જોડાણું, પ્રવૃત્તિ, કામ.—૪. (ઈશ્વર) સાથે જોડાઈ જણું, એ નામની સાચી મોટી મુક્તિ.

કુકરંજ્—રંગણું; ઉરકેરણું; રાજ્યથણું—કરણું; ચહાણું:—

અ.—રંગ; રંગકાર (રંગારો)—રાગ; રાગી (રન્) રાગિણી (રાગણી); અનુરાગ;—વિરાગ;—વૈરાગી (રન્); (વૈરાગી); વૈરાગિણી (વૈરાગણ); યૌવરાગ્ય—ત:—૫રકત (રાતું), વિરક્ત (વરક્ત).—અન.—રંજન, રંજની, રંજનિ, રંજની (રંજણી—રંજણી—રંજણ—રંજ).—ઈત.—રંજિત—અક.—રંજક.

ગૂ. ધા.—રંગણું, રંજન કરણું.—ગૂ. શ:—અણુરાગ, રાગડો, રાગોટો.

૧. રાજ કરનાર, ગાયનનો એક પ્રકાર.—૨. શોખી—૩ કોઈની સાથે રાજ થણું, પ્રીતિ રાખવી, પ્રીતિ.—૪. (સંસાર ઉપર) પ્રીતિ ન રાખવી—ન રાખવાપણું.—૫ રંગાએણું, લાલ રંગનું;—લોહી, કેમકે તે લાલ છે. રાજ થએલો; પ્રેમ ભરેલો.—૬. (સંસાર ઉપર) પ્રેમ વિનાનો, બહુ છોડી બેઠેલો.—

કૃલ. રમ્—(લા, Labor) શરૂ કરણું; આનંદ આપવો:—

અ.—[રંભ]; રંભા; આરંભ; પ્રારંભ; સમારંભ.ત.—

પ્રારબ્ધ (પ્રાલબ્ધ)—માન.—આરભ્યમાણ—ઈ.—સ્મુ-
રણિ (સોરભ, સોરમ, સોડમ, સોડ).

ગૂ. ધા.—આરંભવું; સોડવું.

૧. આનંદ આપનારી, મુખ્ય અપ્સરાનું નામ.—૨. શરૂ કરેલું (કર્મ), નસીબ. કર્મ ત્રણ પ્રકારનાં કહ્યાં છે:—પ્રારબ્ધ એટલે જેનું ક્ષણ આ જન્મમાં ભોગવવા માંડ્યું છે તે, ક્રિયામાણ એટલે જે આ જન્મમાં કરાતું અને કેટલુંક ભોગવાતું બચે છે તે, અને સચિત એટલે આવતા જન્મમાં ભોગવવાં સાડ જે સંચી રચાય છે તે.—૩. આનંદ આપનારી, ગાય, પૃથ્વી, સુગંધ.

૬૮. રમ્—રમવું, પ્રસન્ન થવું—કરવું,—થોભવું:—

ખ.—રમા (આ);—રામ, રામિરામ; વિરામ.—ખન.
રમણ, રમણી, રમણિક.—ઈવ.—રમણીય—વ.—રમ્ય-
ત.—રત.—તિ. રતિ, ચિરતિ, —ત્ન=કરનાર, રત્ન (રતન),
૪ રતનાકર (રતનાગર).

ખ. ધા.—રમવું, રમણ કરવું.—ગૂ. શ. રમત, રમકડું.

૧.—ધણું પ્રસન્ન કરનાર, સુંદર—૨. પ્રીતિ, પ્રીતિની દેવી, કામદેવની સ્ત્રી. ૩. વિશેષ કરીને થોભવાપણું, પિંગળની યતિ.—
૪. રત્ન=મોતી+આકર=ઢગલો=મોતી નીકળવાનું ઢેકાણું, સમુદ્ર.

૬૯. રમ્.—રવાદ લેવો:—

ખ.—રસ (રસો); રસિક (રસિયો, રસિલો); અરસિક;
રસમય; રસવતી (રસોઈ); રસગ; રસાયન (રસાયણ,
રસાણ);—નિ; નીરસ (નરસ, નરસું); વિરસ, સરસ, સુરસ;
ઉર્ધ્વ=ઉંચે, ઉર્ધ્વરસ (ઉધરસ); ગોરસ (ગોરસું)—રાસ;
(રાસો); રાસમાળા; રાસક (રાસડો)—ખન+આ.—
રસના.—આલ.—રસાલ (રસાણું). રસુન—(લસણ).

ગૂ. ધા.—૧. રસ લેવો; ૨ રસવું.—ગૂ. શ. રસોઈઓ,
રસોડું, રસી, રસણીઓ, રસોળી.

૧. રસવાણું, એક જાતનું નાટક;—ઈતિહાસ અથવા ઈતિ-
હાસની યાત રસાલકૃત શૈલીમાં લખેલી હોય તે, પ્રાકૃતમાં
તેને રાસો કહે છે. જેમકે ચંદનો રાસો, આવા ઘણા રાસાનું

તાત્પર્ય લેઈ ફાળસ સાહેબે બૂજરાતનો ઇતિહાસ રચ્યો છે તેનું નામ રાસમાળા પાડ્યું છે.—૨.—ચાલુ બનાવના વર્ણનનો ગરબો.—૩. સ્વાદ લેનારી, જીભ.

૭૦. રક્ષ—રક્ષણ કરવું:—

અ+ગા.—^૧રક્ષા (રખ્યા, રાખ)—અસ+અ—^૨રાક્ષસ (રાખસ); રાક્ષસી (રાખસી).—અક—રક્ષક (રખો); રક્ષિકા (રાખડી). અન. રક્ષણ; સંરક્ષણ.—ઈય.—રક્ષણીય.

ગૂ. ધા.—રાખવું, રક્ષણ કરવું.—ગૂ. શ. અંગરખો (અંગરક્ષ); પગરખું; રખવાળ, રખેવાળ (રક્ષવાળ); રખોપું; રખોડી; રખોડો.

૧. રક્ષણ કરનારી, રાખડી. બળતાં જેનું રક્ષણ થાય છે તે, રાખ. ૨—રાક્ષસનું રક્ષણ કરનાર એવું નામ તેની પ્રસન્નતાથી અથવા અમંગળ શબ્દ દૂર રાખવાને માટે પાડ્યું હશે. હવે એટલે બળિદાનનું જેનાથી રક્ષણ કરવું જોઈએ તે.

૭૧. રાજ—(લા. Rego.)—પ્રકાશવું:—

અન્—રાજન્—રાજ (રાજે-રાજ, રાય, રાવ); રાણી (રાણી); રાજધાની; રાજપુત્ર (રજપૂત); ^૧રાજસૂય; અધિ-રાજ, રાજધિરાજ; મહારાજ; ^૨યુવરાજ.—ઇન્—વિરાજિત-ય.—રાજ્ય, વિરાજમાન (વિરાજમાન); સમ, સા-આજ્ય-ત્ર.—^૪રાષ્ટ્ર, મહારાષ્ટ્ર, માહારાષ્ટ્ર (મરહટ્ટા-મરેઠા-મરાઠા).

ગૂ. ધા.—રાજવું, વિરાજવું—ગૂ. શ. રજવાડો (રાજપટ્ટ); રાવળ; ^૧રાવણીયા; રાવણું; રાજવી.

૧. નવું રાજ્ય મેળવનાર રાજ બીજા રાજ્યોને બોલવી ચક્ક કરતા હતા તે બીજા રાજ્યોને નહિ આવે, તો તેનું રાજપદ મેન્દૂર ન થયું એમ સમજાય.—૨ જીવાન રાજ, જેનો એક રાજ પછી ગાદીએ બેસવાનો હક્ક હોય અથવા જેને તે મૂળજ કબૂલ રાખવાની ક્રિયા કરી હોય તે—૩. ચક્રવર્તિ રાજ્ય શહેનશાહ.—૪. (રાજને) પ્રકાશવાનું સાધન, મુલક, દેશ.

૭૨. રુધ—રોકવું:—

અ. રોધ; અવરોધ; વિરોધ; વિરોધી (રુધ્)—અન. રોધન (રૂધણ)—ક.—રોધક; અવરોધક; વિરોધક.—ત. [રૂધ્]; અ+નિ, ^૧અનિરુધ્; વિરુધ્.

ગૂ. ધા.—૩ધવું; ૩ધાવું.

૧. બહિ આટકાવાએલો, કૃષ્ણનો પૌત્ર—ઓખાને વચો હતો તે.

૭૩. રૂપ.—ધરવું; દેખાડવું:—

અ.—૩પ; ૩પાવણિ; ૩પી (ઈન્); બહુ૩પી; તત્. ૩તદૂપ; અ૩પ; અનુ૩પ; ક૩પ (ક૩પ, ક૩પો—કદ૩પો); વિ૩પ (વ-૩ઓ—વરવો); સ, સા૩પ્ય (ય); સુ૩પ; સ્વ૩પ.—અક્ર.—૩પક (૩પિયો); અનિ૩પક.—ય.—[૩પ્ય] (૩પું); [૩પ્યક] (ય+ક્ર) ૩પૈઓ—૩પીઓ); અનિ૩પ્ય,—અન.—અનિ૩પણ.

૧. વ્યાકરણનાં ૩પોની હાર,—કોષક.—૨. તેના જેવું, ત-હીન.—૩. (મનમાંથી કાઢી) બહાર સ્પષ્ટ દેખાડવું, બરાબર વર્ણન કરવું; નિશ્ચય કરી બતાવવો તે નિરૂપણ, એવું વર્ણન કરવાની વસ્તુ તે નિરૂપ્ય,અર્થે વર્ણન કરનાર તે નિરૂપક.

૭૪. લક્ષ—ચિહ્ન કરવું, તાકવું, ધ્યાનઆપીને જોવું:—

અ.—લક્ષ (લાખ); લક્ષી (ઈન્);—લક્ષા—લાક્ષા (લા-ખ); [લાક્ષિક] (લાખીઓ),—અન.—લક્ષણ; અવલક્ષણ (અપલક્ષણ); ચિલક્ષણ; સુલક્ષણ (સલખણો—સખણો); લક્ષણા; ળલક્ષણિક.—ય.—લક્ષ્ય; અલક્ષ્ય; દુલ્લક્ષ્ય;—મન્.—[લક્ષમન્]; ૪લક્ષમણ (અ); લક્ષ્મી (લખમી—લખમી—લાખ).

ગૂ. ધા. ઓળખવું (અવલક્ષ), (૧) લેખવું, લેખણવું.

ગૂ. શે. લખેશરી (લક્ષત્રી).

૧. ચિહ્ન કરનારી, રંગ આપનારી, લાખ.—૨. વિશેષ લ-ક્ષણ—શુણ—વાળો;—૩. લક્ષણાધી—કાંઈ સંકેત ચિહ્નથી ઉ-ત્પન્ન થએલો અર્થ; શબ્દના-વાચ્ય અર્થથી જે ભૂલો અર્થ થાય તે.—૪. ચિહ્નવાળો, સુખ્ય; રામનો ભાઈ.

૭૫. લોક,—લોચ્—જોવું:—

અ.—લોક; અગરલોક, ગોલોક; ૧લોકાયત (આ+યમ્+ત); ૨લોકલોક.—લૌલોકિક (લૌલોકિક): અલૌલોકિક.—અન.—૨લો-ચન; અનિલોચન; ૩લોચન (અ); સુલોચના;—૪અવલોકન; ૫વિલોકન.

ગુ. ધા.—અવલોકવું, વિલોકવું.

૧. જોવામાં—પ્રત્યક્ષમાંજ—જેવું જ્ઞાન રોકાય રહેલું છે તે. ચાર્વાકાદિક નાસ્તિક મતો—૨. જોનાવડે દેખવું ન દેખવું થાય છે તે, જેની પછાડી સૂર્ય જય ત્યારે રાત અને આગળ સૂર્ય આવે ત્યારે દહાડો થાય છે એવો એક કલ્પિત પર્વત.—૩. ત્રણ આંખવાળો, મહાદેવ —૪. નીચે ધ્યાન આપીને જોવું, જોળવું, કેમકે માણસ કાંઈ જોળતું હોય ત્યારે ધ્યાન આપીને જુએ છે.—તપાસી તપાસીને જોવું.—૫ વિશેષ કરી જોવું.

૭૬. વચ્—(લા. Voco)—ખેલવું:—

ક્ષિપ્.—વાચ (વાચ); વાગ્દાન; વાચા; વાચિક.—અ.—^૧ચક્રવાક (ચક્રવો)—અન.—વચન (વચણ-વેણ)—અક.—^૨વાચક, ભાવવાચક. અવાચક.—ત્.—વક્તા, વક્તૃત્વ.—ત્ર.—^૩વક્ત્ર—૩ય.—વચનીય; નિર્વચનીય; ^૪અનિર્વચનીય.—ય.—વાક્ય (વાચક); પંચવાક્યા (વાચકા); વાચ્ય.—ત્.—^૫ઉક્ત; વેદોક્ત, શાસ્ત્રોક્ત.—તિ —^૬ઉક્તિ; અતિશયોક્તિ; પુનરુક્તિ; ^૭સ્વભાવોક્તિ, આલ.—વાચાલ; વાચાલતા.

ગુ. ધા. (?) વાંચવું.

૧. ચક્રમાં—વારો ફરતી—એક આ કાંઠેથી અને બીજી પીઠે કાંઠેથી રાત્રે ખેલનારાં પક્ષી—૨. કહેનાર, દેખાડનાર,—૩. ખેલવાનું સાધન, મોઢું—૪. નિશ્ચય કરીને કહી શકાય નહિ તે. ૫. કહેલું.—૬. કહેવું.—૭. (માણસનો) સ્વભાવ કહેવો, ગુણ ચિત્ર. અલંકાર શાસ્ત્રમાં ઋષે તે પ્રાણીનો સ્વભાવ કહેવો તે.

૭૭. વદ્—ખેલવું:—

અ.—વાદ; વાદી (વદ્); પ્રતિવાદી; વિવાદ; નિવિવાદ; સંવાદ: ^૧અપવાદ.—મન. સ્વદન—ય—^૨વાદ (વાળું).—૩. વાદિત્ર (વાજિત્ર—વાજિત્ર).

ગુ. ધા.—વદ્વું:—વાદ કરવો.

૧. એક નિયમથી ઉલટું હોય તે કહેવું, ઉલટા દાખલા આપવા, ઉલટું, કોઈની વિરુદ્ધ કહેવું; તોહોમત મૂકવું.—૨. ખેલનાર, ખેલવાનું સાધન, મોઢું.—૨. ખેલવાનું—અવાજ કરવાનું—સાધન, વાળું.

૭૮. વસ્—(લા. Vestis.) રહેવું; ઢાંકવું; હોવું:—

અ.—^૧વાસ, (વાસો), વાસી (વસ્); પ્રતિવાસી (પાડોશી);

૧મહીવાસ (મે'વાસ); ૨મહીવાસી (મે'વાસી); આવાસ (અ-વાસ); ૩ઉપવાસ (અપવાસ-અપ્પાસ); નિવાસ; સહવાસ (સે'વાસ); સુવાસ; ૪સુવાસિની (ઈની) (સોવાનણ-સોબાસણ — સોહાસણ) — અન — ૫વસન; [વાસન] (વાસણ); વા-સના. — ડ. — વસુ; વસુના; વસુંધરા; વસુદેવ, ૬વાસુદેવ (અ.), ૭વાસવ (અ) — તુ. — ૮વસ્તુ (વસ્ત-વસ ; વસ્તુતઃ વા-સ્તવિકઃ ૯વાસ્તુ પૂજન. — ત. — ૧૦ઉદ્વસ્ત. — તિ. વસતિ (વસ્તી) — ય. — અગા=સાથે, પાસે, જે દિવસે સૂર્ય અને ચંદ્ર સાથે હોય તે અમાવાસ્યા (અમાસ) — વ્ર. — ૧૧વસ્ત્ર. — તબ્ય — [વાસ્તવ્ય] ૧૨(વસવાયાં).

૧. રહેણું, રહેવાનું ઠેકાણું; — શરીરને ઢાંકનાર, લૂગડાં; — ગંધ. — મે'વાસી એટલે મહી નદી ઉપર રહેનારા, કોળી; — લૂટારા, કેમકે તે અસલ લૂપવાનોજ ધંધો કરતા હતા, અને તે ઉપરથી કોઈ પણ લૂટારા મુલકને મે'વાસ કહેવાય છે. — ૩. હલકા રીતે — ફલાહાર કરીને — ખાવા વિના — રહેણું. — ૪. સારા પ્રસ્થવાળી, જેનો ધણી જીવતો છે તે — ૫. લૂગડાં. ૬, વસુદેવથી ઉત્પન્ન થએલો, કુળ. — ૭. વસુવાળો, ઇંદ્ર. — ૮. હોનાર, અરેખક હોય તે — ચીજ, દ્રવ્ય, પદાર્થ, સત્ય પદાર્થ. નાટક વગેરેનો વિષય (પ્લોટ) — ૯. વાસ્તુ એટલે ઘરનું પૂજન, નવું ઘર બાંધ્યા પછી જે દર્મ કરવામાં આવે છે તે. — ૧૦. વસવાથી હલકું — ઉગડ કરેણું. ૧૧. વસાવવા યોગ્ય. ગામ વસાવતી વેળા જોડતોની સાથે અમુક કારીગરો વગેરેને વ-સાવવાનું મનુસ્મૃતિમાં કહ્યું છે તે.

૭૬. વહ્. — (લા. Vaho). — લઈ જવું; વહેણું: —

અ. — [વહ-વાહ] (વોહ); નિર્વહ; પ્રવાહ; પ્રવાહી (ઈન્); વિવાહ (વી'વા-વે'વા); વૈવાહિક (વે'વાઈ). — અન. — વહન (વે'ન-વેણ); વાહન (વા'ણ-વાહાણ); ૧અવાહન — અઠ. વાહક; ઉજ્જતાવાહક; મંદવાહક. — ત. — [ઉહ] પ્રેહ; ૨ન-વોહ, ઇન્+ઈ — પૂર્વ વાહિની. — નિ. — ૩વહિ.

ગુ. ધા. — વહેણું. ગૂ. ધ. — વહીતરું — વૈતરું (અહિત); વે'લ, વે'જો.

૧. દેવને ગર્થોદ્ધામાં અમુક સ્થળે — લઈ જવું, તેમાં વસાવવા. ૨ નવી વહન કરેલી — પરણેલી સ્ત્રી. ૩. હોમેણું લઈ જનાર, દેવતાને પહોંચાડનાર, અગ્નિ.

૮૦. વિદ્.—(લા. Video ઇ. Wit)—જણવું;—

મેવજણવું;—હોવું;—

અ.—[વિદ્]; કા=ખોધનાર, કહેનાર, પેદાવિદ;—વેદ; આયુર્વેદ; ધનુર્વેદ; ઋવેદાંગ; વેદાંત; વૈદિક (વેદિયો); દ્વિવેદી (દ્વે); ત્રિવેદી (ત્રિવાડી); ચતુર્વેદી; ઉપવેદ.—અન, ઘેદના (અ); પનિવેદન.—ઝર.—વિદુર.—તૃ.—વેત્તા; ખગોળવેત્તા; તત્ત્વવેત્તા; બ્રહ્મવેત્તા.—ત્.—વિત્—કૃત.—વિદિત; નિવેદિત.—માન.—વિદ્યમાન.—ય.—વિદ્યા (આ); વિદ્યાર્થી; વિદ્યાલય; વૈધ (વૈદ); વૈદનાથ (વૈજનાથ); નૈવેધ.—વત્—વિદ્વત્; વિદ્બજ્જન; વિદ્વતા.—વાન્.—વિદ્વાન્ (વિદ્વાન).

૧. વિદ એટલે પવિત્ર જ્ઞાન કહેનાર, પાંડિત.—૨. વૈદક-શાસ્ત્ર.—૩. ધનુઃ=ધનુષ્યની વિદ્યા.—૪. વેદનાં અંગ, તે બારાબર શીખવાને માટે તેના પેદાનાં જે છ શાસ્ત્ર છે તે;—શિક્ષા (જેમાં ઉચ્ચાર અને સ્વરની સમજ આપી છે તે) કલ્પ (વેદોક્ત કર્મ કરવાની સમજાવટી); વ્યાકરણ (પાણીનિકૃત અષ્ટાધ્યાયી); છંદ (પિંગળકૃત છંદશાસ્ત્ર); જ્યોતિષ (વેદોક્ત કર્મ આમુક કાળે કરવાનાં છે તેથી કાળ નિર્ણય કરનાર શાસ્ત્ર); અને નિરુક્ત (જેમાં અંધરા વૈદિક શબ્દોની સમજાવટી તથા વ્યુત્પત્તિ આપી છે તે).—૫. જણાવવું, જાહેર કરવું.—૬. જાણેલું, માલમ.—૮. હયાત.

૮૧. વિશ્—પેસવું, વ્યાપવું;—

અ.—વેશ; આવેશ; સમાવેશ; પ્રવેશ,—અક.—પ્રવેશક.—જુ.—વિષ્ણુ; વૈષ્ણવ (અ). ક્ષિપ્—[વિશ્]; રવેશ્ય (ય),—(ત).—[વિષ્ટ] (ખેડો).

ગૂ. ધા.—પેસવું;—ખેસવું;—

૧. વ્યાપક.—૨. બહુ ફેલાયલા લોક, એ નામની ત્રીજી વર્ણ.

૮૨. ઇ. ઠાંકવું; રક્ષણ કરવું; પસંદ કરવું.

અ.—વર; સ્વરિષ્ટ; અનુનિવર; સ્વયંવર; સસ્ત્ર=તળાવ, સરોવર; પ્રવર;—પરિવાર; વિવાર; સંવાર;—વીર; વૈર (વેર);—અન.—આવરણ.—વાતાવરણ.—વારણ; નિવારણ.

—ઝળ.—^૧વરુણુ; વરુણિ; વારુણી.—ચ. વીર્ય (ખીજ, ખી); નિવાર્ય.—ઙ.—^૨વારિ (વાર).

ગૂ. ધા.—વરવું.—વારવું—નિવારવું.

૧. પસંદ કરનાર, સ્ત્રીનો ધણી;—પસંદ થનાર, ઉત્તમ; પસંદ કરીને માગેલી વસ્તુ.—૨. સર્વોત્તમ, મોટામાં મોટી (કોર્ટ).—૩. મુનિઓમાં ઉત્તમ.—૪. ગોત્રમાં ત્રણ કે પાંચ જે ઉત્તમ—અતિ પ્રસિદ્ધ—પુરૂષો થઈ ગયા હોય તેનાં નામ.—૫. વાત=વાયુનું આવરણ; ઢાંકણ.—૬. હાથી.—૭. પૃથ્વીને ઢાંકનાર, પાણી, સમુદ્ર, સમુદ્રનો દેવ; ચક્ષુને માટે આંધ્રાણુની પસંદગી.—૮. પાણી.

૮૩ —વૃત્.—(લા. Verto) વળવું;—વર્તવું;—રહેવું;

અ.—આર્ય+આ ^૧આયાવર્ત; વાર્તા (કા).—અન.—^૨વર્તન (વતન); આવર્તન; પરા, પરાવર્તન-ત.—વૃત્ત; વૃત્તાંત; નિવૃત્ત; પ્રવૃત્ત.—તિ.—વૃત્તિ; અનુવૃત્તિ; આવૃત્તિ; ^૩નિવૃત્તિ; ^૪પ્રવૃત્તિ.—માન.—વર્તમાન.—મનૂ—^૫[વર્તમ]. (વાટ)—ઠઠ—વર્તુલ.—વર્તણુક.

ગૂ. ધા.—વર્તવું;—(?) વરતવું. ગૂ. શ. વર્તણિયો.

(વર્તનક?); (વર્તારો—વર્તાળો.)

૧. આર્ય લોકોને રહેવાનું ઠેકાણું;—૨. રહેવું; રહેવાનું ઠેકાણું. રહેવાનું સાધન, જીવાઈ, પગાર.—૩. આત્માનું માંહે-ચોતાના તર્કજ—વળવું તે નિવૃત્તિ, અને બહાર—સંસારી વિષયો તરફ—વળવું તે પ્રવૃત્તિ.—૪. માર્ગ.

૮૪. વૃદ્ધ.—વધવું.

અન.—વૃદ્ધન; ^૧ગોવૃદ્ધન.—અક.—વૃદ્ધક; વિવૃદ્ધક.—ત.—વૃદ્ધ (ખુદ્દો)—ફત.—વિ. વિવૃદ્ધિત.—તિ.—વૃદ્ધિ; વૃદ્ધિ સૂતક.—માન.—વૃદ્ધમાન (વંદવાણ).

ગૂ. ધા.—વાધવું—વધવું.

૧. ગાયને (પુષ્કળ ચારો પૂરો પાણી) વધારનારો પર્વત, એ નામની એક ગોકુલ પાસે હાંબરી છે તે.

૮૫. શક્.—ખમવું; શક્તિમાન હોવું;—

અ.—^૧શક; ^૨શક્તિ; ^૩શક (મ); ^૪શક; ^૫શકશરી.—

इन्+ई.—शाकिनी (शाकशी, शाकणु).—य—शक्य;
 शक्य. मुनि.र.—^५शङ्क—त—शक्त (शक्तो=सक्तो),
 अशक्त—ति.—शक्ति; शक्त (अ),—उन्.—शकुन
 (शुकेन); शकुनावलि (शुकेनावलि)—उन्त.—^६शकुन्त;
^७शकुन्तला (ल+आ)—ट.—शकट (छकडो); शकटी
 (शगडी); शकटिका; मृद्=माटी; मृच्छकटिक.

गू. धा.—शङ्कुं.

૧. શક્તિમાન હોનાર, એ નામના એક લોક. સ્કુથી અથવા
 સિથિયન.—૨. શકનો શત્રુ, તેમને હરાવી કાઢનાર, વિક્રમા-
 દિત્ય.—૩. શક સંબંધી, એ નામનું વર્ષ.—૪. શક્તિમાન
 કરનાર, વનરૂપિત. વનરૂપિત ભરનાર—પુષ્કળ લગાડનાર દેવી, તે
 શાકંસરી, રજપૂતોની ઈષ્ટ.—૫. શક્તિમાન હોનાર, ઇંદ્ર.—૬.
 એ નામનું પક્ષી.—૭. શકુન્ત પક્ષીએ કહેલેલી, કષ્ટ વ્રજાધિની
 પાળકપુત્રી; એ નામનું નાટક.—૮. માટીની ગાડી સંબંધી,
 એ નામનું એક નાટક.

८६. शी—सूनुः—

अ.—[शय]; अतिशय; ^१आशय; ^२ललाशय; संशय—
 मन.—शयन (शेन-सेन)—य+आ. शय्या (सज्जन-
 सेन-सेन)—इन्.—^३शेषशायी.

૧. કહેવાનો મુદ્દો.—૨. પાણીનો આશય, પાણીને રહેવાનું
 ઢેકાણું.—૩. શેષનાગ હપર સૂનાર, નારાયણ.

८७. शुध—शोधयुं.—शुद्ध करयुः—

अ.—शोध.—मन.—शोधन.—अक.—शोधक; शोधक
 शुद्धि.—त.—^१शुद्ध; अशुद्ध; ^२विशुद्ध—ति.—शुद्धि (शुद्ध)

गू. धा.—शोधयुं—गू. श. येशुद्ध; अणुशुद्ध.

૧. શોધેલું ભૂલ વગરનું.—૨.—ધણું શુદ્ધ.

८८. श्रम्—भक्षित लेवी, थाकी नवुं:—

अ.—श्रम; ^१आश्रम; यतुर्थाश्रम; परिश्रम;—^२विश्राम
 (विसामो)—इत.—श्रमित; विश्रगित; (विसम्भुं)—
 ति—विश्रान्ति.

ગૂ. ધા.—અમ લેવો:—વીસમવું.

૧. અમ, તપશ્ચર્યા કરવાનું સ્થળ, ઋષિમુનિઓને રહેવાની જગ્યા, માણસની છાંદગીના તમામ ઉદ્દોગના ચાર ભાગ પાંચમાં છે તે:—બ્રહ્મચર્યાશ્રમ (વિદ્યાર્થી અવસ્થા); ગૃહસ્થાશ્રમ (પર માંડીને રહેવું); વાનપ્રસ્થાશ્રમ (વનમાં જઈ એટલે દામ ધંધો છોડી પરમાર્થના દામમાં વખત ગાળવો તે); સન્યસ્તાશ્રમ (સઘળું છોડી પરલોકના ચિંતનમાંજ રહેવું).—૨. મહેનતથી ઉલટું, વિસામો.

૮૯ અિ, શુ.—જણું:—

અ.—૧આશ્રય (આશરો)—અન.—શરણ (શરણું); શરણાગત (આગત) (શરણાંગત); અંશરણશરણ:—ઈત્. આશ્રિત; ઉચ્છૃત (ઉછર્યો)—નિ.—શ્રેણિ (શ્રેણી); અનિ:શ્રેણિ (નીસરણી).

ગૂ. ધા.—ઉછરવું; નિસરવું.

૧. કોઈની મેંદાદમાં,—હૃદમાં જવું; મદદ માગવી, મદદ.—૨. જવાનું—ચડવા ઉતરવાનું સાધન; પગથીયાં, પગથીઆવાર આંકડા.—૩. બહાર જવા આવવાનાં સાધન, પગથીયાં, સીડી.

૯૦ શ્રુ.—સાંભળવું:—

અન.—૧શ્રવણ; શ્રાવણ (અ)—અક ષશ્રાવાક:—(શાવક-સાવક)—ત્. શ્રોતા—ત્ર.—૪શ્રોત્ર; ૫શ્રવક,—વ. શ્રુત; બહુશ્રુત.—નિ—૬શ્રુતિ; ૭શ્રોતકર્મ.

ગૂ. ધા. શ્રવણ કરવું; શ્રૂણવું—શ્રૂણવું.

૧. સાંભળવું; સાંભળનાર, દાન; એ નામનું નક્ષત્ર; એ નામનો પુરુષ—૨. પૂનમે શ્રવણ નક્ષત્રવાળો મહિનો.—૩ સાંભળનાર; જૈનમાર્ગના સંસારી લોકો. તેઓને સાંભળનારજ કહેવાનું કારણ એ છે કે એ માર્ગને મતે ખરેખરો જન તો સંસાર છોડે તેનેજ કહેવાય.—૪ સાંભળવાનું સાધન, દાન; વેદ.—૫. વેદ પ્રમાણે ચાલનારો.—૬. સાંભળવાપણું. પરંપરાથી સાંભળાવું આવેલું જ્ઞાન, વેદ.—૭ શ્રુતિમાં,—વેદમાં કહેલાં કર્મ.

૯૧ શ્વસ—શ્વાસ લેવો:—

અ.—શ્વાસ (સાસ); ઉચ્છ્વાસ (ક્રાસ): શ્વાસોચ્છ્વાસ (સાસોમામ-શ્વામોશ્વામ): નિશ્વાસ (નિસાસો); વિશ્વાસ; અવિશ્વાસ (અણવિશ્વાસ), ૧વિશ્વાસુ (ઉ): ૨વિશ્વાસી (ફનૂ).

ગૂ. ધા.—શ્વાસ—સાસ લેવો:—

૧. વિશ્વાસ રાખવા ભેગ.—૨ વિશ્વાસ રાખનાર, ખ્રીસ્તી

૯૨ સહ.—અમણું; સહન કરવું:—

અ.—ઉત્સાહ (ઉચ્છાહ), હુ:સહ—અસ્—[સહસ.]
 ૧સહસા (આત્મીયાનો પ્રલય);—૨સાહસ (ગ); સાહસિક.
 —અન.—સહન; સહનશીલ—ય. સહ્ય, અસહ્ય.

ગૂ. ધા.—સહેવું.

૧. હતાવળે, અવિચારે. ૨—અતિશય હિંમત.

૯૩. સાધ્.—(ઇ. send)—મેળવવું:—

અને.—સાધન; સાધના.—અકે.—સાધક; ૧સિદ્ધસાધક,
 રત્ન.—સાધિત.—ય.—સાધ્ય; અસાધ્ય; સુસાધ્ય.—હ.
 —૨સાધુ (સાહુ); સાધવી (ઈ); [સાધુકાર] (સાહુકાર).

ગૂ. ધા.—સાધવું.

૧. ટોંગી ચિદ્ધ અને તેના મદદનીશો—૨. મેળવનાર. ૩-
 પ્રમાણિક (કેમકે પ્રમાણિકપણું એજ ફતેહ મેળવવાનો ખરો
 માર્ગ છે).

૯૪. સિધ્—પાર પડવું.

અ.—૧નિષેધ; પ્રતિષેધ.—અક.—નિષેધક.—ત.—૨સિદ્ધ.
 (સિધ્ધું, સીધું); અસિદ્ધ; સિદ્ધાંત; (ઈન્) સિદ્ધાંતી; સિદ્ધતા;
 ૩નિષિદ્ધ (નિષિધ-નષિદ્ધ), ૪પ્રસિદ્ધ—તિ.—સિદ્ધિ, પ્રસિદ્ધિ
 ગૂ. ધા.—સીધવું;—સીઝવું (સિદ્ધય); સિદ્ધ કરવું; (?)

સીધાવવું.

૧. તિ આઘય લાગ્યાથી તિધ્ ધાતુનો અર્થ “મના કરવી”
 એવો થઈ જાયછે, મનાઈ —૨ પાર પડેલું, તૈયાર થએલું; સિધ્ધું—સિધ્ધું
 કરેલું; રાંધીને તૈયાર કરેલું; રાંધવા સાથે તૈયાર કરેલો સામાન;
 યોગાલ્યાસમાં પાર પડેલો—સિદ્ધિ મેળવેલો જોગી. સિદ્ધિઓ
 આઠ હહેવાય છે:—અણિમા (અણુ જેટલું) નાનું રૂપ ધારણ
 કરવાની શક્તિ; મહિમા (મોટું રૂપ ધારણ કરવાની); ગરિમા
 (અત્યંત ભારે થવાની); લઘિમા (અત્યંત હલકા થવાની);—
 પ્રાપ્તિ (ચાહે તે વસ્તુ મેળવવાની);—પ્રાકાશ્ય (ચાહે તે કરી શ-
 કવાની);—ઈશિત્વ (સૌના બપરી થવાની); વશિત્વ (સૌને વ-
 શ કરવાની); ૩ નિષેધ કરેલું, નિંદ, દૂષિત, આધિત—૪ ઇત્કૃષ્ટ રીતે
 પાર પડેલો, નામીયો; કેમકે પોતાના કામમાં પાર પડવું એજ
 નામ મેળવવાનો ખરો રસ્તો છે.

૯૫. સુ નીચોવવું; પેદા કરવું; જણવું:—

અ.—૧ઉત્સવ (ઉચ્છવ-ઓચ્છવ); પ્રસવ,—ત્.—૨સવિતા;

વસાવિત્રી.-(સવિતૃ+ઈ)-વ.-રાજસૂય.-ત.-સુત; સુતા;
પ્રસૂતિકા; (પ્રસૂતકા)-સૂતક; મ.-સોમ.-તિ.-પ્રસૂતિ.

ગૂ. ધા. પ્રસવેષુ.

૧. મનના આનંદનું કૃતિરૂપે બહાર નિષ્કળવું:-૨. પેદા
કરનાર, પરમેશ્વર.-સૂર્ય.-૩. સૂર્યની સ્ત્રી.-૪. ચંદ્ર, સોમ-
વધ્વી, સોમરસ, અમૃત:

૯૬. સૃ-(લા. Salio)-વહેણું; જણું:-

અ.-સર (સેર); અગ્ર=અગાડી, અગ્રેસર; ઉપાગ્રસર;
અપ=પાણી, અપસર (મા). (અપહર);-સાર (સાર્);
અતિસાર, અનુસાર (અણુસાર-અણુસારો); પ્રસાર; સં-
સાર; સંસારિક; સંસારી (ઇન્)-અસ્-સ[સરસ] સારસ
(અ); સરોવર (સરવર); સરોજ; સરસ્વતી; સારસ્વત
(અ)-અન.-અનુસરણુ; પ્રસારણુ; સંપ્રસારણુ.-અક.-
[સરક] (સરક); પ્રસારક.-ઇત્+માં-સરિતા (સહિતા).

ગૂ. ધા.-સરવું-સરીજવું: અનુસરવું; ઉસરવું (ઉત્સર)

ઓસરવું (અવસર); નીસરવું (નિસર); પ્રસરવું-પસરવું.-

ગૂ. શ. સોંસરું (સંસર.)

૧. આગળ જનાર, આગેવાન;-આગળ જનારી રક્ત-૨.
પાણીમાંથી, સમુદ્રમાંથી નિષ્કળેલી.-૩. તળાવ.-૪. તળાવમાં
ઉત્પન્ન થએલું; તેની પાસે રહેનાર પક્ષી.-૫. તળાવમાં ઉત્પન્ન
થએલું, કમળ.-૬. સરસ્વતી (પંજબમાંની) નદીને કિનારે ઉ-
ત્પન્ન થએલા, એ નામના બ્રાહ્મણ.-૭. વહેતી, નદી.

૯૭. સૃજ-બહાર કાઢવું; પેદા કરવું:-

અ.-સર્ગ; ઉત્સર્ગ; ઉપસર્ગ; વિસર્ગ; અસર્ગ.-
અન.-સર્જન; વિસર્જન-ત.-સૃષ્ટિ-તિ.-સૃષ્ટિ (સ્રષ્ટિ);
તૃ.-સૃષ્ટા (સ્રષ્ટ).

ગૂ. ધા.-સરજવું.-ગૂ. શ.-સરજનહાર, સર્જિત
(સૃજિત)

૧. ક્રિયાપદની પાસે જનાર-૨. વિશેષ કરીને (શ્વાસ)

બહાર કાઢવો.—૩. સાથે જવું, સંગ કરવો.—૪. પેદા કરવાથી ઉલટું, દર કરવું, વિદાય કરવું.—૫. પેદા કરનાર, બહા, ઈશ્વર.

૯૮. સ્થા. (લા. Sto Stand). ઉભા રહેવું, (ગતિની નિવૃત્તિ હોવી).

અ.—[સ્થ]; ગૃહસ્થ; તટસ્થ; મધ્યસ્થ; સ્વસ્થ.—અ+આ —[સ્થા];—અવસ્થા; વિ, વ્યવસ્થા;—અન્યવસ્થા;—આસ્થા; અપ્રતિષ્ઠા;—અનિષ્ઠા;—નૈષ્ઠિક.—અન.—સ્થાન (થાણું); સ્થાનિક;—અનુષ્ઠાન; ઉપસ્થાન; પ્રસ્થાન (પસ્તાનું); સસ્થાન;—સ્થાપન (થાપન—થાપણ—થાંપણ);—ઉત્થાપન (ઉથાપન) સ્થાપના (થાપન)—ત.—સ્થિત, ઉપસ્થિત; વિ+અવ, વ્યવસ્થિત; અન્યવસ્થિત;—સ્થાપિત (થાપિત—થાપ્યા).—તિ.—સ્થિતિ; સ્થિતિસ્થાપક; સંસ્થિતિ—અક.—સ્થાપક, વ્યવસ્થાપક.—ર.—સ્થિર (ધીર)—ઇન્.—સ્થાયી.—લ.—સ્થલ (સ્થળ); સ્થાલ (થાણું); સ્થાલી (થાળી, થાળ)—વર.—સ્થાવર.

ગૂ. ધા. સ્થાપવું—થાપવું; થાળવું; ઉઠવું (ઉત્તિષ્ઠ), ઉઠાવવું (ઉત્થાપ), પાઠવવું (પ્રસ્થાપ), ગૂ. શા.—થાળડી.
૧. (માનેલી વાતની) મર્યાદામાં ન રહેવું, વિશ્વાસ.—૨. સામું બેસાડવું; મૂર્તિને બેસાડવી;—માન આપવું, આખર.—૩. માંહે (ઠરીને) રહેવું.—૪. (ગુરૂ પાસે) ઠરીને રહેવાવાળો; હમેશાં જોણે બહાચર્ય લીધું છે તે.—૫. સ્થાપન કરવાથી, બેસાડવાથી ઉલટું, ઉઠાડવું.—૬. હમેશા રહે—હાંલી ચાલી ન શકે—તેવું, જંગમથી ઉલટું.

૯૯. સ્મૃ.—(લા. Memor)—યાદ કરવું:—

અ.—સ્મર.—અન.—સ્મરણ (સમરણ); વિસ્મરણ—અક.—સ્મારક.—તિ.—સ્મૃતિ;—સ્માર્ત; વિસ્મૃતિ.—

ગૂ. ધા.—સમરવું; વીસરવું (વિસ્મર.)

૧. યાદ કરનાર, કામદેવ.—૨. યાદ કરાવનાર.—૩. યાદ રાખવું, યાદદાસ્ત; સાંભળેલું યાદ રાખવા સારૂ લખી મૂકવું, એનામના ધર્મશાસ્ત્રના હિંદુ કાયદાના ગ્રંથો, શ્રુતિ કરતાં સ્મૃતિનું, અને સ્મૃતિ કરતાં પુરાણનું પ્રમાણ ઉતરતું ગણાય છે.—૪. સ્મૃતિ સંબંધી; સ્મૃતિ પ્રમાણે ચાલનાર.

१००. इन्.—भारवुं, भारी नांभवुं:—

अ.—परिध;—संध;—कृतध; १विध;—धन; धनधण;
धनभूण.—त—हुत; उद्धत;—धात; आधात; प्रत्याधात;
उप+उत्, १उपोद्धात; संधात (संगात-संगाथ)—अक.
धातक; विश्वासधातक—ति.—[हति]; [उद्धति] (उद्धृत-
उद्धृत); पद्, पद्धति.—त्य+आ—हत्या; [हत्याकार]
(हत्यारे)—उ.—३[हनु]; १हनुमान् (हनमान्, हउमान्).
—नि.—हानि.—अन.—हनन.

गू. धा.—हणुवुं:—

१. विशेषे करीने भरनार, हरकत करनार, नउतर.—२. अ-
धनो प्रवेशक भाग.—३. भारी नांभनार, नउत्तु.—४. मोठा
नउत्तवाणो, रामचंद्रनी सेनमानो अक मुष्प वानर.

१०१. हु. होमवुं:—

अ.—हवन.—य.—१हुव्य.—त.—हुत; हुत द्रव्य; १हुताशन;
(अशन=भानार); १हुताशनी.—ति.—आहुति.—त्र.—
१[होत्र]; अग्निहोत्र, अग्निहोत्री (इन्).—त.—१होता.—
म.—होम.

गू. धा. होमवुं.

१. होमवा योअ, हवि, णणीदान.—२. होमेहुं भानार, अ-
ग्नि.—३. होणी.—४. होमवातुं साधत,—पात्र.—५. होमनार.

१०२. ह.—लघं लेवुं:—

अ.—हर; १विधहर; प्रहर;—हार; [हारक] (हारडो-
हारडो.) १आहार; अधि+आ, अध्याहार; निराहार;—
१उद्धार (आधार); प्रतिहार.—विहार; विहारी (विहारी);
व्य+अव, व्यवहार; व्यावहारिक;—अवहारिक (वेवारिथो)
व्यवहारी (इन्);—संहार (संधार); उपसंहार तू.—हृता.—
इ.—हुरि—अन.—हरण; उत+आ, उद्धारण.—इन्.—[हारी];
हु:अहारी; अक.—उद्धारक; संहारक.

गू. धा.—हरवुं; हारवु; उधरवुं; उधारवुं; संहारवुं.

१. विधन-हरकतो लघं लेनार, गणपति.—१. लोअन, आवु. आ.

વિ, અવ, સં, વગેરે ઉપસર્ગો આન્યાથી આ ધાતુના ખાતું-લઘ આવડું, વિહાર કરવો, હરવું-ખીને રચણે લઘ નવું, નારા કરવો એવા નૂંદાજ અર્થ થઈ જાય છે તે તેનાં ઉદાહરણો ઉપરથી સમજી લેવું.—૩. બહાર લઘ લેવું, બાદ કરવું;—(સં-સાર સમુદ્રમાંથી) બહાર કાઢવું, કલ્યાણ કરવું.

૧૦૩. ક્ષિ.—૧. રહેવું. ૨ નાશ પામવો:—

અ.—ક્ષય (ખઈ-ખે); અક્ષય (આખું).—તિ. ૧. ક્ષિતિ; ૨. ક્ષિતિજ.—ત્.—પરિક્ષિત.—ત્ર.—ક્ષેત્ર (ખેતર); ક્ષેત્રજ; ક્ષેત્રજ.—ન.—ક્ષીણ.—મ.—ક્ષેમ (ખેમ).

ગૂ. ધા. ક્ષય-ખે-થવો; ક્ષીણ થવું:—

૧. નાશ. પૃથ્વી, સૂમિ.—૨. પૃથ્વીથી પેદા થએલ ઝાડ, વૃક્ષ. પૃથ્વીની-દિશાઓની હદ કરનારી લીટી.—૩. રહેવાતું;—જીવન મેળવવાતું સ્થળ, દેહ, અંતઃકરણ, ઇન્દ્રિય. ખેતર, નાશ કરવાતું—લકાઈતું સ્થળ.

૧૦૪. ક્ષિપ્—ફેંકવું, જલદીથી જવું:—

અ. ક્ષેપ (ખેપ:) કાળક્ષેપ (આક્ષેપ, આખેપ-આખ્યેપ); વિક્ષેપ. સંક્ષેપ.—ત.—સંક્ષિપ્ત.—અક.—ક્ષેપક (ખેપીઓ.) —ર+ખા—ક્ષિપ્રા.

૧, નૂના અંતમાં ખીજએ ઉમેરી દીધેલું હોય તે, જલદીથી જનાર.

૧૦૫. જ્ઞા.—(લા. Nobio) જાણવું:—

અ.—[જ્ઞ] ; કૃતજ; તત્ત્વજ; અજ; અભિજ; અન; અનભિજ; સુજ;—[જ્ઞા] ; આજ્ઞા (આન્યા, આણું); ૧. અવજ્ઞા; પ્રતિજ્ઞા; ૨. સંજ્ઞા; સંજ્ઞિક.—અન.—જ્ઞાન; સુજ્ઞાન (સુજાણું); અજ્ઞાન (અજાણું); ૩. અભિજ્ઞાન; વિજ્ઞાન.—ત્.—જ્ઞાતા.—તિ.—જ્ઞાતિ (આજ્ઞિ-આત); ૪. વિજ્ઞિ.—વ.—જ્ઞેય.

ગૂ. ધા. જાણવું:—

૧. હલકું જાણવું, તુચ્છ જાણવું, ન જાણકારવું.—૨. સારી રીતે જાણવું; નામ; સાકેતિક નામ.—૩. જાણખાતું, જાણખની નિશાની.—૪. જાણખ, ધંધા વતન વગેરે ઉપરથી જાણખ આપવા સાર જે નામ પડેલાં છે તે, જાતિ જન્મ અને જ્ઞાતિ ધંધા વગેરેની ઉપર આધાર રાખે છે.—૫. વિશેષ કરીને જાણાવવું; જાહેર ખબર.—૬. જાણવા ચોગ્ય, જાણવાતું.

ઉત્સર્ગ.

સંસ્કૃત શબ્દોને અપભ્રંશ થતાં જે નિયમો લાગુ પડે છે, તેને ઉત્સર્ગ કહે છે, એમાંના મુખ્ય નીચે પ્રમાણે છે:—

૧. જોડાક્ષરમાંથી વખતે એક અક્ષર ઊડી જાય છે, અને સારે તે જોડાક્ષરની પૂર્વનો સ્વર દીર્ઘ થાય છે:—જેમકે સંસ્કૃત. ગૂજરાતી. સંસ્કૃત. ગૂજરાતી.

અર્ક આડ (આડડો) કર્મ કામ

ચક્ર ચાક ચર્મ ચામ

દુગ્ધ દૂધ નક્ર નાક

પુત્ર પૂત સર્પ સાપ

ઘર્મ ધામ પટ પાટ

ગલ્લ ગાલ મર્મ મામ

અમ્ર આમ ફુલ ફૂલ

મત્ત ભાત વલ્લ વાલ

સપ્ત સાત અર્પ આપ

કન્જલ કાજળ અર્ગલી આગળી

(નાનો આગળીઓ)

(જ્યાં ઉત્સર્ગો ભણ્યા પછી લેવાનાં ઉદાહરણ.)

અષ્ટ આઠ અઘ્ર આજ

અશ્રુ આંસુ ઉત્કાર (ક) ઉકરડો

વર્ણ વાન કર્ણ કાન

ચર્મ (ક) ચામડું તુષ્ટ તૂડો, તૂડ્યો

ષક્ત પાકું ચિલ્લ ખિલું, ખીલું

દર્મ ડાલ મિષ્ટ મીઠું

મલ્લ	ભાલો	રુષ્ટ	રૂઠો, રૂઠચો
હસ્ત	હાથ	અંગુષ્ઠ	અંગૂઠો
કક્ષ	કાખ	શબ્દ	સાદ
સિદ્ધ	સીધું	કર્કટી	કાકડી
કુબ્જ	કાઠું, કા'ન	કુબ્જ (ક)	કૂખડો
ચંદ્ર	ચાંદો	છિદ્ર	છીંકું
દુર્બલ	દૂખળો	નમ	નાગો
મિન્ન	ભીનું	રક્ત	રાતું
શર્કરા	સાકર	અગ્નિ	આગ
ચિક્કન	ચીકણું	વત્સ (ક)	વાછડો
શુક્રં	સૂકું	મર્કટ	માંકડો

૨. જ્યારે સંસ્કૃત અનુસ્વરનો ઉચ્ચાર મોળો પડી જમને સ્થાન રહિત ફક્ત અનુનાસિક ઉચ્ચારણુ રહે છે, સારે પણ પૂર્વ સ્વર દીર્ઘ થાય છે, કેમકે ખરેખરો એ એક જોડાક્ષરનો લોપજ છે:—

દંત	દાંત	રંક	રાંક
કંકણ	કાંકણ	અંગુલી	આંગળી
(ખંધા ઉત્સર્ગો બણ્યા પછી લેવાનાં ઉદાહરણુ).			
કંકર	કાંકરો	વંધન	ખાંધણ, ખાંધણું
કંઠ	કાંઠો	વંશ	વાંસ
સંધ્યા	સાંઝ, સાંજ	વંધ્યા	વાંઝ(ણી)
લંઘન	લાંધણ, લાંધણું	ઝંઘર	ઝાંખરો, ઝમરો
વિંચ	ખીચું	મંડપ	માંડવો

કંચુલી કાંચળી કંવલ કાંખળા, કામળા

૩. શબ્દને છેડે અઃ આવે, તો તેનો ઓ થઈ જાય:—

કંકરઃ કાંકરે ઝંબરઃ ઊંખરે

કંઠઃ કાંઠો રાસઃ રાસો

મઠ્ઠલઃ ભાલો નમ્રઃ નાગો

(બધા ઉત્સર્ગો ભણ્યા પછી લેવાનાં ઉદાહરણ.)

કુર્કુઃ કૂર્કડો ઘટઃ ધડો

પુટઃ પુડો, પૂડો દીપઃ દીવો

મંદપઃ માંડવો વટુકઃ ખડુઆ

ગૂજરાતીમાં ઓકારાંત નરજાતિના શબ્દો છે તે બધા-
માં જ ધણું કરીને ઓ વિસર્ગ ઉપરથી થએલો છે એમ સમજી
લેવું. એ વિસર્ગ સંસ્કૃતમાં પ્રથમાના એકવચનો છે.

૪. શબ્દને છેડે અમ્ આવે તો તેનું ઝં થઈ જાય.

કાલમ્ કાળું ગલમ્ ગળું

મધુરમ્ મધુરું રક્તમ્ રાતું

પક્કમ્ પાકું નકમ્ નાકું

(બધા ઉત્સર્ગો ભણ્યા પછી લેવાનાં ઉદાહરણ.)

કપટમ્ કાપડું કદલમ્ કેળું

લાલમ્ ખાળું ગૌરમ્ ગોરું

સ્થાનમ્ થાણું વક્રમ્ વાકું

સ્વપ્નમ્ સ્વપ્નું નાળ(ક)મ્ નાણું

ગૂજરાતીમાં ઉકારાંત નાન્યતર જાતિના શબ્દો છે તે
બધાના જ ગૂણ સંસ્કૃતમાં અમ્ છે એમ સમજવું. એ અમ્
સંસ્કૃતમાં નાન્યતર જાતિના શબ્દોને પ્રથમાના એકવચ-
નોમાં લાગે છે.

૫ લઘુતા વાચક ક ઉપરથી ગૂંજરાતીમાં હો, હી
હું; ને ળો, ળી, ળું પ્રત્યયો થયા છે:—

રાસક	રાસડો	અંકક	એકલો
કચ્છક	કાછડો	અંધક	આંધળો

(બધા ઉત્સર્ગો ભણ્યા પછી લેવાનાં ઉદાહરણ.)

*કાકક	કાગડો	પુચ્છક	પૂછડું, પૂછડું
વત્સક	વાછડો	વંશક	વાંસડો
પંગુક	પાંગળો	પીતક	પીળું

* હાલ સંસ્કૃતમાં લઘુતાવાચક રૂપ નહિ જોવાતું હોય, તે-
પણ તે અસલ આવા શબ્દોમાં બહુ જોવાતું હતું એમ આ ઉપરથી
સિદ્ધ થાય છે. તેમજ હાલ સંસ્કૃતમાં કેટલાક શબ્દ લઘુતાવાચક
રૂપમાં જ જોવાય છે, તે અસલ મૂળ રૂપે જોવાતા હશે એમ
પણ પ્રાકૃત ભાષાના શબ્દો ઉપરથી સાબિત થાય છે—જેમકે
માથું, પોથી, વગેરે શબ્દોને ઠેકાણે અસલ મત્તમ્, પુસ્ત્રી,
રૂપ સંસ્કૃતમાં વપરાતાં હશે જ.

૬. ય નો જ થાય:—

યવ	જવ	યાત્રા	જાત્રા
યાન	જાન	યાચક	જાચક
યોગ	જોગ	યુદ્ધ	જુદ્ધ
યૂ	જૂ	માર્ગ	ભાગ

(બધા ઉત્સર્ગો ભણ્યા પછી લેવાનાં ઉદાહરણો.)

અદ્ય	આજ	અદ્યમ	ડિનમ
યત્ન	જત્ન, જતાન	સ્વાદ્ય	ખાનું

વિદ્યુત્ વીજળી ભ્રાત્રીય ભત્રીજો

ય ત્ સાથે જોડાયેલો હોય, ત્યારે યનો ચ થાય અને ત્ ઉડી
 નયઃ—જેમકે સત્ય ઉપરથી સાચ, નૃત્ય ઉપરથી નાચ વગેરે.

૭. ન નો ન થાયછે:—

જન જણ જમન જમાણ

ગાન ગાણું સ્થાન થાણું

રંધન રાંધણું લંઘન લાંઘણ

હીન હીણ દાન દાણ

(બધા ઉત્સર્ગો ભણ્યા પછી લેવાનાં ઉદાહરણ.)

કઠિન કઠણ ધમની ધમણ

ફાલ્ગુન ફાગણ માજન ભાણું

તયન તેણ વચન વેણ

નિપાન નવાણ વ્યાખ્યાન વિખાણ, વખાણ

૮. પ નો વ થઈ નયઃ—

ગોપાલ ગોવાળ તાપ તાવ

દીપાલી દીવાળી ક્રૂપ કૂવો

(બધા ઉત્સર્ગો ભણ્યા પછી લેવાનાં ઉદાહરણ.)

વાપિ વાવ નિપાન નવાણ

વાપ ખાવો વિરૂપ વરૂવો

૯. વ નો વ થાયઃ—

વર્કર વર્કરૂં વાલ વાલ

વર્તિ વર્તી વાપ વાપ, વાવો

દ્વાર વાર વંશી ખંશી, ખંસી

(બધા ઉત્સર્ગો ભણ્યા પછી લેવાનાં ઉદાહરણ)

વ્રજવાસી   બિજવાસી   વાણ   બાઈ
વિરાજિત   બિરાજી   વિષ્ટ   બેઠો
દિ   બે   વૃત્તવર   ઘેવર, ઘેખર

આ નિયમ હિંદી વગેરે ભાષાઓમાં બહુજ ચાલે છે.

૧૦. ઇ અથવા ડ નો ઉપચિત્ લોપ થાય છે:—

કઠિન   કઠણ   જાતિ   જાત
સુપુત્ર   સપૂત   કુદાષ્ટિ   કદાષ્ટિ

(બધા ઉત્સર્ગો ભણ્યા પછી લેવાનાં ઉદાહરણ)

અક્ષિ   આંખ   કૃષ્ણદાસ   કિસન-કસનદાસ
વાપી   વાવ   હજ્જલ   અજવાળું
ગુરુ   ગરબો, ગરવોવિરૂપ   વરબો, વરવો

૧૧. ઇ નો ઇ, અથવા ડ નો ઓ કોઈ વખત થાય.

પિંડ   પેંડો   પુસ્ત(ક)   પોથું
પિઠિ   પેઠી   હાથ   આખા
ચિત્   ચેત   પુત્કાર   પોકાર

(બધા ઉત્સર્ગો ભણ્યા પછી લેવાનાં ઉદાહરણ)

તિત્તિર   તેતર   કુદાલ   કોદાળો

૧૨. ઋ નો અ, ઇ, કે ડ થાય.

મૃત   મડું   શૃંગક   શીંગડું
શૃણુ   શુણ, સૂણ   પૃચ્છ   પૂછ

(બધા ઉત્સર્ગો ભણ્યા પછી લેવાનાં ઉદાહરણ)

કૃષ્ણ   કા'ન, કિસન   વૃષ્ટ   ઘાઢો, ગાઢો
શૃંગલા   સાંકળ   અમૃત   અમી

ઘૃત   ધી   ગૃધ્ર   ગીધ

ષ્ટ   પૂઠું   વૃદ્ધ   બૂઢો.

ને ઔ ને ઠેકાણુ એ, ને ઔ થાય:—

ઠ   ગૌર   ગૌરું

મરવ   કૌપીન   છોપીન

વેર   ગૌરવ   ગોરવ

અથા ઉત્સર્ગો બાણ્યા પછી લેવાનાં ઉદ્દહરણ.

ક   ગેર   યૌવન   જોખન

દિક   વેદિચ્છા   ગૌરી   ગોરી

સૈન્ય   સેન   દૌહિત્ર   દાહિતર

૧૪. કને ઠેકાણુ ગ, અને ટને ઠેકાણુ ઙ થાય:—

કાક   ફાગ   વટ   વડ

વક   ખગ   ઘટ   ઘડો

મૂક   મૂગો   ઘોટ   ઘોડો

સંકલ   સગળું, સધળું   તટ   તડ-તેડ

(અથા ઉત્સર્ગો બાણ્યા પછી લેવાનાં ઉદ્દહરણ.)

કાર્યકર   કાજગરો   પર્પટ   પાપડ

વટુક   ખડુઓ   મર્કટ   માંદડો

શાટી   સાડી   વાટી   વાડી

કુકુટ   કૂકડો   કંદુક   ગેંદ (દડો)

૧૫. પ અથવા ક્ષ નો સ્થ થઈ બાય છે:—

હર્ષ   હરખ   ષટ્   ખટ

ક્ષાર   ખાર   ગોરક્ષ   ગોરખ

વિષ	વિખ	ઝણ	ઉખા, ઝાખા
ક્ષીર	ખીર	દ્રાક્ષ	દ્રાખ, દરાખ
લક્ષ	લાખ	ચોક્ષ	ચોખ્ખો, ચોખ્ખો

(બધા ઉત્સર્ગો ભણ્યા પછી દેવાનાં ઉદાહરણ.)

વૃક્ષ(ક)	વરખડો, રખડો	કક્ષા	કાખ
પક્ષી	પંખી	રક્ષા	રાખ
લિક્ષા	લીખ	અવલક્ષ	ઝાળખ
કુક્ષિ	કૂખ	પ્રેક્ષ	પેખ
નિરીક્ષા	નીરખ	તુક્ષ્ણ	તીખું
ગવાક્ષક	ગોખલા	સુલક્ષણ	સલખણો

૧૬. શ, ને ષ નો પ્રાકૃતમાં સ થઈ બધ છો:-

શ્યાલ	શાળો	વંશ	વાંસ
શશંક	સસલો	વિષમ	વસમું
વર્ષ	વરંસ	પૌષ	પોસ

(બધા ઉત્સર્ગો ભણ્યા પછી દેવાનાં ઉદાહરણ.)

દંશ	ડાંસ	પાર્શ્વ	પાસ
શ્વશુર	સસરો	શબ્દ	સાદ
અશ્રુ	આંસુ	ષોડશ	સોળ

૧૭. સ નો પછી મૂળ પ્રાકૃતમાં હ પાણ બહુ થતો:-

ઝળ	ઉહનું, ઉહું	કળ	કાહન, કાન
વાષાળ	પાહાણ, પાણ	સ્ના	નહા

૧૮. ષ ને ક્ષ નો ભાગધી પ્રાકૃતમાં છ પાણ બહુ થતો:-

ષટ્	છ	ક્ષુર	છરો
-----	---	-------	-----

उत्सव	ओछव, ओरुव	कस	रीछ, रीछ
मत्स्य	भरु	लक्ष्मी	लीछ
मत्स्यक	भोछु	मनसा	मनछा-मंछा
मत्सर	भरु	वत्सल	वरुण

१६. शब्दने आरंभेन होय जेवां भंडा प्राणीना
हं थुं जयः—

सखी	सही	मेष	मैह
माघ	भाह	दधी	दही-दही
अधुना	अहुणा, अहमाणा	मुख	मुह, मा, मां
मथित	मही	बाधिर	भडिरो, भडिरो
साधुकार	साहुकार	आभरि	आहोर

(अंधा छित्तगो बाण्या पछी लेवानां उदाहरण)

नखर	नहर, नो'र	लेखक (लेखिक)	लहीआ
प्राघुण	प्राहुणा, प'र'णा	कथितव्य	कहेवुं
प्रधुक्	पहुआ, पुआं	गोधुम	गहुं धउं
लाभन	लाहाउं	लाभ	लाहावा
निभाल	निहाणवुं	कोथं	कोह

२०. त वर्गने ठेकाण्ड वगना अक्षरे अनुक्रमे थायः—

उत्थ	उठ	उत्थाप	उठाव
एकस्थ	अकठुं	ग्रंथी	गांठ
छिद्र	छाडुं	पत्तन	पाटणु
दंड	डंड	वर्ति	वाट

(પીંધા ઉત્સર્ગો બણ્યા પછી લેવાનાં ઉદાહરણ.)

દાહ	કાધ	મર્દિત	મરાડચો
મૃત્તિકા	મટ્ટી, માટી	ગર્ત	ગાડવું
વૃદ્ધ	ખુદ્-ઢો, ખૂઢો	સાર્ધપંચ	સાઢાપાંચ
કર્ધ્વાધાની	ઊઢાણી	વર્ધમાન	વઢવાણ

૨૧. ઢ, ર, લ ને ળ એક ખીખને ઠકાણે થાય:-

તઢાગ	તળાવ	નાઢી	નાળ
હરિદ્રા	હળદર	રુઢ, રુઢ	લૂખું
ષોઢરા	સોળ	ગુઢ	ગોળ

૨૨. જોડાક્ષરમાંથી ઘણું કરીને પહેલો અક્ષર ઊડી જાય, પણ મ, ન, ય, લ, વ, તથા ર એ ખીખ હોય તો પણ લોપ પામે:-

અર્ક	આક	યુગ્મ	જૂગ
શ્મશાન	મસાણ	નગ્ન	નાગો
સ્નસા	નસ	વ્યંતરી	વંતરી
સ્નેહ	નેહ	રશ્મિ	રશી, રસી-રાસ
સુત	સૂતો	શબ્દ	સાલ
ફાલુન	ફાગણ	વ્યાધ	વાધ
અન્ન	આન્	શૂન્ય	શૂનું
અર્પ	આપ	ધાન્ય	ધાન
ચાલ	ખાળું	ચક્ર	ચાક

૨૩. ક, ગ, ઘ, જ, ત, દ, પ, ય, ને વ એ શે-

ખંટની વચ્ચે હોય, તો લોપ પામે, અને તે ઠકાણે અ,

ખાકી રહી જાય, તો તેની રૂ થાય, અને એ રીતે
થએલી કે ખીજ રૂ નો ય થાય અથવા પાછલા સ્વર
સાથે મળી એ પાણ થાય.

સાગર	સાઈ, સાયર	નાલિકેર	નાળિયેર
વચન	વધણ, વયણ-વેણ	મૃષ્ટિકાર	ભઠિયારો
કાતર	કાઠર, કાયર	કુંભકાર	કુંભાર
ગત	ગઘઆ-ગચો	કેદાર	કેઆરો-કયારો
રજની	રઘણી, રયણી, રેણ	કોપિ	કોઈ
નગર	નધર, નયર, નેર	જાતિ	જાઈ
લદર	ખાઈર-ખેર	સિંહપુર	સિંહદર સિંહોર
પાદ	પાઈ, પાય	સમય	સમઈ, સમે, સમો
કોકિલ	કોઈલ, કોયલ	મયૂર	મડર, મોર
જાતિફલ	જાઈ-જાયફળ	ભૂમિ	ભૂંઈ, ભોંય, ભાંય
યૂકા	જૂઆ, જૂવાં	દૂત	જૂઈ, જૂડું
વટુક	ખડુઆ, ખડવો	લડુક	લોડુઆ, લોડવો

સૂત્રિ સુધ, સોય મગિની ખહિત, ખે'ન

૨૪. ય ને વ નું સંપ્રસારણ એટલે રૂ ને ઉ થય

જાય, અને તે પાછલા સ્વર સાથે મળી એ કે ઓ રૂ પ થયે.

ક્ષય	ખઈ, ખે	નયન	નેણ, નેન
મય	મે	સ્વર્ણ	સુનનું, સોનું
ધવલ	ધાણું	રસવતી	રસાઈ
અવસર	આસરણું	અવલક	આળખ

કવલક કોઝિઆ લવણ લૂણ

૨૬. સકાર ઉપરથી કે કોઈપણ રીતે આવેલા હ
ની પાસે ક આવે તો ख, ग આવે તો घ, च આવે તો
छ, ज આવે તો झ, ट આવે તો ठ, ढ આવે તો ढ,
त આવે તો थ, द આવે તો ध, प આવે તો फ અને
ब કે व આવે તો भ થાય:-

સ્કંધ	ખાંધ	પશ્ચાત્	પછી
વૃશ્ચિક	વીછી, વીંછુ	અષ્ટ	આઠ
મિષ્ટ	મીઠું	દષ્ટ	દીઠું
મુષ્ટિ	મૂઠી	ગોષ્ટિ	ગોઠ
સ્તંભ	થંભ	સ્તર	થર
સ્તંભક	થાંભલો	દધિસ્તર	દહીંથરું
સ્તોમ	થોભ	પુસ્તક	પોથું
હસ્ત	હાથ	મુસ્તા	મોંથ
વાઘ	ખાંડ	ગુહ્ય	ગૂઝું
દાહ્ય	દાઝ	મુહ્યતિ	મૂઝાય
સંધ્યા	વંઝા	સંધ્યા	સાંઝ, સાંજ
જિહ્વા	જીભ	ઉર્ધ્વ	ઉભું

૨૬. કોઈ વખત અક્ષરોનો વ્યત્પય એટલે ઉલટ
પાલટ થાય:-

કલશી	કશલી	નમ્ર	નરમ
વારાણસી	ખનારસ	વિંટાલ	ખિલાડો
હૃદ	દહરો, ધરો	લઘુ	હળુ, હળવ

માગ ૩ જો.

અધરા સંસ્કૃત ધાતુ.

અક્ર—ચિહ્ન કરવું:—અંક—આંક—આંકો, અંકિત, આમંકિત, પર્યંક—પદાંગ;—ગૂ. આંકવું, આંકડો, આંકણી.

અગ્—જવું:—અંગ—આંગ, (અંગન)—આંગણું, અંગના, અંતરંગ—અતરંગ, વ્યંગ, સાંગોપાંગ.

અચ્—જવું, વળવું—અચળ, અર્વાચીન, ઉદીચ્, પ્રાચીન.

અજ્—(લા. unguo) તેલ લગાડી સુંદર કરવું; આંજવું, પ્રકાશવું:—અંજિ, અંજન, વ્યક્ત, અવ્યક્ત, અંગ્ય, નિરંજન, વ્યંજન:—ગૂ. આંજવું;—આંજણી.

અટ્, અત્—જવું; ફરવું:—અટન, અટવી, અતિથિ, આતિથ્ય, દેશાટન, પર્યટન, (પદાતિ) ખાદું.

અપ્, અપ્—(લા. apāmapas) ધમવું; આપ લેવો, જીવવું:—અપાન, આપન, ઉદાન, ગળનન, પ્રાણ, પ્રાણાયામ, બાપ, સમાપ.

અદ્—(લા. edo; ઇ. eat) ખાવું—અત, સ્વાદ, સ્વાદુ, સ્વાદિષ્ટ.

અર્ચ્—માન આપવું, પૂજવું—અર્ક, અર્ચન, અર્ચા; ગૂ. અર્ચવું.

અર્જ્—મેળવવું; કમોવું:—અર્જુન, ઉપાર્જન, ઉપાર્જના, ઉપાર્જિત, સ્વોપાર્જિત.

અર્થ્—માગવું, અરજ કરવી:—અર્થ, અર્થશાસ્ત્ર; અનર્થ—અનરથ, પ્રાર્થના, સમર્થ, વ્યર્થ.

અલ્—શણગારવું—અલંકાર, અલંકૃત, અલક, અલકા, અલિ—આલી—આલી.

અશ્—ખાવું—અશન, પ્રાશન; હુતાશન; ગૂ. પ્રાશવું.

કવલક કોળિઓ લવણ લૂણ

૨૬. સકાર ઉપરથી કે કોઈપણ રીતે આવેલા હ
ની પાસે ક આવે તો ક, ગ આવે તો ઘ, ચ આવે તો
છ, જ આવે તો ઙ, ટ આવે તો ઠ, ઢ આવે તો ઢ,
ત આવે તો ય, દ આવે તો ધ, પ આવે તો ફ અને
વ કે વ આવે તો મ થાય:-

સ્કંધ	ખાંધ	પશ્ચાત્	પછી
વૃશ્ચિક	વીછી, વીંધુ	અષ્ટ	આઠ
મિષ્ટ	મીઠું	દષ્ટ	ઢીઠું
મુષ્ટિ	મૂઠી	ગોષ્ટિ	ગોઠ
સ્તંભ	ધંભ	સ્તર	થર
સ્તંભક	થાંભલો	દધિસ્તર	દહીંથરું
સ્તોમ	થોભ	પુસ્તક	પોથું
હસ્ત	હાથ	મુસ્તા	મોથ
વાસ્પ	ખાંધ	ગુહ્ય	ગૂઝું
દાહ્ય	દાઝ	મુહ્યતિ	મૂઝાય
સંધ્યા	વંઝા	સંધ્યા	સાંઝ, સાંજ
જિહ્વા	જીભ	ઉર્ધ્વ	ઊંચું

૨૬. કોઈ વખત અક્ષરોનો વ્યત્કય એટલે ઉલટ
પાલટ થાય:-

ક્લશી	કશલી	નમ્ર	નરમ
વારાણસી	પનારસ	ત્રિઢાલ	પિલાડો
દ્વદ	દ્વરો, ધરો	લઘુ	હળુ, હળવે

કુલ્—એકલું કરવું:—આકલ, કલ, કલક, કલીન,
વ્યાકલ, વિરહવ્યાકલ.—એહેવાકળો—એહેઆકળો.

કુશ્—કુસ્—ભેટવું:—કુશ, કુશલ.

કૃપ્, કૃપ્—દયા કરવી; યોજના કરવી—કલ્પ,
કલ્પના, વિકલ્પ, સંકલ્પ, કૃપણ, કૃપા.

કૃપ્—ખેંચવું:—આકર્ષણ, ઉત્કર્ષ, ઉત્કૃષ્ટ, કર્ષણ—કર્ણાણુ—
કૃપિ, કૃષ્ણ, સંકર્ષણ.

કૃત્—વખાણવું:—અપકીર્તિ, કીર્તન, કીર્તિ, કીર્તિત,
પ્રકીર્તિત, કીર્તિમાન.

કિલ્લશ્—કુઃખ દેવું:—અકિલ્લ, કિલ્લ, કલેશ, કેશ.

ખન્—(લા. canaliz.) ખોદવું:—ખાતક—ખાડો,
અખાત, ખનિજ, ખનિત્ર—ખાતરિહી, ખાત્ર—ખાતર, ગૂ. (ખનિ)
ખાણ, —ખણવું, ઉખેડવું—(ઉખાત).

ખાદ્, —ખાવું:—ખાદ—ખાધ, ખાધ—ખાળું;—ગૂ. ખાવું.

ખિદ્—હુખી થવું:—ખિત્ર, ખેદ;—ગૂ. ખીજવું.

ગદ્—(ગાં, gāh). ઘેસવું.—ગદગદિત, ગદ્ય.

ગલ્—ગળવું:—ગલ—ગળું, ગલ્—ગાલ. (ગલન) ગલણું,
નિર્ગળ:—નિર્ગળવું, ગળવું, ઓગળવું—(અવગળ), પિગળવું
(અપિગલ ?)

ગા. ગૈ, —ગાવું:—ઉદ્ગીતિ; ઉપગીતિ; ગાથા—ગાથો,
ગાન, ગાયત્રી, ગાયન, ગાયક, ગીત, ગીતિ, સંગીત.

ગુણ્—વધારવું, ગણવું:—ગુણ, ગુણક, ગુણ્ય,
ગુણાકાર, હુણુ, નિગુણ, સદગુણ; સગુણ; ગૂ. ગુણવું.

ગુપ્.—રક્ષણ કરવું:—ગુપ્ત, ગુપ્તિ; ગોપ્ય—ગોપ, ગોપન.

ગુહ્.—સંતાડવું:—ગર્હર—ગર્ગર, ગુહા—ગુહા, ગુહ, ગૂંહ.

ગૃ.—ખાવું; ખાહાર ફેલાવું:—ઉદગાર: ગ્રહ. ઉપગ્રહ.
(ગર્ગરી)—ગાગર, ગિરા.

અથ્—ગૂથવું:—અંથ-ગાંઠો, અંથી-ગાંઠ-ગાંઠી; ગૂ.
ગૂથવું, ગાંઠવું, ગાંઠિઓ, ગાંઠીઓ—ધટિયોર.

અસ્—ખાવું, લેવું:—આસ, વ્યાધિયસ્ત.

ઘટ્—ઘડવું, એકઠા થવું:—અઘટિત, ઘટ-ઘડો, ઘટ-
ના, ઘટિકા, ઘટિત, સંઘટન;—ગૂ. ઘડવું, ઉઘાડવું (ઉઘ્ઘાટ)

ધુર્—ખીવાડવું, ભયંકર શબ્દ કરવો:—અધોર,
ધોર; ગૂ; ધોરવું, ધરધર, ઘડઘડાટ.

અક્ષ—જોવું, સ્પષ્ટ કહેવું:—અક્ષુ—અક્ષ-અર્ષ,
વિચક્ષણ.

અત્—માગવું:—અતુર, આતક.

અદ્—અંદ્—(લા, candeo) પ્રકાશવું:—અંદ્ર,
અંદન, અંદ્રમા, અંદ્રિકા.

અર્ચ્—આવવું:—આર્વાક, ગૂ. અર્ચ્ણું (અર્ચણુ):—આવવું.

અચ્ચુ—જવું:—અચ્ચુત, અચન, પ્રદઅચુત.

જગ્—જાગવું:—ઉજ્જગર-ઉજ્જગરો, જાગરણુ, જા-
ગૃત, જાગૃતિ, જાગૃત;—ગૂ. જાગવું.

જઠ્—(લા. Granum) જીર્ણ થવું:—અજર, અજીર્ણ-
અજીરણુ, જર્જર, જરા, જીર્ણુ-જૂર્ણુ, જર:—ગૂ. જરવું. જળી
જવું, જૂરવું.

જવલ્—ભડકો થવો, પ્રકાશવું:—ઉજ્જવલ-ઉજ્જળું,
જવાલા-ઝાળ, પ્રજ્વલિત;ગૂ. જળવું, અજવાળવું, (ઉજ્જવલન,

તત્—(લા. tendo, tenio.) ખેંચવું, તાણવું:—તતુ,
તતુજ, તંતુ, તાન-તાણે, સંતાન, સંતતિ.

તર્ક—શોધી કહાડવું, વિચારવું:—અતર્ક્ય, કૃતર્ક,
વિતર્ક-ગૂ. તાર્કવું.

તલ:—જવું, રહેવું:—અતલ, તલ-તળીજી, તલાતલ, તાલ-તાડ, તાલી, તાલુ-તાળવું, પાતાલ, ભૂતલ, મહાતલ, વિતલ, રસાતલ, સુતલ.

તિજ્.—(અ. sting. લા. stingo) અણી કરવી:—ઉત્તેજક, ઉત્તેજન, તીક્ષ્ણ, તેજ, તેજસ્વી, તેજોગય; નિસ્તેજ; ઉત્તેજવું (ઉત્તેજ).

તુર:—ઝપટ કરવી:—આતુર, ત્વરા, તુરગ, તુરંગ, તુરંગમ;—ગૂ. તૂર્ત-તરત.

તૃપ્.—સંતોષ પામવું:—અતૃપ્ત, તૃપ્ત્યું, તૃપ્ત, તૃપ્તિ. ત્યજ્.—તજવું, છોડવું:—સાગ, સાગી, પરિસાગ:—ગૂ. તજવું, તોજ કરવું.

દમ્.—(લા. damnum, domo અ. tame.) દમવું:—દમ, દમન, દમયંતી, દંડ, દંત-દાંત;—ગૂ. દગવું.

દય્.—આપવું:—દયા, દયાલુ, દયાવંત, દયિતા, નિર્દય.

દલ્.—ભાગ કરવા, દળવું:—દલ-દળ-દાળ, દિલીપ, દલન-દળણું-દયાણું;—ગૂ. દળવું, અવડાળવું-ઓડાળવું. (અવદાલ).

દહ્.—ખાળવું:—દગ્ધ, દહન, દાહ, વિદગ્ધ, દાહ, (દાઝ.)

દંશ્.—કરડવું:—દંશ-ડંસ-ડાંસ, દંષ્ટ્રા-દાદ. દશા, દશન-દસવું-ડંસવું.

દક્ષ્.—ઉતાવળ કરવી, સારી રીતે કરવું:—દક્ષ, દક્ષિણ, દક્ષિણા, પ્રદક્ષિણા.

દુષ્.—દૂષ્.—ભૂલ કરવી:—ત્રિદોષ, દુષ્ટ, દુષણ, દોષ, નિદોષ, પ્રદોષ, વિદુષક.

દુહ્.—દોહવું:—દામદુધા, દુહિતા, (દુગ્ધ)-દૂધ, દોહન, (દોહની)-દોહણી-દોણી. દૌહિત્ર-દોહિતર:—ગૂ. દોહવું.

દૃષ્.—અહંદાર કરવો:—દંદર્પ, દર્પ, દર્પણ.

દૃઢ્.—વધવું: દઢ, દીર્ઘ.

દૃ.—ક્રીડવું, ખીલું:—દારણ, દાર (દેવદારવું ઝાડ), વિદારણ;—વિદારવું.

દ્યુત, જ્યુત—પ્રકાશવું:—ઉદ્યોત, ખદ્યોત, જ્યોત્સ્ના, જ્યોતિ, દ્યુતિ, વિદ્યુત-વીજળી.

ધન.—શબ્દ કરવો, ચલાવવું, અનાજ પેદા થવું, મારી નાંખવું:—ધન, ધની-ધણી, ધનુસ, ધન્ય, ધાન્ય, નિધન, પ્રધન.

ધાવ.—ધોવું:—ધાવન, દંતધાવન, ધાવક-ધોળી, ધોતિ-ધોતી:—ગૂ ધોવું.

ધૂ.—પૂજવું:—અવધૂત-અળધૂત, ધવ, ધૂનિ-ધૂણિ, ધૂમ, ધૂમ્ર, (ધૂણિ)—ધૂળ, —ધૂણવું.

ધ્યૈ—વિચારવું, ચિંતન કરવું:—ધ્યાતા, ધ્યાન, ધ્યેય, ધી, સધ્યા.

ધમ.—ધમવું:—ધમન-ધમણ, ધમની;—ધમવું.

નટ.—નાચવું—નટ, નટી, નાટક, નાટક:—ગૂ નટવો.

નદ.—શબ્દ કરવો:—નદ, નદી, નાદ.

નલ.—ખાંધવું, ગંધ આપવી:—અનલ, નલ; નાડી, નાલે-નાળવો, પ્રણાલ-પરનાળ, પ્રનાલિકા—ગૂ નડવું.

નદ્, નંદ્—ખુશ થવું:—અભિનંદન, આનંદ, નંદ, નંદન, નંદિની, નંદી, ગૂ આનંદવું.

નાથ.—માગવું, દુઃખ દેવું:—જગનાથ, નાથ, વિશ્વનાથ;—ગૂ નાથવું.

નૃત.—નાચવું—નર્તક, નર્તકી, નર્તન, નૃત્ય, નૃત્ત, સુનૃત:

નૃ.—લઈ જવું:—નર, નરસિંહ, નર્મ, નારંગ, નારી,

પદ્—શુદ્ધ બોલવું, વાંચવું:—પાઠ, પાઠક, સહિતાપાઠ; ગૂ પઢવું.

પૃથ્—જવું:—કુપંથ્ય, પથ્ય, પંથ, (પાથેય)—ભોથું.

પલ્.—જવું:—ઉત્પલ, પલ, પલાયન, (પલાલ)—પરાળ, પાળી, પિપ્પળ-પીપળો. ગૂ પળવું, પળી જવું.

पश—(ला. pactum.) आधुः—पशु, पाश-शंखो.

पक्ष-लेवुः—अपक्षपातः—पक्षः, पक्षी-पंथी, प्रतिपक्षी.

पुष्-पोषवुः, वधारवुः—पुष्कर, पुष्कण, पुष्ट, पुष्टि, पुष्प, पोषक, पोषण, पोष, गू. पोषवु—पोषवु.

पूज्—पूजवुः—अपूज्य-अपूज, मूर्तिपूजक, पूजन, पूज्य, पूजनीय, पूजनिक; पूजः, पूजित, पूजारी.

पृ—कामे लग्नाडवुः—व्यापार-वेपार, व्यापारी-वेपारी; गू. वापरवु—वापरवु.

प्रच्छ—(ला. precoa.) पूछवुः—पृष्ट, प्रच्छक, प्रच्छा, प्रश्न. गू. पूछवु.

प्रथ्, पृथ्—अुटलुं थवुः—पृथिवी, (पृथुक)—पट्टांक पट्टया, प्रथम, पृथा, प्रथा.

प्री—(अं. Trend) आह्वुः—अभिप्राय, प्रिय—पियु, प्रियतम-प्रितम, प्रीत, प्रिया, प्रीति, प्रेम.

लक्ष्—(ला. Tames) आहुं—अलक्ष्य, लक्ष, लक्ष्य, लक्षक, लक्ष्युः—गू. लक्षवु.

ला.—प्रकाशवुः—आला, प्रला, प्रलाकर, प्रलात, सला, लान, लागा, लामिनी.

लास्—ह्वाहुं, प्रकाशवुं—अलास, लास, लास्कर.

लिक्ष्—(अं. beg.) भागवुः—लिक्षा, लिक्षु, लिक्षुकः—गू. लीषवुं, लीष, लीषारी (लिक्षाहारी.)

ली-लीहीवुं—अलयवयन, निर्लय, लय, लयकर, लयानक, लीति, लीग, लीर, लीष्म, लेरी, लैरव, लैरवी, विलीपण.

ल्रश्—पडवुः—अपल्रश, ल्रमयल्रष्ट, ल्रष्ट, ल्रंश.

मंड्—शणुगारवुं—मंडन—मांडल, मंडप—मांडवा, मंडल. मंडली, मंडित, गू. मांडवुं (१)

દૃ.—ક્રાંતવું; ણીવું:—દારણ, દાર. (દેવદારનું ઝાડ), વિદારણ;—વિદારવું.

દ્યુત, જ્યુત—પ્રકાશવું:—ઉદ્યોત, અદ્યોત, જ્યોત્સ્ના, જ્યોતિ, દ્યુતિ, વિદ્યુત-વીજળી.

ધન્.—શબ્દ કરવો; ચલાવવું, અનાજ પેદા થવું; મારી નાંખવું:—ધન, ધની-ધણી, ધનુસ્, ધન્ય, ધાન્ય, નિધન, પ્રધન.

ધાવ.—ધૌવું:—ધાવન, દંતધાવન, ધાવક-ધોળી, ધૌતિ-ધોતી:—ગૂ. ધોવું.

ધૂ.—ધૂજવું:—અવધૂત-અખધૂત, ધવ, ધૂનિ-ધૂણિ, ધૂમ, ધૂમ્ર, (ધૂલિ)—ધૂળ, —ધૂણવું.

ધ્યૈ—વિચારવું; ચિંતન કરવું:—ધ્યાતા, ધ્યાન, ધ્યેય, ધી, સધ્યા.

ધમ—ધમવું:—ધમન-ધમણ, ધમની;—ધમવું.

નટ્—નાચવું-નટ, નટી, નાટક, નાટય:—ગૂ. નટવો.

નદ્—શબ્દ કરવો:—નદ, નદી, નાદ.

નલ્—ખાંધવું, ગંધ આપવી:—અનલ, નલ, નાડી, નાલ-નાળવો, પ્રણાલ-પરનાળ, પ્રનાલિકા—ગૂ. નડવું.

નદ્, નદ્—ખુશ થવું:—અભિનંદન, આનંદ, નંદ, નંદન, નંદિની, નંદી, ગૂ. આનંદવું;

નાથ—માગવું, દુઃખ દેવું:—જગન્નાથ, નાથ, વિશ્વનાથ;—ગૂ. નાથવું.

નૃત્.—નાચવું:—નર્તક, નર્તકી, નર્તન, નૃત્ય, નૃત, સુનૃત.

નૃ—લઈ જવું:—નર, નરસિંહ, નર્મ, નારંગ, નારી.

પઠ્—શુદ્ધ બોલવું, વાંચવું:—પાઠ, પાઠક, સહિતાપાઠ; ગૂ. પઢવું.

પથ્—જવું:—કુપથ્ય, પથ્ય, પંથ, (પાથેય)—ભાથું.

પલ્—જવું:—ઉત્પલ, પલ, પલાયન, (પલાલ)—પરાળ, પાળી, પિપ્પળ-પીપળો. ગૂ. પળવું, પળી જવું.

- पक्ष—(ला. pactum.) आधुनुः—पक्ष, पक्ष-क्षी-
 पक्ष-लेवुः—अपक्षपातः—पक्ष, पक्षी-पञ्जी, प्रतिपक्षी.
 पुष्प-पोषवुः, वृक्षारवुः—पुष्कर, पुष्कण, पुष्ट, पुष्टि,
 पुष्प, पोषक, पोषण, पोष, गू. पोषवु—पोषणवु.
 पूज—पूजवुः—अपूज्य—अपूज, मूर्तिपूजक, पूजन,
 पूज्य, पूजनीय, पूजनिक, पूज, पूजित, पूजारी.
 पू—कामे लगावुः—आपार-वेपार, व्यापारी-वेपारी;
 गू. वापरवु—वावरवु.
 प्रच्छ—(ला. precoa.) पूछवुः—पृष्ट, प्रच्छक, प्रच्छा,
 प्रश्न. गू. पूछवु.
 प्रथ, पृथ—पुष्टवुं थवुः—पृथिवी, (पृथुक)—पृष्टां
 पृष्ट्या, प्रथम, पृथा, प्रथा.
 प्री—(अ. Trend) आह्ववुः—अभिप्राय, प्रिय—
 प्रिय, प्रियतम—प्रितम, प्रीत, प्रिया, प्रीति, प्रेम.
 वक्ष—(ला. Tames.) आहुवु—अभक्ष्य, वक्ष, अभक्ष्य,
 वक्षक, वक्ष्यः—गू. वक्षवु.
 ला.—प्रकाशवुः—आभा, प्रभा, प्रभाकर, प्रभात,
 सभा, भान, भागा, भागिनी.
 लास्—दृष्टवुं, प्रकाशवुं—अभास, भास, भास्कर.
 लिक्ष—(अ. beg.) भागवुः—लिक्षा, लिक्षु, लिक्षुकः—
 गू. लीजवुं, लीज, लीजारी (लिक्षाहारी.)
 ली—लीडवुं—अभयवयन, निर्भय, भय, भयंकर,
 भयानक, लीति, लीग, लीर, लीजम, लेरी, लेरव, लेरवी,
 विलीपलु.
 लृश्—पडवुः—अपलृश, उभयव्रष्ट, व्रष्ट, व्रंश.
 मंड—शङ्खगारवुं—मंडन—मांडल, मंडप—मांडवा,
 मंडल, मंडली, मंडित, गू. मांडवु (।)

मन्त्र—छानो विचार करवोः—आमन्त्रणं, निमन्त्रणं;
मन्त्रे, मन्त्री;—गू. मन्तरवुं.

मल्ल, मल्ल-धारणु करवुं;—अमल, (आमलकी)
आमली; निर्मल, परिमल, गल, मलयाचल, मल्ल, मल्लिन-
मेषुं, मल्लिका, मालती, माला.

मंजु—शब्द करवोः—मंजरी—मंजूर—मंजुरा; मं-
जुल, मंजूषा—मंजूस—मंजूस.

मसू—विकार धातवोः—मस्त, मस्तक.

मस्त्र—दूधकी मारवीः—निमस्त्र, गमन—मगन, मंजन.

मह्—(ला. mahat) मोटा थवुं—महत्ता, महत्त्व,
महत्, महा, महान्, महिता, महेता, महिषी, महिला-
महेला, मही, महीपति.

मथ्—वृद्धोपधुः—मथन, मथुन, मन्मथ, मंथन, मंथरः

मिश्र—(mix.) मेलकं करवुं—मिश्र, मिश्रगणिते;
मिश्रण, मिश्रत.

मुद्—लगावुः—मुंड, मुंडन—मुण्डण, मुंडी, मुंडित, गू.
मुंडियोः—मुंडवुं, मोडवुं.

मुह्—भूषा थवुं—हुमुह—हुमोह (१) प्रमोह, (मुहगर)
मोहरो, मुद्रा, मुद्य, मोह, मोहक—मोहिक.

मूर्च्छ—श्लेष्मान थवुं—मूर्च्छन, मूर्च्छा, मूर्च्छित.

मृज्—शुद्ध करवुं—मार्जन, मार्जर, सम्मार्जनी;—
गू. —मार्जवुं—मार्जवुं.

मृद्—(ला. mordeo.) चूरो करवोः—पीठमर्दन, मर्दन,
(मर्दक)—मादणगी, मृत्तिका, मृदंग, मृदु.

यत्—महेनत करवीः—प्रयत्न, यत्न—न्यतन.

याय्—भागवुं—अयायित—अणयित, यायक—अयक,
यायना—अयना;—गू. नयवुं.

જુ—(લા. Juvo) જોગો થવું, જાંવણું—અયુત, યુવા-
વસ્થા, (યવોસો)—જવાસો, યુત, યૂપ, (યોત)—જોતું—જોતરું.

જુધ્ — જડણું:—આયુધ, હથોધન, યુદ્ધ, યોધ—જોધ,
યોદ્ધ—જોદ્ધો, યુધિષ્ઠિર, સુયોધન:—ગૂ. યુઝવું.

રોહ્—તજવું, છોડણું:—રહત્ય, રહિત, રાહુ, વિરહ.

રાધ્—પ્રસન્ન કરવું:—અપરાધ, આરાધન, આરાધ્ય,
રાધા.

રિચ્—(લા. liceo. અ. leave) ખાલી કરવું:—
રેચ, રેચક, વ્યતિરેક.

રો—પ્રુમ પાડવી:—પુરેરવ, રેવ, રાવણું, રુંડ: ગૂ. રોવું.

રુચ્—(લા. luceo, lux. lumen અ. light)
અભિરુચિ, ગોરાચન, રુકમ—રખમયો, રુકિમણી, રુચિ,
રુચિર:—ગૂ. રોક, રોકણ, રચવું.

રુજ્—હુ:ખ થવું:—આરોગ્ય, નીરોગી, રોગ.

રુદ્—રડવું—રુદ્ર, રુદ્રી, રુદન—(રોદન):—ગૂ. રડવું, આ-
રડવું; (આરોદન.)

રુપ્—ગુસ્સે થવું:—રુદ્-રક, રોપણ—રપણું, ગૂ. રડવું.

રુહ્—રણુગો હુટવો:—આરહ. આરોહણ, રહ, રહિ,
રોહિણી.

લગ્—સાથે જવું:—લગ્ન—લગન—લાગો, સંલગ્ન,
ગૂ. લાગવું, લગની.

લધ્—જવું, ભૂખ્યા રહેવું:—ઉલ્લંઘન, લંઘન—લોંધણ,
લધુ, લાઘવી,—ગૂ. લાંધવું, લંધાવું. ઓળંગવું (ઉલ્લંઘ).

લપ્—(લા. lappi.)—ખાલવું:—આલાપ, પ્રલાપ,
વિલાપ;—ગૂ. લપવું, વિલપવું.

લખ્, લંખ્,—(અ. lina) લખડવું:—અવલંબ—ઓ-
ળંગો, અલંબન, લંબ—લાંખું, વિલંબ; ગૂ. લંખાવવું.

લાલ્-ભેળવતું:—અલભ્ય, લખ્ધ, ફલેભ, લભ્ય, લાભ-
લાહવો. (લાભન)—લાહણુ-લાહણું, શુભ્યલખ્ધિ, સુલભ,
વિપ્રલભ.

લલ્-રમતું:—લલના, લલિત, લાલ, લાલન, લાલિલ,
લાલસા-લાલય;—ગૂ. લાહવું.

લસ્, લપ્-રમતું, પ્રકાશવું:—આલસ્ય, ઉદ્ધાસ,
વિદાસ;—ગૂ. લસવું, આગસવું, વિલસવું.

લિખ્-લખવું:—ઉલ્લેખ, રેખા, લેખ, લેખક-લહીઓ,
લેખન, લેખની-લેખણુ; ગૂ. લખવું, આલેખવું (આલિખ)

લિપ્-લીપવું, ચોપડવું:—નિલેપ, લેપ, લેપન-
લીપણુ;—ગૂ. લીપવું.

લી-રહેવું, મળી જવું, ગળી જવું:—આલંય,
નિલંય, પ્રલય, લય, લીન, તક્ષીન.

લુપ્- (લા. rumpo.) નાશ કરવો:—લુપ્ત, લોપ,
લોલુપતા; ગૂ. લોપવું.

લુભ્-લોભ રાખવો:—નિલોભ, લુખ્ધ, લોભ.

વંદ્-વખાણવું:—અભિવંદન, વંદન, વંદના, વંદનીય,
વંદ્ય, વંદિત;—ગૂ. વંદવું.

વન્-શબ્દ કરવો, ચાહવું:—વન, વનિતા, વાનર.

વર્ણ્-રંગવું, વર્ણન કરવું:—વર્ણ, વર્ણત, વિવર્ણ,
સવર્ણ, સુવર્ણ;—ગૂ. વર્ણવું.

વિચ્-છૂટા પાડવું:—અવિવેક, વિવેક, વિવેચન;
ગૂ. વહેચવું (?) વેચવું (૧).

વિધ્, વ્યધ્-ધડવું:—નિવેધ, વિધાન, વિધિ, વિધુ,
વેધ-વેહ;—ગૂ. વિધવું.

વૃજ્ (લા. Verzo) છાડી દેવું, વર્જવું:—અવર્ગીય,
અપવર્ગ, વર્ગ; વર્જન, વર્જ્ય, વર્જિત, વિવર્જિત;—ગૂ. વર્જવું.

वृप्-वरसवुं:-अनावृष्टि, वर्षण, वर्षा, वृष्टि;-गू. वरसवुं.
 वे-(अ. Weave) वणुवुं:-उपवीत, प्रोत-प्रोथुं,
 (वान)-वाणो, (वीनकार)-वणुकर;-गू. वणुवुं;-प्रोथुं-परोथवुं.
 शप्-शोषवुं, निहवुं, शापवुं:-अभिशाप, शपथ,
 शब्द, शाप.

शङ्-वह्म आणुवो:-आशङ्क, निःशङ्क, शङ्का, शङ्कित.

शम्-सम्भवुं:-शम, शमन, शान्त, शान्ति, शाम.

शास्-शीर्णववुं, हुक्म करवो:-अनुशासन, आ-
 शिस, आशीर्वाद, हुःशासन, शासन. शास्त्र, शिष्य, शिष्टो.

शिश्व-भाङी रहवुं:-अशेष, उच्छिष्ट, निःशेष, पि-
 सेष, विशेषण, विशेष्य, वैशेषिक, शिष्ट, शेष.

शिक्ष्-शीर्णवुं:-शिक्षक, शिक्षा-शीर्ण, शिक्षित;-गू. शीर्णवुं.

शुच्य-प्रकाशवुं, दिल्गीरथवुं, सीनाथवुं:-शुक्,
 शोक, शोचना.

शुच्य-पवित्रथवुं:-आशौच्य, शुचि, शौच.

शुभ-प्रकाशवुं:-शुभ, शुभ्र, शोभन, शोभित-शो-
 भितुं, शोभा, शोभायमान, सुशोभित;-गू. शोभवुं, सोढवुं.

शुप्-सूकावुं:-शुष्क-सूकं, शोष-सोप्त, शोषक,
 शोषण;-गू. सूकवुं.

सद्- (अ. साधा.Seden.) ग्रेसवुं, ङवुं:-आसन्न,
 उपनिषद्, निषाद्, परिषद्, प्रसद्, आसाद्, प्रसन्न, सदन,
 सभासद्.

सिच्य-शान्तवुं:-अभिषेक, सेवन;-गू. सिच्यवुं.

सेव्-याङी करवी:-सेवक, सेवन, सेव्य, सेवा; सेववुं.

स्तुभ्-स्तम्भ-अङ्कवुं:-अस्तुष्टुप्, त्रिष्टुप्, स्तम्भ-
 थम्भ-थाम्भो, स्तम्भ, स्तम्भन, स्तोम्भ-थोम्भ;-गू. थम्भवुं,
 थोम्भवुं, उद्यावुं, उथोम्भवुं, (उत्तम्भ ?)

સ્તુ-વખાણુ દરવાઃ-પ્રસ્તાવ, પ્રસ્તાવના, પ્રસ્તુત, સ્તવન, સ્તુતિ, સ્તુલ્ય, સ્તોત્ર, (સ્તોક)-ધોહુ; ગૂ. સ્તવવું.

સ્મિ- (અ. smile.) હસવું:-વિસ્મય, વિસ્મિત, સ્મિત.

સ્વપ- (લા. sopor, somnus, cupo? અ. sleep)

હિંધવું:-સ્વપન, સ્વપ્ન, સુષુપ્તિ; -ગૂ. સૂવું.

સ્તૃ- (અ. stare.) પાંચરવું:- (સ્તર)-થર, (પ્રસ્તર)

-પથ્થર, પ્રસ્તાર, (પ્રસ્તરણ)-પાથરણું, ભૂસ્તર, વિસ્તાર, વિસ્તીર્ણુ; -ગૂ. પાથરવું, વિસ્તરવું.

હસ-હસવું:-અટહાસ, ઉપહાસ, હસન, હસ્ત, હસિત, હાસ્ય, હાસ, સહસ; -ગૂ. હસવું.

હા-છોડી દેવું:-વિહિન-વિહોણો-વોહોણો, હીન-હીણુ-હીણો, હાનિ, હેય.

હિ-જવું, વધવું:-વિહિત; હેતુ, હેતુતા.

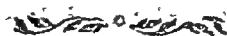
હ્લિ- (અ. glad.) ખુશ થવું:-આહ્લાદ, આહ્લાદક, પ્રહ્લાદ.

ક્ષણ-હણવું:-ક્ષણ, ક્ષત, અક્ષત, ક્ષત્રિય; -ગૂ. ખણવું.

ક્ષમ-ખમવું:- (અક્ષમ)-અખમ, ક્ષમા-ખમા, ક્ષાંતિ; -ગૂ. ખમવું.

ક્ષર-ખરવું, ઝરવું:-અક્ષર, (પ્રક્ષર)-પાખર, ક્ષર, ક્ષાર; ગૂ. ખરવું.

ક્ષુભ-ગભરાવું:-વિક્ષોભ, ક્ષોભ, ક્ષોભિત.

આરબી ધાતુ.

અજળ—આશ્ચર્ય પામવું:—અજળ, અજળએળ, તાજુળ.

અઝમત—મોટાં થવું:—આઝમ (આજમ), તાઝીમ.

અઝ—હકમ કરવો:—અમીર, ઉમરા (ઉમરાવ).

અરહ—કરવું:—અમલહ (અમલ, અમલો), મામૂલ.

અર્પ—લખવું:—તારીખ, તવારીખ.

અસ—અસર કરવી:—અસર, તાસીર.

આત—દેવ પાલવી:—આદત, એદી (આદી).

ઇલમ—જાણવું:—આલીમ, એલમા (ઉલમા), ઇલમ-
ઇલિમ, તાલીમ—તાલેમ.

ઇશક—આહવું:—આશિક, આશક, ઇશિક-ઇશિક, માશુક.

ઉલ્—જિંયા થવું:—આલીઝક, આલીશાન, અલએલો.
(અલાબઅલા.)

કઝ—કેરવું, માગવું:—કઝિયો (કઝીય), કઝી; ત-
ગાદો (તકઝા).

કદ—ખેસવું:—કાયદા, કવામદ.

કદમ—આવવું:—કદમ, કદમી (કદીમ), મુકદમ.

કદ્—મુકરર કરવું:—કદરત, તકદીર, મગદુર (મકદુર).

કપુલ—કપુલ કરવું:—એકબાલા (ઇકબાલા), કપુલવું,
કપુલસુરત, કપુલાત.

કિયામ—જિલા રહેવું:—કયામત, કાયમ, કીમત,
મકામ—મુકામ.

કરાર—વચન આપવું:—ઈકરાર (એકરાર), કરાર.

કલેમા—કલમો, કોલકરાર.

કસદ-ઈસદો રાખવો:—કાસદ, મકસદ.

કસર—કસું કરવું:—કસર.

કોન—થવું:—કાયનાત, મકાત.

કોલ—ખોલવું:—કાયર (કાયલ), કાએલી, કોલ (કાલ),

કિબ્ર—મોટા થવું:—અકબર, અકબર, કખીર, તકો-
બરી (તકબરી).

કિતાબ—લખવું:—કિતાબ, મકતબ.

અત્ર—ખીલીવું:—અતરો (અતરાહ), ખાતરનિશાન,
ખાતરનમાં, ખાતરદારી, ખાતર (ખાતિર), ખાત્રી.

ખસ—ખોતાવું કરવું:—ખવાસ, ખસસ-ખુસસ, ખાસ,
ખાસીયત, ખાસું (ખાસહ).

ખેર—ખસંદ કરવું:—ખેર, ખેરખાઈ, ખેરાત, ખેરીયત.
ઘફફત—ભૂત કરવી:—ગફલત (ઘફલત), ગાફિલ
(ઘાફિલ).

ઘીખત—છાવું કહી દેવું:—ઘીખત, ગેખ (ગાધખ), ગેખી.

ઘુરર—અભિમાન કરવું:—ગરરી (ઘરરી), મગરર.

ઘુર્ખ—ગરીબ થવું:—ગરીબ, ગુરખા, ગરીબપરવર.

જમા—એકઠું કરવું:—જમા-જમે, જમાવ, જમાદાર,
જમાખંદી, મજમુદાર (મજમુઆદાર).

જલસ—ખેસવું:—મજલિસ—મિજલસ.

ઝસ—પકડવું:—જપતી (ઝપી), મઝબૂત.

ઝહમત—મુશ્કેલીમાં પડવું:—ઝહમત (ઝહમત), મુઝાહમ.

ઝિક—યાદ રાખવું:—ઝીકર, મઝકર.

ઝુલમ—જુલમ કરવો:—જુલમ, જલ્લીમ—જલ્લમ.

તકલીફ—તકલ કરવી:—તકલીફી—તકલેફી.

- તખઅ—તાખે થવું:—તાખે, તાખેદારી.
 તલઅ—ઉગવું:—તાલે, તાલેમંદ, તાલેવર.
 તલખ—ગાગવું:—તલખ (તલખ), મતલખ.
 દખલ—પેસવું:—દખલ (દખલ), દાખલ (દાખીલ).
 દસ—શીખવું:—મદ્રેસા.
 દલાલત—ખતાવવું:—દલાલ, દલીલ.
 દા—દાવો કરવો:—દાવો, મુદ્દો.
 દાર—ફરવું:—મદાર.
 નકશ—છાપવું:—નકશો, નકાશ.
 નઝલ—ઉતરવું:—નઝલો, મઝલ (મઝિલ).
 નઝૂ—જોવું:—નઝરાણું, નઝરાનાહ, નાઝર, મંઝર.
 નઝરખંદી.
 નરખ—મુકરર કરવું:—નસીખ, મનમુખો (મનમુખહ).
 નિષ્ફ—સંભાગ કરવા:—ઈનસાફ, મુનસિફ.
 ન્યામત—આપવું:—ઈનામ, ન્યામત.
 ફના—નાશ પામવો:—ફના, ફાનીશ.
 ફરામત—જૂટા થવું:—ફારેગ, ફારગતી (ફરિગખતી).
 ફરેજ—જૂટા પાડવું:—તફસીલ, મુશરસલ, મુશરીલ,
 ફસલ, ફેસલો.
 ફેલ—કરવું:—ખદ્દેલી, ફેલ, ફેલખમીન.
 મઝી—જવું:—માઝી-માજી (પહેલાનો)
 મશી—ચાલવું:—તમાશો (તમાશાહ).
 મિદક—વણી થવું:—માલિક-માલેક, મિલકત.
 રઝા—રીઝવું:—તારાઝ, મઝીર, રઝા, રાઝી.
 રતખ—ગોડવું:—તરતીખ, મર્તખહ, રાતિખ-રાતખ.
 રૂબૂ—રૂબૂ કરવું:—રૂબૂ—રૂબૂ, રૂબૂઆત-રૂબૂઆત
 રૂબૂમ—જરૂર પડવી:—સાઝિમ-સાઝમ, લવાઝિમ-
 લવાઝમ.

કસર—કડું કરવું:—કસર.

કોન—થવું:—કાયનાત, મકાન.

કોલ—ખોલવું:—કાયર (કોયલ), કાએલી, કોલ (કાલલ),

કિબ્ર—ખોટા થવું:—અકબર, અકબર, કબીર, તકોબરી (તકુબરી).

કિતાબ—લખવું:—કિતાબ, મકતબ.

ખત્ર—ખીલીવું:—ખતરો (ખતરાહ), ખાતરનિશાન, ખાતરજમાં, ખાતરદારી, ખાતર (ખાતિર), ખાત્રી.

ખસ—ખોતાવું કરવું:—ખવાસ, ખસસ—ખુસસ, ખાસ, ખાસીયત, ખાસું (ખાસહ).

ખેર—પસંદ કરવું:—ખેર, ખેરખાઈ, ખેરાત, ખેરીયત. ઘડેલત—ભૂત કરવી:—ગદલત (ઘરલત), ગાફલ (ઘાફલ).

ધીખત—છાવું કહી દેવું:—ધીખત, ઝેખ (ગાધખ), ઝેખી.

ધુરર—અભિમાન કરવું:—ગરરી (ઘરરી), મંગરર.

ધુખ્—ગરીખ થવું:—ગરીખ, ગુરખા, ગરીખપરવર.

જમા—એકઠું કરવું:—જમા-જમે, જમાવ, જમાદાર, જમાખંદી, મજસુદાર (મજસુઆદાર).

જલસ—ખેસવું:—મજલિસ—મિજલસ.

ઝસ—પકડવું:—જપતી (ઝપી), મઝખૂત.

ઝહમત—મુશ્કેલીમાં પડવું:—ઝહમત (ઝહમત), મુઝાહમ.

ઝિક—યાદ રાખવું:—ઝીકર, મઝકર.

ઝુદમ—જીલમ કરવો:—જીલમ, જાલીમ—જલમ.

તકલીફ—તકલ કરવી:—તકલીદી—તકલેદી.

- તબઅ—તાબે થવું:—તાબે, તાબેદારી.
 તલઅ—ઉગવું:—તાલે, તાલેમંદ, તાલેવર.
 તલબ—ગાગવું:—તલબ (તલપ), મતલબ.
 દખલ—પેસવું:—દખલ (દખલ), દાખલ (દાખીલ).
 દસ—શીખવવું:—મદ્રેસા.
 દલાલત—ખતાવવું:—દલાલ, દલીલ.
 દા—દાવો કરવો:—દાવો, મુદ્દો.
 દાર—ધરવું:—મદાર.
 નકશ—ખાપવું:—નકશો, નકાશ.
 નઝલ—ઉતરવું:—નજબો, મજલ (મઝિલ)
 નઝ—જેવું:—નઝરાણું, નઝરાનાહ, નાઝર, મંઝુર.
 નઝરખંદી.

- નરખ—ચુકર કરવું:—નસીખ, મનસુખો (મનસુખહ).
 નિષ્ક—સમભાગ કરવા:—ઈનસાફ, મુનસિફ.
 ન્યામત—આપવું:—ઈનામ, ન્યામત.
 ફના—નાશ પામવો:—ફના, ફાનીશ.
 ફરામત—છૂટા થવું:—ફારેગ, ફારગતી (ફરિગખતી).
 ફસ્લ—છૂટા પાડવું:—તફસીલ, મુફસ્સલ, મુફરીલ,
 ફસલ, ફસલો.

- ફેલ—કરવું:—ખદ્દેલી, ફેલ, ફેલબમીન.
 મઝી—જવું:—માઝી-માજી (પહેલાનો)
 મશી—ચાલવું:—તમાશો (તમાશાહ).
 મિલક—વણી થવું:—માલિક—માલેક, મિલકત.
 રઝા—રીઝવું:—નારઝ, મઝીર, રઝા, રાઝી.
 રખ—ગોડવવું:—તરતીખ, મર્તબહ, રાતિખ—રાતખ.
 રબૂ—રબૂ કરવું:—રબૂ—રબૂ, રબૂઆત—રબૂઆત
 રુઝૂમ—જરર. પ્રડવી:—સાઝિમ—સાઝમ, સવાઝિમ—
 સવાજમ.

(અ.) આમ—સાધારણ્યોદ્ધઃ—આમનીસભા, શરીઆમ
(શાહરાહે આન).

(અ.) ઈરમ—નામઃ—આસામી.

(શ.) ખુઃ—પોતેઃ—ખુદામદા—ખુદા, નાખુદા.

(શ.) ખુમ—રાજાઃ—ખુશનુમા, ખુશમો, ખુશી, ખુશ-
હાલ, ખુશાલ, ખુશહાલી ખુશાલી.

(કા.) ગાહ—જગાઃ—દરગાહ, પાયગાહ.

(કા.) ચોખ—સોટીઃ—કાચચોખી, ચોખદાર, ચોખો.

(કા.) જન—જીવઃ—જન. જનવર, દિલોજન.

(અ.) જુઝ—થોડું, ચોપડીનો ભાગઃ—જુઝ—જુજની.
જુઝદાન—જોસદાન—જોસતાન.

(અ.) જૌહુર—રત્નઃ—અવેર, અવાહિર, અવાહિરાત

(કા.) અખર—ઉપરઃ—અખર, અખરદસ્ત—જસ્ત, જખરો.

(શ.) અર—સોનુંઃ—અર—જર, અરીઆન, અરીપટકા

(કા.) અખાન—જીભઃ—અખાત અખાની.

(કા.) એમ—ચળકાટઃ—ચવરંગએમ, એમ.

(કા.) એર—હેઠલઃ—એર, એરખંધ.

(કા.) તેઝ—તીક્ષ્ણ, તીખુંઃ—તેઝ, તેઝદાર, તેઝનો તેઝ-
ખ, તેઝી.

(કા.) દર—માહેઃ—દરકાર, દરગાહ, દરખાસ્ત.

(શ.) દસ્ત—હાથઃ—ધમામદસ્તો, જખરદસ્ત, દસ્તા.
ખત—દસ્તક, દસ્તાવેજ.

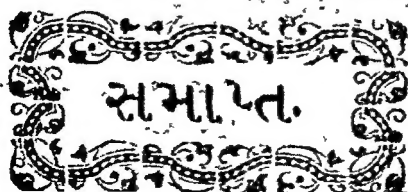
(કા.) દિલ—અંતઃકરણઃ—દિલગીર, દિલદાર, દિલાવર,
દિલાસો, દિલોજન.

(કા.) ના—હોડીઃ—નાખુદા.

(અ.) નૂર—તેજઃ—કોહીનૂર, નૂર, નૂરુહા.

(કા.) પાય—પગઃ—પાય, પાયગાહ, પાયખમો પાય-
તખત, પાયમાલ, પાયખર—પેખર.

- (દ્વા.) પેશ—આગળ:—પેશતર, પેશવા, પેશો, પેશાવર.
 (શા.) પેગામ—સંદેશો:—પેગામ, પેગંબર.
 (અ.) ફર્શ—ગલીચો:—ફર્શિંગ ટી; ફરાશ.
 (અ.) ફુ—મોઢું:—અફવાહ.
 (દ્વા.) ઘારું—પેસવું:—ઘરોળાર.
 (દ્વા.) રાહ—રસ્તો:—રાહ, રાહદારી, શરીઆત, (શાહ રાહિઆત.)
 (શા.) રૂ—મોઢું:—આખર, રૂમાલ.
 (દ્વા.) સિયાહ-કાળું:—સિયાહ-શાહ, સિયાહી-શાહી.
 (અ.) સફા—સ્વચ્છ:—સફા, સફાઈ, સાફ, સારી.
 (દ્વા.) સજા—ખદશો:—સજા, સજાવર.
 (અ.) સખખ—હેતું:—અસખખ, સખખ.
 (દ્વા.) સર—માથું:—સરકાર, સરદાર, સરખરા (સરખ-રરાહ); સરાસરી, સરખમ.
 (દ્વા.) સંગ—પત્થર:—સંગીત, સંગેમરમર.
 (દ્વા.) સાલ—વરસ:—અખિરસાલ, સાલ સાલગીરી, સાલગુંદસ્ત, સાલીઈ.
 (અ.) શાન—આકાર, દરજ્જો:—આલીશાન, શાન, શાનદાર.
 (દ્વા.) હર—પ્રત્યેક:—હરકારા (હલકારો), હરગીઝ, હર-દમ, હરરોઝ, હરેક.
 (અ.) હાલ—અવસ્થા:—અલમસ્ત (હાલમસ્ત), અહ-વાલ—હવાલ, બેહાલ, હાલ, હાલત.

શુચિપત્ર.

ભાગ ૧ લો.

સમાસના શબ્દો જૂદા પાડવા વિષે...	૧
આદ્ય પ્રત્યયની સાધારણ સમજ...	૫
દ્વારસી પ્રત્યયો...	૭
સંસ્કૃત તદ્વિત પ્રત્યયો...	૮
સંસ્કૃત કૃદંત પ્રત્યયો...	૧૧
વિવિધાર્થ પ્રત્યયોનું પુનરાવર્તન.	૧૩
સંસ્કૃત આદ્ય (ઉપસર્ગ)...	૧૪

ભાગ ૨ જો.

જહુ વપરાતા સંસ્કૃત ધાતુ...	૧૮
ઉત્સર્ગ, (શબ્દ અપભ્રંષ થવાના નિયમ)...	૨૧

ભાગ ૩ જો.

૧ સંસ્કૃત ધાતુ.	૭૩
૨ ધાતુ.	૮૫
૩ ધાતુ.	૮૮
૪ દ્વારસી આરબી શબ્દો	૮૯

સંક્ષેપ ચિહ્ન.

અ. ઈ=અંગરેજી

ગ્રી.=ગ્રીક ભાષા.

સંસ્કૃત ભાષા.

28963

ભાષા.

નાટાન ભાષા.

દ્વારસી ભાષા.

અ

સ્વર્ગવાસી રા. નવલરામ

પ્રસિદ્ધ તથા અપ્રસિદ્ધ ગ્રંથોના સંગ્રહ.

ભાગ. ૧. નાટકો, કાવ્યો, વાર્તાઓ, ભાષાંતરો, વગેરે.

કિંમત રૂ ૨-૦-૦

ભાગ. ૨. ગ્રંથો. ગ્રંથકારો, અને સાક્ષરચર્યા:-

રૂ. ૧-૧૨-૦

આ ભાગમાં ગ્રંથકર્તાઓ લખેલાં તથા છપા-
વેલાં ગ્રંથ વિવેચનો વગેરેનો સંગ્રહ છે.

ભાગ. ૩. શિક્ષણશાસ્ત્રના વિષયો. કિંમત. રૂ ૧-૮-૦

ભાગ. ૪. સામાન્યજ્ઞાનના વિષયો. કિંમત. રૂ ૧-૪-૦

પેહલો તે જીજ્ઞાસુઓ માટે. " રૂ ૩-૦-૦

ત્રીજો તે ચોથા માટે. " રૂ ૨-૦-૦

ઉપરના પુસ્તકોની હવે થાડી નકલો મિલકે છે.

નિબંધ રીતી. " રૂ ૦-૫-૦

જાળસગ્ન જાગીરી. " રૂ ૦-૨-૦

જાટનાં ભાષાજાં-છુટાં. " રૂ ૦-૩-૦

જમકળર ગિરજા હાંદી કાવ્ય. " રૂ ૦-૩-૦

મધંદૂત. " રૂ ૦-૩-૦

સ્ટીક ગામેરૂ. " રૂ ૦-૪-૦

સદરહુ પુસ્તકો પુકા ઉપર નાદેર ખજાણે

ટેકાણેથી મળશે

સુરત.

ગાંધીક.

૧૯૨૦

ધીમત નવલરામ પંચ